CAESAR

Fragmentele
Opera apocrifă

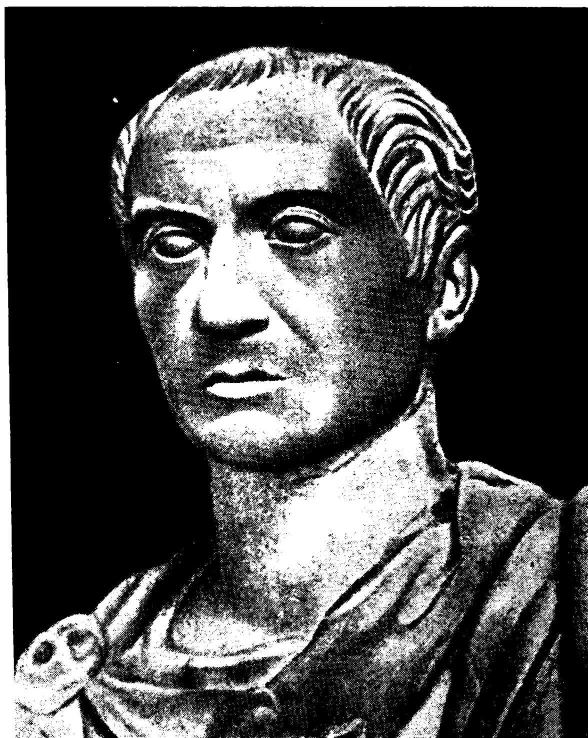
ES
EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Studiul introductiv și note
CICERONE POGHIRC

Războiul alexandrin, trad.
JANINA VILAN-UNGURU

Războiul african, Războiul spaniol și Fragmentele, **trad.**
ELISABETA POGHIRC

Indice
ELISABETA POGHIRC

STUDIU INTRODUCTIV

La moartea lui Caesar rămăseseră două opere istorice, ambele neterminate: *Războiul gallic*, completat abia după moartea acestuia de către Hirtius cu cartea a VIII-a, referitoare la evenimentele ultimilor doi ani ai campaniei din Gallia, și *Războiul civil*, care cuprindea de fapt numai prima parte, e drept cea mai importantă etapă a acestui război, operă care nu fusese încă publicată. Neterminarea lor nu se datora morții autorului: *Războiul gallic* era scris de aproape opt ani, cel civil de cel puțin trei. Concepute de autor ca o simplă justificare politică și ca instrument de propagandă în vederea unor momente politice concrete[1], cele două opere nu mai prezentau — o dată depășit momentul respectiv — suficient interes pentru Caesar ca să-și mai sacrifice timpul pentru continuarea lor. Este deci de crezut că nici celelalte etape ale războiului (campania alexandrină, cea africană și spaniolă) nu ar mai fi format, probabil, obiectul atenției lui Caesar, om politic foarte realist, preocupat în primul rînd de prezent și viitor și foarte puțin de trecut.

Moartea lui Caesar a dat tuturor faptelor legate de existența lui un contur definitiv și a transformat memoriile lui în documente istorice de prim rang. Oamenii apropiați, în primul rînd Oppius și Balbus, s-au gîndit, desigur, imediat la îngrijirea și publicarea operei istorice a lui Caesar, singura care prezenta interes pentru ei în acel moment.

---

[1] Vezi Caesar, *Războiul gallic*, Editura Științifică, București, 1965, pp. 63, 65.

Cu această muncă a fost însărcinat Aulus Hirtius, care era încă de multă vreme secretarul cancelariei lui Caesar și unul din oamenii lui de încredere[2]. La dispoziția lui stăteau cele două opere amintite, prima publicată, dar de fapt neterminată, cea de-a doua nu numai nepublicată, dar, pe cît se pare, deși într-o stare departe de perfecțiunea obișnuită lui Caesar și necesară publicării. În afara lor însă, Hirtius avea la dispoziție întreaga arhivă a lui Caesar: copia rapoartelor către Senat[3], copia unui fel de buletine informative (scrisori) pe care Caesar le trimitea prietenilor de la Roma, rapoartele generalilor săi, tablouri ale efectivelor lor, crochiuri etc.[4].

Primul lucru pe care l-a făcut Hirtius a fost de a completa, la insistențele lui Balbus, *Războiul gallic* cu cartea a VIII-a, pentru a umple golul existent între cele două opere rămase de la Caesar[5]. Redactarea acestei cărți s-a făcut la numai cîteva luni de la moartea lui Caesar, către sfîrșitul anului 44 î.e.n. Din prefața cărții rezultă că Hirtius avea intenția, după spusele sale, să completeze „și ultima lui lucrare rămasă neterminată, povestind evenimentele de la războiul alexandrin pînă la moartea lui Caesar și nu pînă la sfîrșitul războiului civil, care nu știm cînd se va termina“[6].

La aceasta invita în primul rînd faptul că *Războiul civil* scris de Caesar cuprindea deja începutul războiului

---

[2] Asupra lui Hirtius, vezi, O. Seel, *Hirtius*, Klio, Beiheft 35, Leipzig, 1935.

[3] Vezi Suetonius, *Caesar*, 56.

[4] Asupra acestui material aflat în arhivă fie incidental, fie strîns special în vederea redactării operei, vezi prefața lui J. Andrieu la *Războiul alexandrin (Guerre d'Alexandrie)*, Les Belles Lettres, Paris 1954, pp. VI—VII.

[5] Vezi Caesar, *op. cit.*, prefața cărții a VIII-a.

[6] *Ibidem* În momentul cînd scria Hirtius începuseră deja neînțelegerile dintre Antonius și Senat, iar războiul s-a prelungit de fapt, pînă la victoria de la Actium a lui Augustus (anul 31), care a instaurat definitiv imperiul.

alexandrin (cartea a III-a, cap. 106—112). Terminarea operei n-a mai putut-o aduce la îndeplinire Hirtius, așa cum ar fi dorit[7]. La 1 ianuarie 43 Hirtius a devenit consul, așa cum îl desemnase încă Caesar, și era prins de treburi mult mai importante, rezultate din tulburările politice ale momentului, iar în scurtă vreme avea să moară eroic pe cîmpul de luptă (21 aprilie 43)[8].

Din lucrarea proiectată el n-a mai terminat în cel mai bun caz decît doar *Războiul alexandrin*, cum cred unii cercetători[9].

Cui a revenit, după moartea lui Hirtius, sarcina completării comentariilor lui Caesar nu se știe. Unii presupun că este vorba de Asinius Pollio, dar, după părerea altor cercetători, el ar putea fi cel mult autorul *Războiului african*[10]. Dubiul asupra paternității acestor lucrări dăinuiește încă din antichitate, căci deja Suetonius oscilează între Hirtius și Oppius[11]. După stilul și structura lucrărilor, ele nu par însă să fie opera unui singur autor.

Intențiile lui Hirtius s-au realizat însă, este drept, nu pînă la moartea lui Caesar, cum scrie el, ci doar pînă la terminarea ultimei campanii a războiului civil dus de Caesar. Operele scrise de Caesar însuși conțineau, de altfel, nu istoria vieții sale, ci doar pe aceea a războaielor duse de el.

---

[7] În prefața citată, Hirtius afirmă că a isprăvit de completat *Războiul civil* (*confeci*, la trecut). În realitate, cînd scria acest lucru el se plasa, după obiceiul latinesc, în momentul în care avea să-l citească publicul, după editarea lucrării, și concordanța timpurilor se făcea în funcție de acest moment viitor al lecturii. Vezi un caz asemănător la Thucydides, care în prefața operei sale, ca și în cartea a V-a, cap. 26, afirmă, de asemenea la timpul trecut, că a scris *Istoria războiului peloponesiac*, deși, cum se știe, el n-a mai reușit să o termine.

[8] Vezi Appian, III, 71.

[9] Vezi p. 9—10.

[10] Problema autorilor celor trei lucrări va fi discutată în capitolele respective.

[11] Suetonius, *Caesar*, 56.

Corpus Caesarianum

Opera pe care o posedăm astăzi sub numele lui Caesar constă, în afara operei autentice (*Războiul gallic* și *Războiul civil*), din încă trei lucrări: *Războiul alexandrin, Războiul african* și *Războiul spaniol*[12]. Numele autorilor nu sînt menționate în manuscrisele acestor trei lucrări și este foarte probabil că dacă Hirtius ar fi reușit să le înglobeze definitiv în continuarea operelor lui Caesar el nici nu le-ar fi dat titluri separate, ci le-ar fi numerotat în continuare drept cărți ale operei lui Caesar, așa cum a făcut cu cartea a VIII-a a *Războiului gallic* și cum apare în unele manuscrise chiar *Răboiul civil* scris de Caesar[13].

Dacă, după aprecierea unanimă, cartea a VIII-a a *Războiului gallic*, scrisă de Hirtius, bun cunoscător al intențiilor și stilului lui Caesar, se apropie destul de mult de opera autentică, fără a atinge desigur valoarea acesteia; celelalte trei scrieri, cu toată intenția autorilor de a le lega de restul operei, formează părți evident distonante cu restul. Ele au totuși o indiscutabilă valoare istorică, deoarece provin de la martori oculari ai evenimentelor și sînt bazate pe documente de prima mînă, inaccesibile autorilor de mai tîrziu. Întrucît fiecare din aceste opere pune probleme deosebite, ele vor fi discutate separat.

---

[12] Din imensa bibliografie generală asupra acestui *Corpus* citām doar darea de seamă asupra literaturii dintre anii 1898 și 1928, datorată lui E. Kalinka *Bericht über Caesars und seiner Fortsetzer Schriften*, în „Jahrbücher über die Fortschritte des klassichen Altertumswissenschaft", Suppl. Bd., CCXXIV, 1929, pp. 1—256, și K. Barwick, *Caesars Commentarii und das Corpus Caesarianum*", în „Philologus", Suppl. Bd., XXI, Heft 2, 1938. Pentru datele mai noi, vezi prefețele edițiilor respective citate la p. 6, nota 4 și 27, nota 98.

[13] În multe manuscrise, prima carte a *Războiului civil* apare numerotată drept cartea a IX-a a *Comentariilor lui Caesar*. Asupra diviziunii operei în cărți vezi J. Andrieu, *La division en livres et les mentions d'auteur dans le Corpus césarien*, în „Revue des Études Latines", vol. 27, 1949, pp. 138—149.

RĂZBOIUL ALEXANDRIN[14]

Titlul În manuscrise, opera apare cu titlul *Bellum Alexandrinum,* care nu corespunde de fapt conținutului, căci, pe lîngă evenimentele din Alexandria, el conține și alte evenimente petrecute în alte regiuni[15]. Acest titlu pare să fie luat din prefața lui Hirtius la cartea a VIII-a a *Răboiului gallic* (§ 8), dar se mai întîlnește și la sfîrșitul *Războiului civil,* unde pare introdus ulterior în fraza de legătură dintre partea scrisă de Caesar și continuarea ei, precum și în cap. 1 și 34 ale cărții cunoscute sub titlul de *Războiul alexandrin.* De la episodul petrecut propriu-zis la Alexandria, titlul a fost extins la toate evenimentele anului 47, urmîndu-se și aici obiceiul lui Caesar de a grupa evenimentele în cîte o carte pentru fiecare an.

Autorul Numele autorului lucrării este, cum s-a arătat, necunoscut încă din antichitate și absent în manuscrise. Asemănările lingvistice dintre cartea a VIII-a a *Războiului gallic,* scrisă sigur de Hirtius, și *Războiul alexandrin,* au făcut pe un celebru editor al operei lui Caesar, C. Nipperdey, să considere că tot Hirtius este și autorul acestei opere[16]. La

---

[14] Lucrarea fundamentală asupra *Războiului alexandrin,* P. Graindor, *La guerre d'Alexandrie,* Recueil des travaux publiés par la Faculté des Lettres, Université Egyptienne, Cairo, 1931, nu ne-a fost accesibilă. Am utilizat însă excelenta prefață a lui J. Andrieu la ediția din colecția Guillaume Budé (citată la p. 2, nota 4).

[15] Vezi p. 12, cap. *Evenimentele.*

[16] Prefața la *C. Iulii Caesaris Commentarii,* Lipsiae, 1847, p. 6 și urm. Teoria lui Nipperdey a fost acceptată și de alții, printre care A. Klotz în Paully-Wissowa, *Realencyklopaedie,* Bd. X, col. 274, M. Schanz-C. Hosius, *Geschichte der römischen Literatur,* vol. I, ed. a. IV-a, 1927, p. 343 și urm., precum și în două istorii italiene mai recente ale literaturii latine: a lui A. Rostagni, vol. I (Torino, 1954, p. 486) și a lui E. Paratore (ed. a 2-a, Firenze, 1961, p. 261).

aceasta se adaugă stîngăcia întrebuinţării termenilor militari, ceea ce, după părerea lui, l-ar indica tot pe Hirtius, om de litere în primul rînd, care, deşi legat a lui Caesar, nu e pomenit niciodată de acesta pentru vreo faptă de arme. Atitudinea îngăduitoare faţă de Dolabella s-ar potrivi, după unii, de asemenea cu firea lui Hirtius[17]. Alţi cercetători însă indică deosebiri importante în limba celor două scrieri, infirmînd teoria lui Nipperdey[18]. Cauza asemănărilor ar putea fi, credem, tendinţa ambilor autori de a-l imita pe Caesar.

Un argument important împotriva paternităţii lui Hirtius îl constituie şi faptul că, după declaraţia expresă a acestuia[19], el n-a luat parte la războiul alexandrin şi nici la cel african, or, multe elemente ale cărţii presupun că autorul ei a fost martor ocular al evenimentelor, nu numai ale celor petrecute la Alexandria, ci şi al campaniei lui Caesar în Asia[20]. Mai mult, de două ori în cursul lucrării[21] se spune „de către noi" *(a nobis)*, ceea ce presupune participarea directă a autorului, căci altfel ar fi spus „de către ai noştri" *(a nostris)*. Cu toate acestea, mulţi cerce-

---

[17] Vezi E. G. Sihler, *Caius Iulius Caesar*, Leipzig, 1912, p. 245.

[18] E. Fischer, *Das achte Buch vom Gallischen Kriege und das Bellum Alexandrinum*, Programm Passau, 1880 şi F. Fröhlich, *Realistisches und Stilistisches zu Caesar und dessen Fortsetzern*, în „Festschrift des Philologischen Kränzchens in Zürich", 1887, pp. 1—55. În privinţa argumentelor stilistice asupra autorului, vezi H. Pötter, *Untersuchungen zum Bellum Alexandrinum und Bellum Africanum Stil und Verfasserfrage*, Leipzig, 1932. După M. Schanz, *loc. cit.*, diferenţele de stil ar proveni din materialul diferit folosit cu privire la diversele teatre de operaţii. Asupra acestor teorii vezi şi J. Zingerle, *Zur Frage nach der Autorschaft des Bellum Alexandrinum und dessen Stellung im Corpus Caesarianum*, în „Wiener Studien", XIV, 1892, pp. 75—119.

[19] Caesar, *op. cit.*, prefaţa cărţii a VIII-a, § 8.

[20] Vezi, mai ales, amănuntele legate de lupta cu Pharnaces, cap. 74—75.

[21] Vezi cap. 3 şi 19.

tători consideră și astăzi pe Hirtius autorul *Războiului alexandrin*, dar sigur nu și al celorlalte opere[22].

În lipsa unor dovezi sigure despre paternitatea lui Hirtius, s-au propus și alți autori. Astfel, Landgraf presupune că redactorul și editorul moștenirii lui Caesar și Hirtius ar fi fost Asinius Pollio[23], autor direct, după el, al capitolelor referitoare la evenimentele din Spania (cap. 48—64)[24]. F. Fröhlich considera ca autor pe Balbus[25], ceea ce e puțin probabil, căci Hirtius, în prefața cărții a VIII-a a *Războiului gallic*, spune că tocmai la îndemnul lui Balbus a început să scrie continuarea operelor lui Caesar. Oppius, pus în discuție încă de Suetonius (*Caesar* 56), deși autor al unei vieți a lui Caesar[26], trebuie înlăturat pentru faptul că nu a luat parte la nici una dintre campaniile descrise în *Războiul alexandrin*, avînd alte însărcinări în Italia și la Roma[27].

Din textul operei nu se poate deduce nimic despre persoana autorului, afară de faptul că era un om cult, care s-a străduit să imite stilul ales al lui Caesar, bun cunoscător al evenimentelor descrise, deși nu întotdeauna și al intențiilor lui Caesar în acțiunile sale, și că era un înflăcărat admirator al acestuia[28].

Autorul *Războiului alexandrin* era, de asemenea, un bun cunoscător al operei lui Caesar, în primul rînd al *Războ-*

---

[22] Vezi capitolele referitoare la autorii *Războiului african* și *Războiului spaniol*.

[23] Landgraf, *Untersuchungen zu Caesar und seiner Fortsetzern, insbesonders über Autorschaft und Komposition des Bellum Alexandrinum und Africanum*, München, 1888.

[24] Landgraf, *Das Bericht des C. Asinius Pollio über die spanischen Unruhen des Jahres 48 v. Chr. auf Grund des Codex Ashburnhamensis*, Erlangen — Leipzig, 1890.

[25] F. Fröhlich, *Das Bellum Africanum sprachlich und historisch behandelt*, Brugg, 1872, p. 9.

[26] Vezi Plutarh, *Pompeius*, 10 și 18 și Suetonius, *Caesar*, 53.

[27] Despre prezența lui în Italia, în timpul campaniei africane, vezi Cicero, *Ad Atticum*, XI, 7,5; 8,1; 14,2; 17,2; 18.

[28] Autorul polemizează chiar cu cei care criticau, fie și cu bune intenții, acțiunile lui Caesar; vezi *Războiul alexandrin*, cap. 24.

iului civil, pe care l-a avut, se pare, în permanență sub ochi, stabilind legătura cu el, la fel cum Hirtius se silise să lege cartea scrisă de el de cartea precedentă a *Războiului gallic*. Această legătură e realizată fie prin trimiteri directe la *Războiul civil*[29], fie prin reluarea unor expresii din opera precedentă[30], analogii în prezentarea personajelor[31] etc.

Evenimentele

Războiul alexandrin conține, de fapt, toate acțiunile militare ale anului 47 î.e.n., patru episoade distincte, petrecute în regiuni diferite, și fără o prea strînsă legătură între ele.

Episodul principal, războiul care a avut loc la Alexandria, continuare a ultimei părți a cărții a III-a a *Războiului civil* (cap. 106—112), este descris la începutul lucrării (cap. 1—33). Venit la Alexandria, în urmărirea lui Pompeius, Caesar află aici de moartea acestuia și este reținut de nevoia de a încasa o mare sumă de bani, pe care i-o datora fostul rege al Egiptului, Ptolemeu XI Auletes, bani care îi erau necesari pentru întreținerea armatei[32]. Aici se amestecă în luptele pentru tron dintre fiii regelui și se angajează cu forțe puține într-o luptă foarte primejdioasă, care era aproape să-l coste viața. După relatările autorului *Războiului alexandrin*, s-ar părea că îndată ce a învins pe egipteni și a pus pe tron pe Cleopatra și pe fratele ei mai mic[33] ar fi plecat în Siria. În realitate, el a mai zăbovit în Egipt cîteva luni, întreprinzînd o călătorie pe Nil, desigur, nu numai de dragul Cleopatrei (care avea nevoie de prezența lui pentru a-și consolida tronul), ci, probabil, și spre a avea timpul necesar pentru strîngerea banilor datorați. Acțiunile lui Cae-

---

29 Vezi *Războiul alexandrin*, 4: „după cum s-a arătat mai sus“, trimitere la *Războiul civil*, III, 112.

30 Vezi *largitionem augere*, *Războiul alexandrin* 4, și *Războiul civil*, III, 112.

31 Vezi prefața citată a lui J. Andrieu, p. XIII.

32 Vezi Caesar, *Războiul civil*, III, 108 și nota 221.

33 În realitate numai pe Cleopatra, căci fratele acesteia, soțul ei oficial și asociat la domnie, era încă mic. Cînd a ajuns la vîrsta la care putea deveni periculos, Cleopatra l-a otrăvit.

sar în Egipt au pregătit transformarea lui, mai tîrziu, într-o prefectură dependentă direct de împărat, care asigura principelui, alături de alte mijloace, independență față de Senat.

În Siria, prima campanie a fost dusă nu de Caesar, ci de Domitius Calvinus, trimisul său (cap. 34—41). Asia Mică, sursă importantă de bogății pentru Roma, era în acest timp hărțuită de acțiunile lui Pharnaces, fiul lui Mithridates, regele Pontului. Acesta atacase nu numai ținuturile unor regi aliați ai Romei (Armenia Mică a lui Deiotarus și Cappadocia lui Ariobarzanes), dar chiar și Bithynia, care aparținea romanilor. În calitate de consul, dar și pentru a-și asigura o importantă sursă de venituri, Caesar ordonă lui Domitius să pună lucrurile la punct. Acțiunile acestuia se încheie însă cu o înfrîngere rușinoasă, și numai sosirea lui Caesar avea să restabilească situația.

Episodul următor (cap. 42—47) ține într-adevăr de războiul civil și descrie luptele schimbătoare, care au avut loc în Illyria, între oamenii lui Caesar și resturi ale armatei republicane aflate în partea locului. Luptele s-au terminat cu fuga pompeienilor spre Africa, unde se concentraseră și alți partizani ai lui Pompeius.

Un lung episod (cap. 48—64) descrie răscoala soldaților și a localnicilor în Spania, în urma abuzurilor comise de guvernatorul pus acolo de Caesar, Q. Cassius Longinus[34].

Campania lui Caesar în Siria este descrisă abia la sfîrșitul cărții (cap. 65—78), celelalte trei provestiri avînd ca scop să mascheze episodul relațiilor lui Caesar cu Cleopatra, fapt de care partizanii lui nu pomenesc bucuroși niciodată. La venirea lui Caesar, Pharnaces simulează că vrea să ducă tratative, dar, de fapt, încurajat de victoria asupra lui Domitius, nu vrea decît să cîștige timp. Caesar, înțelegîndu-i planurile, îl silește să accepte bătă-

---

[34] Vezi p. 29.

lia la Zela, unde îl înfrînge fulgerător, fapt care i-a prilejuit să rostească celebrele cuvinte *veni, vidi, vici*[35].

Într-o scurtă incursiune prin diversele regiuni ale Asiei Mici Caesar reușește să liniștească lucrurile, lasă aici oamenii săi de încredere și pleacă la Roma, pentru a potoli și acolo grave tulburări politice și militare.

Valoarea istorică

Exactitatea datelor *Războiului alexandrin* poate fi judecată cu destule șanse de adevăr, căci evenimentele cuprinse în el sînt tratate în numeroase alte lucrări, este drept, toate posterioare, dar folosind adesea izvoare contemporane evenimentelor[36]. Comparația nu este de loc nefavorabilă *Războiului alexandrin* sub raportul exactității afirmațiilor, ci dimpotrivă. Autorul acestuia a fost martor ocular al celor petrecute în preajma lui Caesar și a putut utiliza rapoartele și actele aflate în arhiva lui Caesar, după moartea acestuia, pentru evenimentele petrecute concomitent în Siria, Illyria și Spania și la care, evident, nu a putut lua parte.

Între *Războiul alexandrin* și celelalte izvoare se constată unele divergențe de datare, dar trebuie spus că la autorul *Războiului alexandrin* este vorba doar de o cronologie relativă, de ordinea evenimentelor, și nu de o datare absolută. În tot cursul lucrării nu se întîlnește citată nici o dată exactă, ceea ce se datorește probabil faptului că în momentul în care a fost scrisă se petrecuse o perturbare a calendarului, datorită reformei lui Caesar, situație care îngreuia stabilirea exactă a echivalențelor. Cele cîteva date exacte ale acestor evenimente ne sînt

---

[35] Asupra lor vezi Caesar, *Războiul gallic*, p. 41 și nota 80.

[36] Titus Livius, *Periocha*, CXII; Strabo, XVII, 11 și urm.; Valerius Maximus, I, 5,6; V, 1,10; X, 5,5; Velleius Paterculus, II, 53,54; Lucan, *Pharsalia* X; Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XVI, 127; Frontinus, *Strat.*, I, 1 și II, 2; Plutarh, *Caesar*, 48—49; Suetonius, *Caesar*, 35, 52, 64; Florus, IV, 2; Appian, II, 89—92; Cassius Dio, XLII, 6—16 și 34—48; Eutropius, IV, 17; Orosius, VI, 27 și urm. Vezi dependența acestor opere de cele două izvoare contemporane de bază la J. Andrieu, *op. cit.*, p. XLV.

cunoscute din alte izvoare[37]. Schimbarea ordinii unor evenimente, neînsemnată de altfel, se datorește unor rațiuni de compoziție, și nu intenției de a deforma evenimentele.

Alte divergențe constau în omisiunea unor fapte în *Războiul alexandrin*, dintre care cea mai evidentă este tăcerea vizibilă în jurul relațiilor lui Caesar cu Cleopatra[38]. Totuși, autorul dă în general mult mai multe amănunte decît alte izvoare, chiar cînd aceste amănunte sînt nefavorabile caesarienilor.

Spiritul general al lucrării este net filocaesarian și filoroman, lucru cu atît mai vizibil, cu cît autorul nu este la fel de abil ca Caesar în păstrarea unei obiectivități fie și aparente. El laudă permanent pe romani și pe Caesar[39], pe care îl apără chiar și de criticile binevoitoare[40], și are o foarte proastă părere despre egipteni în general și despre alexandrini în speță[41].

Cu toate acestea, autorul pare de bună-credință și realitățile descrise de el nu sînt sensibil deformate, ci sînt adesea redate mai fidel decît în lucrările posterioare, unde apar multe elemente create de legenda constituită ulterior în jurul persoanei lui Caesar, elemente care lipsesc în *Războiul alexandrin*[42].

Nu lipsesc, desigur, nici exagerări făcute din admirație pentru Caesar, care însă contravin uneori chiar afirmațiilor lui Caesar însuși. Astfel, autorul *Războiului alexandrin* crede că Caesar i-a dat drumul regelui pentru „a lupta cu mai multă glorie și demnitate împotriva unui rege decît împotriva unei bande de venetici și sclavi fugiți“ (cap. 24). Afirmația vine în contradicție cu spusele lui

---

37 Vezi notele 7, 24, 79 la *Războiul alexandrin*.

38 Vezi p. 12.

39 Vezi cap. 21, 23 și urm.

40 Vezi p. 11 și nota 28.

41 Vezi, mai ales, *Războiul alexandrin*, cap. 7.

42 Relatarea gestului curajos al lui Caesar, cînd s-a aruncat în apă (cap. 21), este mult mai sobră în *Războiul alexandrin* decît la alți autori (vezi, de exemplu, Plutarh, *Caesar*, 50, Appian, II, 90 și urm.); vorbele de spirit ale lui Caesar, *veni, vidi, vici*, nu sînt relatate decît de autorii mai tîrzii etc.

Caesar, care în *Războiul civil* (III, 109) mărturisește că „făcu astfel, încît să-l aibă pe rege în puterea sa, știind că numele regelui e de mare autoritate la ei, și pentru a arăta că războiul e făcut printr-o hotărîre particulară a cîtorva tîlhari, iar nu prin cea regală". Dacă acum se decidea să-i dea drumul, era, pe de o parte, pentru că spera că promisiunile regelui de a-i liniști pe ai săi ar putea fi adevărate, cum relatează însuși autorul *Războiului alexandrin*; mai sigur însă este că Caesar voia acum să scape de Ptolemeu XII, avînd deja în tabăra sa un alt moștenitor legal, pe sora acestuia, Cleopatra, cu care Ptolemeu era în rivalitate, dar pe care Caesar avea motive să o sprijine. Plecarea regelui nu întărea practic cu nimic tabăra egiptenilor[43], dar, în schimb, trădarea lui îl compromitea și îi dădea lui Caesar un pretext de a scăpa de el, cum s-a și întîmplat.

Contrară spiritului lui Caesar este și referirea la protecția sau ajutorul zeilor, „care intervin în toate războaiele, mai ales atunci cînd prudența nu mai are nici o putere"[44]. Caesar nu pomenește, de obicei, decît de Fortuna, și atunci mai mult spre a arunca asupra ei vina eșecurilor sale[45]; el credea, dimpotrivă, că „dacă nu toate sînt reușite, norocul trebuie ajutat de efortul omului"[46].

Cu totul, însă, în spiritul lui Caesar este observația că într-o anume împrejurare Caesar a refuzat să lupte noaptea, deoarece „el nu ar fi avut nici posibilitatea de a-și îmbărbăta soldații, căci orice îmbărbătare ar fi fost zadarnică, dacă vitejia și lașitatea rămîneau necunoscute"[47] (din cauza întunericului).

---

[43] Vezi cele spuse chiar de autor în cap. 25.

[44] Vezi cap. 43, 75 și 76.

[45] Vezi prefața la Caesar, *op. cit.*, p. 73.

[46] Vezi *Războiul civil*, III, 73.

[47] Vezi cap. 10; compară *Războiul civil*, I, 67: ... „luptele nocturne trebuie evitate, căci, de obicei, mai ales în timpul unui război civil, soldatul înspăimîntat ascultă mai degrabă de frică decît de jurămîntul dat. În schimb, în timpul zilei are mare însemnătate rușinea față de toți ceilalți, ca și prezența tribunilor militari și a centurionilor, lucruri care de obicei îi constrîng pe soldați și-i țin la datorie".

Arta Compoziția și stilul *Războiului alexandrin* sînt destul de apropiate de ale operelor autentice ale lui Caesar. Scriind, evident, o simplă continuare a *Războiului civil*, (rămas neterminat de Caesar), fapt care se poate deduce și din aceea că autorul anonim nici nu a găsit necesar să scrie o prefață, el s-a silit ca această continuare să nu distoneze cu restul[48]. Planul aparent deslînat, cu episoade relatate paralel și uneori neconcordant ca ordine cronologică, corespunde cu acel al *Războiului civil* unde, la un moment dat, acțiunea se desfășoară pe trei fronturi (la Marsilia, I, 34—36 și 56—58; II, 1—16 și 22; în Spania, I, 37—55 și 59—87; II, 17—21; în Africa, II, 23—44), amestecate cronologic. Legătura dintre episoadele *Războiului alexandrin* este stabilită simplu, în același mod ca și la Caesar[49].

Este greu de determinat cît datorește autorul sub raportul compoziției și al stilului acelor materiale pe care le-a folosit din arhiva rămasă de la Caesar. Este însă evident că opera nu e simplă juxtapunere de elemente eterogene, ea vădește un efort de redactare care are în vedere constituirea unui ansamblu, efort vizibil în reflexele culturii și priceperii autorului, în grija manifestată pentru a stabili o legătură între deversele episoade, ca și între acestea și opera precedentă, precum și din trăsăturile stilistice proprii[50], care dau operei o amprentă particulară. Faptele sînt povestite clar și curgător, adesea cu un umor remarcabil[51], deși nu fără unele

---

48 Vezi p. 11.

49 Vezi Caesar, *Războiul civil*, I, 37 și 56, II, 11 etc. și *Războiul alexandrin*, 34, 65 etc.

50 Vezi J. Andrieu, *op. cit.*, p. XXIX și urm.

51 Demnă de subliniat este scena plecării regelui, care plînge cu lacrimi prefăcute că se desparte de Caesar, cînd viitorul avea să dovedească, de fapt, că el plîngea de bucurie că scapă (cap. 24).

naivități, pe care zadarnic le-am căuta în opera lui Caesar[52].

Prin soliditatea și conștiinciozitatea informației, prin exactitatea relatării, claritatea și sobrietatea stilului, *Războiul alexandrin* este, dintre comentariile apocrife, cel mai apropiat de opera originală a lui Caesar, net superior celorlalte două.

RĂZBOIUL AFRICAN

Titlul Denumirea de *Bellum Africum, Africanum* sau *Africae*, care apare în diverse manuscrise, corespunde exact conținutului cărții, care tratează războiul african (anul 46) strict monografic, de la plecarea lui Caesar din Lilybaeum, pînă la întoarcerea sa la Roma. Lucrarea reia, de fapt, firul relatării conflictului dintre Caesar și republicani, cu care evenimentele petrecute în *Războiul alexandrin* nu aveau legătură directă. Caesar, sigur pe atunci de victorie, voise să-și asigure spatele și totodată să dobîndească bogatele resurse ale Orientului, care îi erau necesare atît pentru a duce lupta, cît și pentru a-și consolida apoi situația la Roma. Zăbava lui în Orient dăduse însă timp adversarilor să-și regrupeze forțele în Africa, reluînd războiul cu șanse aproape egale[53].

Lucrarea începe brusc, cu îmbarcarea la Lilybaeum, fără a pomeni ceva despre activitatea lui Caesar la Roma și în Italia, după întoarcerea sa din Orient.

---

52 În cap. 18, de exemplu, autorul introduce, cu stîngăcie, în mijlocul primei fraze expresia „dacă putem compara lucrurile cele mici cu cele mari“, expresie frecventă în poezie, dar care nu-și are rostul aici.

53 Vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 41 și urm.

Autorul Ca și în cazul *Războiului alexandrin,* autorul este necunoscut, iar ipotezele făcute asupra lui au, în acest caz, și mai puține șanse de adevăr. El nu este în orice caz Hirtius, și cu acest lucru toți cercetătorii sînt de acord.

Presupunerea cea mai argumentată, dar puțin plauzibilă totuși, este aceea a lui Landgraf, după care autorul ar fi Asinius Pollio, care ar fi scris și episodul spaniol din *Războiul alexandrin*, și ar fi redactat întreaga lucrare, rămasă neterminată la moartea lui Hirtius[54]. Dintre argumentele lui, singurul care rămîne în picioare, dar nu este hotărîtor, este faptul că autorul *Războiului african* a participat la evenimentele descrise, ceea ce e adevărat despre Asinius Pollio[55], dar și despre mulți alții. Comparația stilistică pe care o face Landgraf pentru a-și argumenta afirmația are un fundament prea șubred: dacă Nipperdey pentru a demonstra că Hirtius e autorul *Războiului alexandrin* avusese la dispoziție o operă de aceeași întindere cu aceasta, cartea a VIII-a a *Războiului gallic,* în cazul lui Asinius Pollio comparația se face numai pe baza a trei scrisori ale lui, păstrate la Cicero[56], ceea ce e prea puțin pentru a dovedi ceva temeinic. Cele cîteva asemănări găsite întîmplător nu sînt grăitoare și contravin impresiei generale[57]: talentul și personalitatea lui Asinius Pollio, vestit critic, orator, istoric și om politic, nu concordă cu stilul stîngaci al autorului *Războiului african* și nici cu orizontul îngust al acestuia în probleme politice și militare[58]. În plus, este greu de crezut că un om cu poziția lui Asinius Pollio și o atît de bună părere despre sine, precum și cu o cunoscută independență față de cercul lui Caesar ar fi scris în completarea lucrării

---

[54] Vezi p. 11, notele 23 și 24. Teoria a fost acceptată de Wölfflin și Miodonski, care și-au întitulat ediția *C. Asini Pollionis de bello Africo commentarius* (Leipzig, 1889).

[55] Plutarh, *Caesar,* 52.

[56] Cicero, *Ad. familiares,* X, 31, 32 și 33.

[57] Vezi M. Schanz, *op. cit.,* p. 343.

[58] Vezi p. 20—21 și 26—27.

lui Caesar o operă atît de evident favorabilă acestuia, pe care el să nu o semneze și nici măcar să-și citeze numele în ea ca participant la evenimente[59].

În afară de aceasta, Asinius Pollio e autorul unei istorii a *Războiului civil*, pierdută astăzi, dar binecunoscută la vremea ei, și anticii nu ar fi putut să nu observe concordanțele *Războiului african* cu opera respectivă, stabilind astfel autorul. Teoria lui Landgraf a fost, pe bună dreptate, respinsă de majoritatea cercetătorilor[60].

Celelalte ipoteze asupra autorului sînt și mai puțin verosimile: marele istoric latin Sallustius nu poate fi recunoscut într-o operă de calitatea *Războiului african*[61], iar Oppius trebuie exclus pentru faptul că nu a participat la evenimente[62].

Dacă persoana istorică concretă a autorului nu poate fi stabilită, personalitatea sa poate fi dedusă cu destulă verosimilitate din conținutul și stilul operei. Autorul pare să fi fost un ofițer din armata africană, probabil foarte tînăr[63], în orice caz puțin la curent cu secretele statului major și cu intențiile lui Caesar. Martor ocular al evenimentelor și devotat trup și suflet lui Caesar, el se limita

---

[59] Vezi История римской литературы, vol. I, Moscova, 1959, p. 270.

[60] Vezi R. Schneider în „Zeitschrift für das Gymnasium", 44, 1890; R. Menge în „Berliner Philologischer Wochenschrift", 1890; U. Köhler în „Bayrisches Gymnasialblatt", vol. 25 etc. Wölfflin însuși a abandonat această teză ulterior: vezi „Archiv für lateinische Lexikographie", 8, 1893, p. 304.

[61] Teoria a fost totuși dezvoltată de H. Pötter, *Untersuchungen zum Bellum Alexandrinum und Bellum Africum Stil und Verfasserfrage*, Diss. Münster, Leipzig, 1932 (după o indicație a lui Langhammer în „Berliner philologischer Wochenschrift", 1908, pp. 1548—1552 și respinsă de A. Klotz, *op. cit.*, 1933, p. 1139 și Otto Seel, în „Klio", Beiheft XXXV, 1935).

[62] Vezi Cicero, *Ad familiares*, IX, 6,1.

[63] Th. Widmann, *Über den Verfasser des Bellum Africum und die Pollio-Hypothese Landgrafs*, în „Philologus", 50, 1891, p. 565 încearcă să demonstreze chiar că autorul aparținea legiunii a V-a, după amănuntele și atitudinea față de această unitate.

la execuția ordinelor, iar în operă la descrierea amănunțită a celor văzute sau auzite de el. Poziția lui subordonată se vede din viziunea pe care o are asupra evenimentelor: starea lui de spirit oglindește speranțele și deprimările trupei, nerăbdarea ei față de prudența excesivă a lui Caesar, care îl jenează, parcă, pe autor, dornic să-și laude comandantul cu orice preț. Poziția lui de subordonat se vede și din expresii precum *castra constituere*, „a forma tabăra, a înălța corturile“ (cap. 11), care trădează viziune de subordonat, prin opoziție cu expresiile uzuale ale lui Caesar, *castra facere, ponere, munire*, specifice pentru un comandant.

Evenimentele

Faptele descrise în *Războiul african* sînt foarte caracteristice pentru cele două părți beligerante, explicînd suficient de ce tocmai dictatura lui Caesar și nu republica lui Cato era necesară în acel moment clasei stăpinitoare romane aflată în vădit impas.

Efectivele imense ale republicanilor[64], dotate cu stocuri mari de provizii[65] și conduse de generali încercați ca Labienus, Afranius, Petreius, Cato, Varus, Considius, Pompeius fiul și Iuba însuși, efective cu care s-ar fi putut cu ușurință debarca în Italia[66], nu sînt capabile, din cauza incapacității comandantului suprem, fostul consul Scipio, și a lipsei de coordonare între acțiunile unităților, să zdrobească de la început pe Caesar debarcat inițial doar cu 3 000 de oameni și 90 de cai[67] și lipsit de cunoașterea locurilor și de provizii. Victoria lui Caesar, hărțuit la început din toate părțile și adesea la un pas de dezastru, uneori în situații pe care numai niște incapabili și încre-

---

64 10 legiuni și 14 000 de călăreți, la care se adăugau patru legiuni ale lui Iuba, cavaleria și infanteria lui ușoară nenumărată și cei 64 de elefanți. Asupra efectivelor vezi cap. 1, 19—20 și 86.

65 Vezi cap. 8, 34 și 36.

66 Din scrisorile lui Cicero (*Ad Atticum*, XI, 5) rezultă că o astfel de debarcare era așteptată la Roma.

67 Vezi cap. 3.

zuţi n-au ştiut să le exploateze[68], este aparent o minune care întrece orice închipuire, caracteristică însă pentru momentul istoric şi societatea respectivă, pe care, cum s-a văzut ulterior, numai un regim de mînă forte mai putea s-o salveze.

Postîndu-se pe o poziţie formalistă, Cato, om energic şi comandant priceput, refuză comanda pe care i-o oferă trupele, numai pentru că într-o republică coruptă el ajunsese doar pretor, în timp ce incapabilul Scipio fusese consul[69]. În astfel de societate, prost organizată, nu era, desigur, loc de desfăşurare pentru energia şi curajul lui Labienus, nici pentru intransigenţa politică şi integritatea morală a lui Cato. Cei care nu puteau să suporte şefia unui concetăţean, Caesar, ajung pînă la urmă, cum spuneau caesarienii, la discreţia insolenţei barbarului Iuba[70].

În aceste condiţii, nu e de mirare că pompeienii îl lasă pe Caesar să-şi adune sub ochii lor forţele, să-şi întărească taberele, să-şi instruiască trupele formate la început mai mult din recruţi, pînă cînd ajunge atît de puternic, încît nu-i mai rămîne decît să-şi aleagă locul şi timpul victoriei.

Încă din acest moment se petrece un lucru deosebit de semnificativ pentru dictatura imperială, care abia începea să se constituie. Principalul sprijin al acestei forme de guvernămînt, armata, care în vechea republică fusese o obligaţie civică şi era alcătuită din cetăţeni conştienţi de rolul lor, devenise de pe timpul lui Marius o armată de profesie, plătită, instrument orb al unor forţe pe care nu le înţelegea şi de care de cele mai multe ori nu era legată prin interese social-politice. De aceea, nu e de mirare că ea se transformă uneori din instrument în tiran, impunîndu-şi voinţa împotriva comandanţilor.

Lucrul acesta, specific pentru perioade mai tîrzii, începe să se manifeste încă de pe acum. La venirea în

---

68 A p p i a n, II, 95, relatează că Petreius nu a dus pînă la capăt o înfrîngere evidentă a lui Caesar numai pentru a nu-l lipsi pe comandantul suprem, Scipio, de victorie.

69 Vezi V e l l e i u s P a t e r c u l u s, II, 54.

70 Vezi *Războiul african*, cap. 8 şi 57.

Africa, Caesar abia potolise răscoala trupelor aflate în Italia, nerăbdătoare să-și primească răsplățile promise în momentele grele ale războiului civil[71]. În Africa au loc, de asemenea, două simptome semnificative, deși grija lui Caesar pentru soldații săi e cunoscută, ca și atașamentul acestora față de el.

Exasperați de prudența și încetineala cu totul neobișnuită a lui Caesar în această campanie, chiar și înaintea bătăliei de la Thapsus, unde șansele erau evident de partea lui, soldații pornesc fără ordin la luptă și pun un trompet să sune atacul. Caesar, dîndu-și seama că nu-i va putea opri, dă în cele din urmă parola și pornește în fruntea trupelor[72].

După terminarea luptei, contrar obiceiului lui Caesar, care cruța în general viața cetățenilor romani, deși îi erau adversari, veteranii ucid chiar sub ochii lui un detașament de pompeieni, care se predaseră și-i implorau iertarea. Intervenția lui Caesar a fost zadarnică, ei fiind omorîți pînă la unul. Cum remarcă autorul *Războiului african*, „soldații, după o victorie atît de mare, își luaseră libertatea de a face răutăți fără măsură, în speranța că nu vor fi pedepsiți, datorită faptelor mari de arme săvîrșite“[73].

Instaurarea puterii imperiale prin forța armată avea, deci, loc sub un rău augur.

Valoarea istorică

Războiul african are o indiscutabilă valoare istorică. Și în acest caz avem la dispoziție o serie de alte izvoare antice, care ne dau posibilitatea comparației și a stabilirii veracității faptelor[74].

Lucrarea este evident concepută și scrisă apologetic,

---

71 Vezi Appian, II, 92—94.

72 Vezi cap. 82—83.

73 Vezi cap. 85.

74 Vezi Titus Livius, *Periocha*, 113; Cassius Dio, XLII, 56 și urm.; Plutarh, *Caesar*, 52—54; Appian, II, 95—100; Velleius Paterculus, II, 54—55; Suetonius, *Caesar*, 35 și 59; Eutropius, VI, 18; Frontinus, *Strat.* I, 12; Zonaras, X, 10 și urm. etc.

fapt cu atît mai vizibil, cu cît autorul nu posedă talentul și nici arta disimulării, specifică lui Caesar. Autorul este partizan convins al lui Caesar și nu scapă nici un prilej pentru a-l lăuda pe el și a-i ponegri pe adversari. Mereu sînt relatate nenumăratele dificultăți întîlnite de Caesar, pentru a-i evidenția și mai mult geniul militar. Caesar nu comite niciodată greșeli și nici nu dovedește vreodată lipsă de prevedere[75]. El este alesul zeilor, care îl protejează vădit[76], eliberatorul Africii aservite lui Iuba[77] și răzbunătorul demnității romane umilite de un barbar[78]; debarcarea lui în Africa are motive pur altruiste[79].

Autorul comite o serie de exagerări și relatează diverse anecdote, în scopul de al ponegri pe adversar. Cruzimea lui Scipio și a lui Iuba este relatată cu lux de amănunte[80]. Caesar, în schimb, e animat de spiritul de dreptate[81], iar clemența lui, venindu-i „atît de la natură, cît și din principiu"[82], e proverbială. Sfîrșitul *Războiului african* e un adevărat imn de slavă adus clemenței lui Caesar[83]. Părtinirea merge pînă acolo, încît atunci cînd soldații lui Caesar ucid sub ochii lui pe pompeienii care cereau iertare, autorul e mai preocupat să laude clemența lui Caesar decît să condamne nelegiuirea soldaților[84]. De altfel Caesar însuși subliniase adesea în cursul operei cle-

---

[75] Vezi cap. 3 și 56.

[76] Vezi cap. 74.

[77] Vezi cap. 8, 10, 19, 20, 57, 73.

[78] Deosebit de semnificative sînt, în această privință, cele relatate în cap. 57: un senator roman ascultă mai degrabă de ordinul lui Iuba decît de al proconsulului și imperatorului Scipio.

[79] Vezi, mai ales, cap. 26.

[80] Vezi, de exemplu cap. 26, 28, 41 și urm.; pentru Iuba vezi, mai ales, cap. 25.

[81] Vezi cap. 3, 7, 54, 97, 98.

[82] Vezi cap. 89; vezi și P l u t a r h, *Caesar* 57, care spune că Caesar nu era blînd din fire.

[83] Vezi cap. 3, 7, 76, 88, 89, 90, 92 și 95.

[84] Vezi cap. 85.

menţa sa, care devine la partizanii săi principala lui trăsătură de caracter[85].

Cu toată această evidentă părtinire, adevărul nu pare însă grav şi voit alterat, inexactităţile provenind mai degrabă dintr-o proastă informaţie asupra unor lucruri (e drept, în puţine cazuri) sau din necunoaşterea intenţiilor unor acţiuni ale lui Caesar.

Comparaţia cu Appian sau Cassius Dio, spre exemplu, care se inspiră din surse vădit răuvoitoare lui Caesar şi dau diverse amănunte ostile acestuia, nu este de loc dezavantajoasă pentru autorul *Războiului african*. Este drept că Appian, de exemplu, pomeneşte de masacrul celor 300 din Utica, trecut sub tăcere aici, dar şi el aminteşte de clemenţa lui Caesar faţă de fiul lui Cato şi de fiica lui Pompei şi copiii ei[86]. Autorul *Războiului african* e de asemenea în dezacord cu Appian, care arată că succesul lui Caesar se datoreşte, în bună măsură, mai degrabă nepriceperii adversarilor, care n-au ştiut să-l înfometeze de la început şi să ducă pînă la capăt victoria obţinută în prima campanie[87]. Nepotriviri de amănunt se constată şi din comparaţia cu Cassius Dio. Astfel, acesta afirmă că Afranius şi Petreius au fost ucişi din ordinul lui Caesar[88], în timp ce autorul nostru spune că Iuba a ucis în duel pe Petreius, iar acesta a fost ucis de un sclav, la cererea sa[89].

Impresia generală este însă de fidelitate istorică în faptele esenţiale, iar părtinirea autorului e adesea mai puţin suspectă decît a altor izvoare. Semnificativă în această privinţă este descrierea morţii lui Cato, care este la fel de elogioasă ca cea din Plutarh sau Appian. Singurul reproş pe care-l face lui Cato este apartenenţa sa

---

85 În acelaşi sens se pronunţă în *Pro Marcello* şi Cicero, care nu era partizanul lui Caesar; este drept însă că laudele lui aici sînt interesate.

86 A p p i a n, II, 100.

87 I d e m, II, sfîrşitul cap. 97.

88 C a s s i u s D i o, XLIII, 12.

89 *Războiul african*, cap. 94.

politică la partida republicană[90], în timp ce despre Iuba și Petreius, de exemplu, spune că „au murit vitejește *ca să pară* curajoși“[91]. Dacă ne gîndim că Caesar scrisese deja la data redactării *Războiului african* un *Anticato*, pe care autorul nostru nu putea să nu-l cunoască, ne dăm seama de obiectivitatea lăudabilă a modestului epigon față de ilustrul său înaintaș.

Arta

Ca structură și stil, lucrarea este diferită de *Războiul alexandrin*. Față de acesta, cartea are mai multă unitate, datorită lipsei numeroaselor episoade paralele și digresiunilor. Evenimentele sînt povestite strict cronologic, într-o expunere clară, uneori stîngaci întreruptă, pentru a face loc faptelor concomitente, reluată apoi printr-o simplă trimitere la cele petrecute anterior. Nepriceperea autorului în a grupa savant materia se poate constata și statistic, din faptul că de 68 de ori apare *interim*, „între timp“, ca mijloc mecanic de a stabili legătura între episoade[92].

Autorul are simțul umorului[93], este impresionabil la scene spectaculoase[94], la sentimente înalte[95]. Este drept că în descrierea acestor lucruri el folosește uneori mijloace retorice destul de ieftine, învățate la școală[96].

Ca și autorul *Războiului alexandrin*, el a avut sub ochi opera lui Caesar și a încercat să-i imite maniera de a

---

90 *Războiul african*, 88: „...muri cu sufletul plin de tărie. Deși cetățenii Uticii îl urîseră din cauza partidei din care făcea parte totuși, pentru cinstea lui deosebită, pentru faptul că fusese atît de diferit de ceilalți conducători, i-au făcut o înmormîntare frumoasă.

91 Vezi cap. 94.

92 Vezi M. Schanz, *op. cit.*, vol. I, p. 341.

93 Vezi, de exemplu, lungul discurs de îmbărbătare a lui Cato către fiul lui Pompeius, urmat de relatarea în două cuvinte a eșecului acestuia (cap. 22—23).

94 Vezi episodul luptei centurionului cu elefantul, cap. 84.

95 Remarcabilă este în această privință scena dîrzeniei veteranilor lui Caesar în fața lui Scipio, căruia îi propun să lupte ei zece contra unei cohorte pompeiene (cap. 45).

96 Vezi pasajul cu Labienus și veteranul, cap. 16.

scrie, reuşind uneori[97]. Departe de eleganţa şi corectitudinea lui Caesar rămîne însă limba autorului, care are multe elemente comune cu pre- şi postclasicii, cu vorbirea familiară în genere[98]: numeroşi termeni greceşti, multe formaţii cu prefixe în locul celor simple, clasice; comparative şi conjuncţii duble, turnuri de fraze greceşti etc. Stilul, departe de a fi artistic, e acela al unui om de cultură mijlocie, stîngaci, mărginit la formule comode, la frazeologia comună, lipsit de posibilitatea de a face distincţie între stilul oral şi cel scris, şi adesea incapabil de a duce la capăt o perioadă.

Povestirea lui e însă vie, curgătoare, şi concentrarea ei asupra amănuntelor, spre deosebire de viziunea amplă a lui Caesar, dă lucrării mai degrabă caracterul de roman de război decît de comentariu. Ton beletristic îi conferă, de asemenea, şi explicaţiile psihologice ale evenimentelor şi faptelor, cărora le acordă mai multă atenţie decît modelul său.

Valoarea lucrării constă în faptul că ea provine de la un martor ocular, poate uneori puţin perspicace, dar observator exact al evenimentelor. Cum remarcă A. Bouvet[99], autorul *Războiului alexandrin* prezintă poate mai fidel decît Caesar şi Hirtius viaţa armatei în campanie, truda şi emoţiile legiunilor. Războiul ne este descris nu de un istoric, politician sau şef militar, ci de un executant cu vederi înguste poate, mărginite la teama care trebuie învinsă, la întăriturile care trebuie construite, dar stilul său stîngaci păstrează mai bine amprenta vieţii umile a soldaţilor, pe care o artă savantă ar fi dispreţuit-o sau împodobit-o.

---

97 O poziţie singulară şi ciudată ocupă în această privinţă marele filolog Iustus Lipsius (*Elect.* II, 22), care pune ***Războiul african*** mai presus de comentariile lui Caesar însuşi.

98 Vezi prefaţa lui A. Bouvet la ***Guerre d'Afrique***, Les Belles Lettres, Paris, 1949, p. 26 şi urm. şi A. Köhler, ***De auctorum belli Africani et Hispanici latinitate***, Acta sem. Erlangen, I, 1878, p. 377 şi urm.

99 Vezi prefaţa citată a lui A. Bouvet, p. 39.

RĂZBOIUL SPANIOL

Titlul

În majoritatea manuscriselor, ca și în Suetonius, lucrarea apare cu titlul de *Bellum Hispaniense*; un singur manuscris dă *Bellum Hispanicum*, formulă posibilă, de asemenea[100].

Lucrarea, tratînd ultima campanie a războiului civil dus de Caesar, este scrisă evident cu intenția de a completa pe celelate, după cum dovedește fraza de început, care are ca scop să stabilească legătura atît cu *Războiul alexandrin*, cît și cu *Războiul african*[101]. Ca și în cazul *Războiului african*, lucrarea corespunde în întregime titlului, constituind o monografie completă, lipsită de digresiuni și episoade paralele.

Autorul

Și în acest caz, autorul este necunoscut, și nici o ipoteză cît de puțin plauzibilă nu s-a putut emite pentru identificarea lui. Din conținutul și forma lucrării se deduce clar că el nu poate fi același cu autorul *Războiului african* și cu atît mai puțin cu al *Războiului alexandrin*. Și în acest caz, se vede că autorul a fost martor ocular al evenimentelor descrise, dar optica sa îngustă asupra evenimentelor, ca și stilul său neglijent dovedesc că nu a ocupat un rol însemnat în evenimente (poate că nici nu a fost militar), fiind un om incult, deși nu lipsit de pretenții literare[102]. Lucrarea pare să fi fost scrisă la cererea lui Hirtius sau a celui care se îngrijea de editarea *Comentariilor*, cu intenția de a servi ca material pentru o viitoare redactare. Din motive necunoscute nouă (poate moartea lui Hirtius),

---

100 A. Klotz în Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie der klassichen Altertumswissenschaft*, Bd. X, col. 274, citează un *exercitus Hispanicus* pe o monedă din timpul lui Hadrian.

101 Vezi începutul cap. 1: „După înfrîngerea lui Pharnaces și cucerirea Africii...".

102 Vezi p. 31—33.

lucrarea a fost inclusă în *Corpus Caesarianum* în starea ei brută, fără a mai fi stilizată ori prelucrată.

Evenimentele

Perioada descrisă în lucrare este de deosebită importanță, ea constituind, de fapt încheierea războiului civil dintre Caesar și pompeieni, reluat, e drept, după moartea lui, dar pe alt plan și cu alte forțe.

În cursul luptelor începute în anul 49 î.e.n., care au dus la ruinarea republicii, Spania a ocupat în permanență un loc însemnat. Chiar de la începutul războiului se afla aici un important contingent de trupe pompeiene care, prin relativa lor apropiere de Italia, constituiau o permanentă amenințare pentru cel care voia să-i fie stăpîn. De aceea Caesar, simțindu-i importanța, a pornit imediat după alungarea lui Pompeius din Italia și, într-o campanie de numai 40 de zile, și-a asigurat stăpînirea în Spania, lipsind pe Pompeius de cel mai important contingent de trupe[103].

În timpul campaniei alexandrine, Spania s-a făcut din nou simțită[104]. Nelegiuirile și lăcomia guvernatorului lăsat de Caesar, Q. Cassius Longinus, au stîrnit nemulțumiri atît în rîndurile cetățenilor romani din Spania, cît și ale populației locale iberice și celtice, cunoscută ca războinică și neliniștită. Rolul pompeienilor în aceste evenimente a fost evident: soldații răsculați au ajuns la un moment dat să-și scrie pe scuturi numele lui Pompeius[105].

Știind că Spania este oricînd o bună sursă de recrutare de trupe valoroase, fiul mai mare al lui Pompeius pleacă într-acolo, în timpul campaniei din Africa, la sfatul lui Cato, dar acțiunea sa suferă un eșec încă de la început și este părăsită înainte chiar de a ajunge în Spania[106].

---

103 Vezi Caesar, *Războiul civil*, I, 37—55, 59—87 și II, 17—21.

104 Evenimentelor din Spania le sînt dedicate capitolele 48—64 ale *Războiului alexandrin*.

105 *Războiul alexandrin*, cap. 58.

106 Vezi *Războiul african*, cap. 22—23.

După înfrîngerea de la Thapsus (Africa), ultimul loc de refugiu care mai rămîne în chip firesc pentru pompeieni este Spania, către care se îndreaptă cei doi fii ai lui Pompeius, împreună cu Labienus și alți cîțiva pompeieni de vază, și unele resturi de trupe. Ei strîng aici o armată numeroasă (11 legiuni), ocupă orașele mai importante și organizează puternice centre de rezistență. Caesar, văzînd că nu poate fi stăpîn al Romei cu adevărat pînă nu va lichida și această ultimă rezistență, părăsește grabnic Italia, îndreptîndu-se spre Spania. Au loc o serie de ciocniri în diverse puncte, dar bătălia hotărîtoare s-a dat la Munda și ea a fost de o violență nemaiîntîlnită. Pompeienii, împinși de desperare și ajutați de localnici, luptători îndîrjiți, duc o luptă atît de crîncenă, încît Caesar, stăpînul lumii, e aproape de înfrîngere și se află la un pas de moarte. Caesar însuși se pare că a declarat: „mai înainte luptasem pentru victorie, dar atunci am luptat pentru propria mea viață“[107]. El, care altă dată cruța, pe cît posibil, pe cetățenii romani, ucide acum în lupta de la Munda 30 000 de oameni, iar la Corduba alți 22 000. Labienus și Varus cad în luptă, Cnaeus Pompeius, fiul cel mare al lui Pompeius Magnus, este prins și ucis cînd, rănit, căuta să fugă; cel mai mic însă, Sextus, scapă, și hărțuiește cu corăbiile lui de pirați statul încă multă vreme după moarea lui Caesar, fiind ucis abia în anul 35 î.e.n.

Valoarea istorică

Războiul spaniol este mult mai scăzut ca valoare documentară decît celelalte două și incomparabil cu *Comentariile* lui Caesar, pe care pretinde să le continue. Deși participant la evenimente, autorul, om de condiție și cultură modestă, nu avea nici poziția socială, nici inteligența necesară pentru a înțelege evenimentele și a le aprecia importanța. Întreaga lucrare este o înșiruire dezorganizată și adesea neinteligibilă de fapte importante

---

[107] Situația aproape desperată a lui Caesar este descrisă de Appian, *Războiul civil*, II, 104 și Plutarh, *Caesar*, 56.

amestecate cu amănunte nesemnificative, puse unul lîngă altul și tratate disproporționat. Scrîntirii piciorului unui centurion i se acordă mai multă importanță decît cuceririi unui oraș[108]. De cele mai multe ori, faptele importante nu numai că se pierd în mulțimea de amănunte, dar se pare că autorul nici nu le sesizează, nevăzînd cum se spune, pădurea din cauza copacilor. Autorul pare să nu vadă, de cele mai multe ori, decît pe cei cîțiva oameni care se luptă sub ochii lui. De aceea, el n-a simțit primejdia de la Munda, relatată de toate izvoarele, și nici n-a înțeles importanța acestei victorii.

Dacă unele amănunte sînt prețioase prin autenticitatea lor și prin lipsa, în general, a intențiilor propagandistice[109], vizibile în celelalte *Comentarii*, pentru a înțelege aceste evenimente trebuie să apelăm la alte izvoare[110], căci pe baza *Războiului spaniol* nu e posibil să ne facem o imagine de ansamblu asupra lor.

Arta

Cu greu s-ar putea vorbi de artă în cazul *Războiului spaniol*, deși intențiile artistice nu lipsesc. Autorul ignoră complet arta compoziției, a grupării artistice sau fie și numai logice a scenelor și evenimentelor. Totul se succede fără întrerupere de la un capăt la altul al lucrării și, cînd o legătură firească între evenimentele relatate lipsește, autorul introduce o formulă banală de legătură: numeroase capitole încep cu „a doua zi...“, încît pe bună dreptate

---

[108] Vezi, de exemplu, în acest sens cap. 19, unde, după o serie de amănunte disparate și nesemnificative, cucerirea propriu-zisă a orașului nici nu mai este descrisă.

[109] Astfel, autorul relatează cu ingenuitate o serie de cruzimi săvîrșite chiar de caesarieni. Pentru fidelitatea relatărilor vezi Degenhart, *De auctoris Belli Hispaniensis elocutione et fide historica*, Würzburg, 1877.

[110] Vezi Titus Liviu, *Periocha* 113; Plutarh, *Caesar*, 56; Appian II, 103—105; Valerius Maximus, II, 55; Florus, IV, 2; Eutropius, VI, 19. Pentru compararea izvoarelor vezi N. Vulic, *Historische Untersuchungen zum Bellum Hispaniense*, München, 1896.

s-a remarcat că lucrarea este mai mult un *diarium* (jurnal) decit *commentarium*[111].

Autorul vrea să arate că e om cult, și în acest scop are prostul gust să dea citate din Ennius în momente cu totul nepotrivite, în suprema încordare a bătăliei de la Munda, de exemplu[112], sau să facă comparații nelalocul lor cu Achilles în legătură cu duelul unor soldați[113]. El pune în gura lui Caesar un discurs care e un simplu exercițiu retoric, reminiscență școlară[114], și „demonstrația" lui de cultură ne arată că avem a face cu un semidoct.

Mai supărător însă decît arta compoziției este stilul. Fraza este, în cel mai bun caz, monotonă, cel mai adesea de neînțeles, frîntă, greu de urmărit, uneori de-a dreptul ilogică, începînd cu un subiect și sfîrșind cu altul. Multe pasaje sînt, pur și simplu, neinteligibile, nu pentru că sintaxa ar fi complicată sau expresiile prea neobișnuite, ci fiindcă sînt ilogice, autorul neștiind să spună ce vrea. Relatările lui asupra faptelor lui Caesar seamănă adesea cu rezumatul poemelor lui Homer, făcut de incultul Trimalchio în *Satiriconul* lui Petronius.

S-a vorbit adesea de elementele populare ale limbii *Războiului spaniol*, dar rareori s-a putut indica ceva concret și sigur[115]: cîteva construcții care par să trădeze influența grecească, unele treceri nemotivate de la vorbirea directă la stilul indirect etc. În general însă, nu este vorba de ceea ce înțelegem prin latina populară, care stă la baza limbilor romanice, ci de o vorbire neglijentă,

---

[111] **История римской литературы**, vol. I, Moscova, 1959, p. 272.

[112] Vezi cap. 23 și 31. Este prima dată cînd se citează versuri în cursul *Comentariilor*.

[113] Vezi cap. 25.

[114] Vezi cap. 41. Discursul e plasat la sfîrșitul lucrării, la fel cu cel al lui Critognatus, de la sfîrșitul *Războiului gallic*.

[115] Greutatea indicării lor este subliniată de A. Klotz în Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie*, X, col. 275. Asupra limbii *Războiului spaniol* vezi lucrarea lui Degenhart citată în nota 109.

incultă, caracterizînd un om cu slabe resurse de inteligență. Este drept că *Războiul spaniol* s-a transmis în manuscrise într-o stare foarte proastă, cu numeroase lacune și erori, dar ele nu explică decît în mică măsură deficiențele de exprimare ale lucrării.

Concluzii

Se poate spune că arta scrisului a cunoscut, de la primul comentariu, *Războiul gallic*, la ultimul, *Războiul spaniol*, un regres continuu și sensibil. Interesul *Comentariilor*, în întregul lor, constă însă în faptul că, pe de o parte, ele constituie un gen literar original, un amestec de documente de afaceri și rapoarte militare, de memorii tendențioase și romane de război, iar, pe de altă parte, mai cu seamă în faptul că ele sînt o narație aproape completă a unor acțiuni militare desfășurate de un comandant genial pe o perioadă de aproape 15 ani. Ele sînt, totodată, principala sursă istorică pentru niște evenimente politice de cea mai mare importanță, care au pregătit trecerea de la republică la imperiu.

Comentariile apocrife și Fragmentele în românește

Cele trei comentarii apocrife au apărut în românește o singură dată, la 1877, în traducerea lui D. Caianu, împreună cu *Războiul civil* al lui Caesar. Despre meritele și lipsurile acestei traduceri s-a vorbit în prefața volumului I[116]. Fragmentele lui Caesar apar pentru prima dată în românește, cu excepția puținelor fragmente care fac parte din opere care au mai fost traduse.

Traducătorii au luat ca text de bază edițiile din colecția Guillaume Budé pentru *Războiul alexandrin*[117], și *Războiul african*[118]. Pentru *Războiul spaniol* s-a folosit

---

[116] Vezi p. 77 și nota 204.

[117] César, *Guerre d'Alexandrie,* texte établi et traduit par Jean Andrieu. Les Belles Lettres, Paris, 1954.

[118] César, *Guerre d'Afrique,* texte établi et traduit par A. Bouvet. Les Belles Lettres, Paris, 1949.

ediţia lui A. Klotz[119]. Fragmentele au fost adunate din mai multe ediţii[120] şi confruntate, ori de cîte ori a fost posibil, cu ediţiile mai noi ale operelor în care sînt citate.

În cadrul fragmentelor au fost incluse nu numai citatele propriu-zise din operele pierdute ale lui Caesar, aflate la diverşi autori, ci şi pasaje care spun ceva despre conţinutul acestor opere sau simple referiri la ele, interesante pentru anumite date. Operele păstrate doar în fragmente au fost prezentate în prefaţa volumului I[121], iar date suplimentare strict necesare sînt cuprinse în notele fragmentelor respective.

---

119 *Commentarii Belli Alexandrini, Belli Africi et Belli Hispaniensis.* Accedit C. Iulii Caesaris et A. Hirtii *fragmenta.* Ed. A. Klotz, Teubner, Leipzig, 1927.

120 S-au mai ales unele fragmente din ediţia lui C. Nipperdey, Lipsiae, 1847 şi a lui B. Kübler, vol. III, Teubner, Leipzig, 1897.

121 Vezi Caesar, *Războiul gallic, Războiul civil*, pp. 55—59.

RĂZBOIUL ALEXANDRIN

1 La izbucnirea războiului din Alexandria[1], Caesar își cheamă toată flota din Rhodos[2], Siria și Cilicia[3], aduce arcași din Creta[4] și călăreți de la Malchus, regele nabateilor[5], și poruncește să se strîngă din toate părțile mașini de război, să i se trimită provizii de grîu și să fie aduse trupe auxiliare. În timpul acesta, pe zi ce trece, fortificațiile sporesc cu alte lucrări de întărire, și toate părțile orașului care păreau mai lipsite de apărare sînt înzestrate cu barăci de asediu și manteluțe[6]. În afară de aceasta, berbecii[7] răzbat prin spărturi dintr-o casă într-alta și, în măsura în care se cîștigă teren prin dărîmări sau luare cu asalt, se prelungește și linia de fortificații. Căci Alexandria este aproape ferită de incendii, întrucît în construcția caselor nu se folosește lemnul și schelele; casele sînt făcute din zid, susținute de bolți și acoperite cu beton sau lespezi de piatră. Caesar ținea cu tot dinadinsul să separe de restul orașului, prin lucrări de fortificații și cu ajutorul mașinilor de război, partea care se îngusta foarte mult din pricina unei bălți situate la miazăzi[8]. El urmărea în primul rînd ca, după ce orașul va fi împărțit în două, trupele să fie concentrate sub autoritatea și conducerea unuia singur, apoi să se poată veni în ajutorul celor aflați în pericol și să se aducă ajutoare din partea cealaltă a orașului, dar mai ales să se facă provizii mari de apă și nutreț, căci nu exista decît o mică cantitate de apă, iar nutreț nu era de loc. Lacul, însă, le putea oferi din plin și una, și alta.

2 Alexandrinii, la rîndul lor, nu şovăiau şi nici nu rămăseseră în urmă cu pregătirile. Ei trimiseseră în toate colţurile regatului egiptean soli şi slujbaşi ca să facă recrutări, îngrămădiseră în oraş o mare cantitate de arme şi maşini de război şi aduseseră o mulţime nesfîrşită de oameni. Mai instalaseră în oraş şi ateliere foarte mari pentru fabricarea armelor. Ceva mai mult, ei înarmaseră şi sclavi tineri cărora stăpînii mai bogaţi le procurau hrană zilnică şi le dădeau o soldă. Această mulţime apăra fortificaţiile din cartierele cele mai retrase ale oraşului. Cohortele de veterani erau ţinute de duşmani la dispoziţie în cartierele cele mai populate, ca să poată veni în ajutor, cu forţe proaspete, oriunde s-ar da lupta. Alexandrinii înconjuraseră toate străzile şi uliţele cu un val triplu, construit din pietre cubice şi înalt nu mai puţin de 40 de picioare[9]. Părţile joase ale oraşului erau întărite cu turnuri foarte înalte, de cîte 10 etaje. În plus, alexandrinii mai construiseră alte turnuri mobile, cu tot atîtea etaje şi, cu ajutorul roţilor, funiilor şi al cailor, le duceau, pe străzile mari şi drepte, în orice direcţie voiau.

3 Alexandria, oraş foarte bogat, putea face faţă pregătirilor de orice fel. Locuitorii, deosebit de înzestraţi şi iscusiţi, executau cu atîta îndemînare lucrările pe care vedeau că le facem noi, încît soldaţii noştri păreau că imită lucrările lor. Născoceau şi ei multe şi, în acelaşi timp, atacau fortificaţiile noastre şi le apărau pe ale lor. Iar conducătorii dezbăteau mereu în adunări şi aminteau în discursurile lor faptul că „poporul roman punea treptat stăpînire pe Egipt. Cu puţini ani mai înainte — spuneau ei — A. Gabinius[10] fusese cu o armată în Egipt; Pompeius se refugiase tot acolo; Caesar a venit şi el cu trupele sale, şi moartea lui Pompeius nu l-a împiedicat să mai zăbovească în Egipt. Dacă egiptenii nu-l vor alunga, regatul va fi transformat în provincie romană. Trebuie să se treacă repede la acţiune căci, din cauza anotimpului, Caesar nu va putea să-şi aducă ajutoare de peste mare, fiind împiedicat de furtuni“.

4 În timpul acesta, s-a iscat o neînţelegere între Achillas comandantul oştilor de veterani, şi Arsinoe, fiica mai mică a regelui Ptolemaeus, aşa cum s-a arătat mai sus[11]. Fiecare din ei întindea curse celuilalt, dorind să pună mîna pe puterea supremă. Arsinoe o ia înainte şi, cu ajutorul eunucului Ganymedes, educatorul său, îl ucide pe Achillas[12]. După asasinarea acestuia, ea singură deţinea toată puterea, fără să aibă vreun tovarăş de domnie sau tutore. Încredinţează lui Ganymedes comanda armatei. Acesta, luîndu-şi postul în primire, sporeşte darurile către soldaţi şi se îngrijeşte şi de celelalte treburi cu aceeaşi sîrguinţă.

5 Aproape toată Alexandria este străbătută de conducte subterane, care ajung pînă la Nil şi prin care se aduce apă în casele particulare; după cîtva timp, apa se lasă treptat la fund şi se limpezeşte. Da această apă se folosesc în mod obişnuit stăpînii caselor şi sclavii lor, căci cea adusă de Nil este atît de mîloasă şi de tulbure, încît provoacă multe şi felurite boli. Plebea, însă, şi mulţimea sînt nevoite să se mulţumească cu aceasta, căci în tot oraşul nu există nici o fîntînă. Fluviul trecea prin acea parte a oraşului care se afla în mîinile alexandrinilor.

Datorită acestui fapt, lui Ganymedes îi veni ideea că ar putea tăia soldaţilor noştri apa; aceştia, repartizaţi în diferite cartiere, pentru a apăra fortificaţiile, se foloseau de apa pe care o scoteau din conducte şi din puţurile caselor particulare.

6 După ce planul i-a fost aprobat, se apucă de o lucrare mare şi anevoioasă. Într-adevăr după ce a tăiat conductele şi a izolat toate părţile oraşului ocupate de el, scoate din mare, cu ajutorul roţilor şi al maşinilor, o mare cantitate de apă, pe care o lasă să curgă fără întrerupere din punctele înalte ale oraşului în cartierul ocupat de Caesar. Din cauza aceasta, apa din primele case venea puţin mai sărată ca de obicei, producînd mare mirare soldaţilor noştri, care nu-şi puteau explica acest

fenomen. Ei nu știau ce să mai creadă cînd cei care se aflau mai jos spuneau că apa lor este de aceeași calitate și are același gust ca de obicei; comparau între ei, în public, cele două calități de apă și, gustîndu-le, își dădeau seama cît erau de diferite. Apoi, în scurt timp, apa din pozițiile cele mai apropiate nu a mai putut fi băută, iar cealaltă, mai din vale, a început să se altereze din ce în ce și să fie tot mai sărată.

7 Acest fapt a pus capăt oricărei îndoieli, iar pe soldați i-a cuprins o teamă atît de mare, încît toți se credeau expuși celei mai mari primejdii. Unii spuneau că Caesar întîrzie prea mult cu ordinele de îmbarcare, alții erau îngroziți de faptul că nu vor putea tăinui alexandrinilor pregătirile de fugă, deoarece se aflau foarte aproape de ei, și că nu se vor putea refugia în corăbii, dacă dușmanii îi vor încolți și urmări. În cartierele ocupate de Caesar se găsea o mare mulțime de orășeni, pe care el nu-i alungase din case, fiindcă, de ochii lumii, se prefăceau că ne sînt credincioși și păreau că i-au părăsit pe ai lor. Dar, dacă ar trebui să-i apăr pe alexandrini de învinuirea de perfidie și nestatornicie, aș face o risipă zadarnică de cuvinte. Cînd le cunoști, însă, mai bine originea și firea, nici nu te poți îndoi că acest neam este foarte înclinat spre trădare[13].

8 Caesar căuta să potolească frica alor săi prin cuvinte de mîngîiere și prin tot felul de argumente. Într-adevăr, el afirma că „se poate găsi apă dulce săpînd puțuri, căci toate țărmurile aveau de la natură vine de apă dulce. Chiar dacă natura țărmului egiptean ar fi fost altfel decît a tuturor celorlalte țărmuri, totuși, cum romanii erau stăpîni pe mare și dușmanii nu aveau flotă, aceștia nu-i puteau împiedica pe ai noștri să aducă zilnic apă cu corăbiile, fie din stînga, de la Paraetonium[14], fie din dreapta, dinspre insulă[15]. Niciodată nu putea sufla în același timp din amîndouă direcțiile un vînt potrivnic, care să împiedice aceste călătorii.

Cît privește intenția de a fugi, nu numai cei pentru care onoarea este lucrul cel mai de seamă, dar nici măcar cei care nu se gîndesc decît la viață nu puteau avea asemenea intenții. Cu mare greutate țineau piept, de pe întărituri, atacurilor din față ale dușmanilor; dacă ar fi părăsit întăriturile, ar fi devenit inferiori dușmanilor, atît ca poziție, cît și ca număr. Pe de altă parte, în corăbii nu se puteau urca decît cu mare greutate și pierdere de timp, mai ales cînd treceau din bărci în corăbii; dimpotrivă, alexandrinii erau foarte iuți și cunoșteau locurile și clădirile. Plini de îndrăzneală și trufie, mai ales cînd obțin un succes, ei ar lua-o înainte, ar ocupa înălțimile și clădirile, împiedicînd astfel îmbarcarea și fuga alor noștri. Prin urmare, romanii trebuie să părăsească acest proiect și să se gîndească că trebuie să învingă cu orice preț".

9 După ce a rostit aceste cuvinte în fața soldaților și a reînviat curajul tuturor, dă centurionilor sarcina de a întrerupe toate celelalte lucrări și de a se ocupa, fără încetare, zi și noapte, numai cu săpatul puțurilor. Apucîndu-se de această lucrare, toți au muncit cu tragere de inimă și, într-o singură noapte, s-a putut descoperi o mare cantitate de apă dulce. Astfel, prin eforturi care nu au durat mult, au fost zădărnicite încercările alexandrinilor, care le-au răpit atîta timp și trudă.

Două zile mai tîrziu, legiunea a XXXVII-a, formată din soldații lui Pompeius care capitulaseră, îmbarcată de Domitius Calvinus[16], împreună cu provizii, arme de apărare și de atac și cu mașini de război, a acostat pe țărmul Africii, puțin mai sus de Alexandria. Vîntul Eurus[17], care sufla de mai multe zile fără încetare, împiedica corăbiile să ajungă în port; dar pe toată coasta aceea existau locuri prielnice pentru ancorare. Soldații, fiind reținuți de vînt mult timp și suferind de pe urma lipsei de apă, trimit la Caesar o corabie ușoară, ca să-i aducă la cunoștință situația în care se aflau.

10 Caesar, ca să hotărască el însuşi ce trebuie făcut, s-a urcat într-o corabie şi a poruncit întregii flote să-l urmeze, fără, însă, să îmbarce şi pe soldaţi, căci trebuind să meargă ceva mai departe, nu voia să lase fortificaţiile fără apărare. După ce a ajuns la locul numit Chersonensus[18], a trimis pe uscat vîslaşi ca să facă provizii de apă. Unii dintre aceştia, îndepărtîndu-se prea mult de corabie pentru a prăda, au fost prinşi de călăreţii duşmanilor. De la ei aflară duşmanii că Caesar însuşi venise cu flota şi că nu avea în corăbii nici un soldat. La această veste, s-au gîndit că soarta le oferise prilejul de a întreprinde o acţiune încununată de succes. Aşadar, au încărcat cu luptători toate corăbiile pe care le ţineau gata de plecare şi au ieşit înaintea lui Caesar, care se întorcea înapoi cu flota. Caesar nu voia să dea lupta în acea zi din două motive: nu avea soldaţi pe corăbii, iar apoi, trecînd de ora a zecea din zi, socotea că noaptea ar fi dat mai multă siguranţă unor oameni care se bizuiau pe cunoaşterea locurilor. În afară de asta, el nu ar fi avut nici posibilitatea de a-şi îmbărbăta soldaţii, căci ce îmbărbătare este aceea care nu poate da pe faţă nici vitejia, nici laşitatea[19]? Din aceste motive, Caesar a tras de o parte, lîngă ţărm, cîte corăbii a putut, socotind că duşmanii nu vor veni acolo în urmărirea lui.

11 În aripa dreaptă a lui Caesar era o corabie din Rhodos, aşezată mai departe de celelalte. Duşmanii, cînd au zărit-o, nu s-au putut stăpîni, şi patru corăbii înzestrate cu punţi şi mai multe descoperite s-au năpustit asupra ei. Caesar s-a văzut constrîns să-i vină în ajutor, ca să nu i se întîmple vreo ruşine chiar sub ochii duşmanilor, deşi era de părere că, dacă i s-ar fi întîmplat vreo nenorocire corăbiei, aceasta ar fi fost pe deplin meritată.

În lupta care s-a angajat, rhodienii au depus mari eforturi. În general, în toate luptele ei se distingeau prin pricepere şi curaj, însă, mai ales în această împrejurare, nu s-au dat în lături de la a susţine toată greutatea

atacului, ca nu cumva ai lor să fie învinuiţi de o eventuală înfrîngere. Astfel că lupta s-a sfîrşit cu bine. A fost capturată o corabie duşmană cu patru rînduri de vîsle, alta a fost scufundată, iar altele două despuiate de întreg echipajul. În afară de aceasta, pe corăbiile celelalte au fost ucişi un mare număr de luptători. Dacă noaptea nu ar fi pus capăt luptei, Caesar ar fi pus mîna pe toată flota duşmanilor. Această nenorocire a îngrozit pe duşmani. Caesar, în ciuda unui vînt uşor care sufla din faţă, şi-a adus înapoi la Alexandria corăbiile de transport remorcate de flota sa victorioasă.

12 Într-atît au fost de copleşiţi alexandrinii de această înfrîngere, fiindcă s-au văzut biruiţi nu de vitejia luptătorilor, ci de iscusinţa marinarilor, care . . .[20]. Ei erau avantajaţi şi de poziţiile lor mai înalte, fiindcă puteau să se apere de pe acoperişul clădirilor şi să construiască stăvilare din tot lemnul pe care-l aveau, temîndu-se de un atac al flotei noastre şi pe uscat. Tot ei, însă, după ce Ganymedes a dat asigurări în consiliu că va înlocui corăbiile pierdute şi chiar le va spori numărul, plini de nădejde şi încredere, s-au apucat să repare vechile corăbii cu mai multă grijă şi sîrguinţă. Şi, deşi pierduseră mai mult de 110 corăbii lungi în port şi în docuri[21], totuşi nu au renunţat la proiectul de a-şi repara restul. Căci îşi dădeau seama că dacă ei vor avea o flotă puternică Caesar nu va putea primi nici trupe auxiliare, nici provizii. În afară de aceasta, ca unii care s-au născut şi au trăit la mare, într-un oraş şi o regiune maritimă, şi deprinşi fiind din copilărie cu practica zilnică, doreau să-şi găsească sprijin într-un element cu care erau familiarizaţi şi îşi dădeau seama de ce folos le erau corăbiile lor mici.

13 La toate gurile Nilului[22] fuseseră postate vase de pază pentru perceperea vămilor. Într-un colţ al arsenalului palatului se aflau mai multe nave vechi, care nu mai fuseseră folosite de mulţi ani în navigaţie; acestea

au fost reparate, iar cele de la gurile Nilului au fost aduse înapoi la Alexandria. Cum nu aveau vîsle, alexandrinii au început să despoaie porticele, gimnaziile și edificiile publice de grinzi, pe care le foloseau drept vîsle. Unele lucruri erau procurate de iscusința înnăscută a oamenilor, altele de bogățiile orașului. În fine, ei nu se pregăteau pentru o navigație de durată, ci se conformau necesităților momentului de față și vedeau că vor trebui să dea lupta chiar în port. Și astfel, doar în cîteva zile, spre surpriza tuturor, au construit douăzeci și două de corăbii cu cîte patru rînduri de vîsle, și cinci cu cîte cinci rînduri de vîsle; la acestea au mai adăugat mai multe corăbii mici și descoperite. După ce le-au încercat în port să vadă cum merg vîslele, au îmbarcat în corăbii soldați încercați și s-au pregătit de luptă sub toate aspectele. Caesar avea nouă corăbii rhodiene (căci, din zece cîte i se trimiseseră, una se pierduse pe coasta Egiptului), opt din Pont, ...[23] din Siria, cinci din Cilicia și douăsprezece din Asia. Dintre acestea ...[24] erau cu cîte cinci rînduri de vîsle și zece cu cîte patru rînduri; celelalte erau mai mici și, în majoritate, descoperite. Totuși, încrezător în curajul soldaților săi și cunoscînd forțele dușmanilor, se pregătea de luptă.

14 După ce fiecare din cele două tabere a căpătat încredere în propriile ei forțe, Caesar înconjură insula Pharos[25] și își așază corăbiile în fața dușmanilor; în aripa dreaptă corăbiile rhodiene, iar în aripa stîngă pe cele din Pont[26]. Între cele două aripi lasă un spațiu de 400 de pași[27], care-i părea suficient pentru desfășurarea flotei. În linia a doua așază celelalte corăbii, în rezervă. Stabilește și indică fiecăruia corabia pe care trebuia s-o urmeze și căreia trebuia să-i vină în ajutor. Fără să șovăie, alexandrinii își aduc și ei flota în față și o așază astfel: în prima linie douăzeci și două de corăbii, iar pe celelalte, de rezervă, în linia a doua. Apoi mai aduc foarte multe corăbii mai mici și luntre, încărcate cu săgeți

aprinse și materiale inflamabile, și încearcă să ne înspăimînte cu numărul, strigătele și torțele lor.

Între cele două flote era un spațiu îngust și cu vaduri, care dădeau spre Africa (căci se spune că o jumătate din Alexandria aparține Africii)[28]. Fiecare din cele două flote a așteptat destul de mult timp să treacă întîi flota adversă prin strîmtoare, fiindcă cei care ar fi intrat primii ar fi fost stînjeniți în desfășurarea flotei și, în caz de înfrîngere, cu greu s-ar fi putut retrage.

15 Navele rhodiene erau comandate de Euphranor* care, datorită măreției sufletești și curajului său, era vrednic să fie comparat mai degrabă cu soldații noștri decît cu grecii[29]. Datorită priceperii și vitejiei sale binecunoscute, rhodienii l-au ales comandant al flotei. Observînd <șovăiala> lui Caesar, i-a spus: „Mi se pare, Caesar, că tu te temi că dacă vei intra primul în aceste vaduri vei fi constrîns să dai lupta mai înainte de a-ți fi putut desfășura flota. Lasă în seama mea această acțiune: noi nu-ți vom înșela așteptările și vom susține lupta pînă ce vor trece și celelalte corăbii. Pentru noi ar fi o mare rușine și durere ca sub ochii noștri dușmanii să se mai fălească multă vreme“. Caesar îl încurajă, îl copleși cu laude și apoi dădu semnalul de luptă. Patru corăbii din Rhodos înaintează dincolo de vaduri; alexandrinii le înconjură și le atacă, însă ele rezistă și ies din încercuire cu pricepere și îndemînare. Și au fost atît de iscusiți încît, în ciuda inegalității numerice, nici o corabie nu s-a expus dușmanului din flanc și nu și-a pierdut vîslele, ci tot timpul au stat cu prora spre atacatori. În timpul acesta au sosit și celelalte corăbii din urmă. Atunci, din pricina locului strîmt, a fost nevoie să se renunțe la tactică și toată lupta a depins numai de curaj. Și la Alexandria nu a fost orășean sau soldat roman, ocupat cu lucrările sau cu lupta, care să nu se urce pe acoperișurile cele mai înalte, ca să ocupe un loc de unde să poată privi toată lupta; fiecare, prin

rugăciuni și jurăminte, cerea zeilor nemuritori izbîndă pentru ai săi.

16 Însă sorții luptei nu erau cîtuși de puțin egali. Într-adevăr, dacă ai noștri ar fi fost respinși, nu ar mai fi găsit adăpost nici pe uscat nici pe mare, iar dacă ar fi ieșit biruitori, nu puteau ști ce le rezervă viitorul. Dimpotrivă, în caz că dușmanii ar fi fost învingători, totul ar fi căzut în mîinile lor, în timp ce, dacă ar fi fost înfrînți, și-ar mai fi putut încerca, totuși, norocul. Totodată, era un lucru trist și penibil ca numai cîțiva oameni să lupte pentru chestiuni atît de importante și pentru salvarea tuturor. Dacă vreunul din ei și-ar fi pierdut curajul sau energia, tuturor celorlalți nu le-ar mai fi rămas altceva de făcut decît să-și ia măsuri de siguranță, fără să fi putut lupta pentru ei înșiși. Zilele trecute Caesar expusese aceste lucruri, în mai multe rînduri, în fața soldaților săi, pentru ca aceștia să lupte cu mai multă vitejie, văzînd că salvarea tuturor era în mîinile lor. Fiecare își petrecuse un camarad, un prieten, un cunoscut cu aceleași rugăminți insistente: să nu-i înșele speranțele lui și ale tuturor acelora care-l aleseseră să plece la luptă. Și astfel, soldații noștri au luptat cu atîta înflăcărare, încît nici îndemînarea, nici iscusința nu le-a fost de vreun ajutor acelor locuitori de pe coastă și corăbieri; de asemenea, nu le-a fost de folos nici numărul mare de corăbii, prin care ne erau superiori, iar luptătorii lor, aleși dintr-o mulțime atît de mare, în vederea unor fapte de arme vitejești, nu au putut egala eroismul soldaților noștri.

În această luptă a fost capturată o navă cu cinci rînduri de vîsle și una cu două rînduri, împreună cu apărătorii și vîslașii lor, și au fost scufundate alte trei, în timp ce toate corăbiile noastre au rămas neatinse. Celelalte au luat-o la fugă spre oraș, pe drumul cel mai scurt. Oameni de-ai lor, postați pe diguri și acoperișurile caselor din apropiere, le-au acoperit retragerea, împiedicîndu-i pe ai noștri să se apropie.

17 Ca să nu se mai repete asemenea lucruri, Caesar a socotit că trebuia să aducă cu orice chip în stăpînirea sa insula și digul care ducea pînă la insulă. Căci în cetate lucrările de fortificație fiind în mare parte terminate, credea că va putea ataca în același timp și insula, și orașul. După ce a luat această hotărîre, a îmbarcat în vase mici și în bărci zece cohorte și o elită de trupe ușor înarmate, iar dintre călăreții galli pe cei care i se păreau mai potriviți. Pentru a face o diversiune, atacă cealaltă parte a insulei cu corăbii înzestrate cu punți, promițînd mari recompense aceluia care va ocupa cel dintîi insula. La început, dușmanii au susținut și dintr-o parte și dintr-alta atacul trupelor noastre. Căci, tot în același timp se luptau și de pe acoperișuri, iar soldații apărau țărmul, la care ai noștri nu putea ajunge ușor, din pricina terenului abrupt. În afară de aceasta, strîmtoarea era apărată de bărci și de cinci corăbii lungi cu mișcări repezi și cu dibăcie. Dar, cîțiva soldați de-ai noștri, după ce au făcut recunoașteri și au cercetat vadurile, au pus piciorul pe uscat și, urmați de alții, au atacat cu înverșunare pe dușmanii care ocupaseră partea netedă a țărmului; atunci, toți locuitorii din Pharos au luat-o la fugă. Aceștia, fiind înfrînți și garda părăsind portul, și-au tras corăbiile la mal, lîngă orășel, și au sărit din corăbii, ca să apere casele.

18 Dar nu s-au putut menține multă vreme în aceste linii de apărare, deși — dacă putem compara lucrurile mici cu cele mari[30] — tipul de clădiri nu se deosebea de-al celor din Alexandria, și turnuri înalte și unite între ele țineau loc de metereze, iar soldații noștri veniseră la atac fără scări, lese și alte lucruri necesare într-un asediu.

Însă frica ia oamenilor mintea și judecata și le slăbește puterile trupești, așa cum s-a întîmplat atunci. Aceiași oameni, care erau siguri că se pot măsura cu noi atunci cînd se aflau pe o poziție la fel de avantajoasă și pe un teren neted, înspăimîntați de fuga concetățenilor lor și de moartea cîtorva, nu au mai avut curajul să rămînă

pe clădiri, la o înălţime de 30 de picioare[31], s-au aruncat în mare de pe dig şi, îndreptîndu-se spre oraş, au străbătut înot 800 de paşi[32]. Cu toate acestea, mulţi dintre ei au fost prinşi şi ucişi; numărul total al prizonierilor a fost de 600.

19 Caesar, după ce a dăruit soldaţilor prada, a poruncit să se dărîme clădirile, a construit o fortăreaţă lîngă podul cel mai apropiat de Pharos şi a aşezat acolo o garnizoană. Locuitorii din Pharos părăsiseră acest pod în fuga lor. Alexandrinii apărau celălalt pod, mai bine întărit şi mai apropiat de oraş[33]. A doua zi, însă, Caesar îl atacă în acelaşi fel, căci îşi dădea seama că, o dată stăpîn pe amîndouă podurile, va pune capăt oricărei incursiuni a corăbiilor duşmane şi atacurilor banditeşti neaşteptate. Şi deja îi alungase cu săgeţile aruncate de maşinile de război de pe corăbii pe cei care apărau acest post, îi împinsese în oraş şi debarcase un număr de soldaţi egal cu efectivul a trei cohorte[34](căci, nu încăpeau mai mulţi oameni, din pricina locului strîmt); celelalte trupe au rămas în corăbii. După aceasta, Caesar dă ordin soldaţilor să întărească podul din faţa duşmanului, să umple cu pietre şi să astupe ieşirea corăbiilor pe sub arcada construită pentru a susţine podul, pe unde trebuia să iasă corăbiile. Ultima lucrare fusese dusă la bun sfîrşit, în aşa fel încît absolut nici o barcă nu ar mai fi putut ieşi. Cît priveşte lucrările de fortificaţii de la pod, acestea abia începuseră, cînd toate trupele alexandrinilor se năpustiră afară din oraş şi se stabiliră într-un loc mai larg, în faţa fortificaţiilor podului; totodată, aşezară lîngă dig bărcile, pe care le trimiteau în mod obişnuit dincolo de poduri, ca să dea foc corăbiilor noastre de transport. Noi luptam de pe pod şi de pe dig, alexandrinii de pe terenul întins şi neted din faţa podului şi de pe corăbiile acostate lîngă dig.

20 În timp ce Caesar era ocupat cu aceste acţiuni şi îşi îmbărbăta soldaţii, un mare număr de vîslaşi şi marinari s-au repezit din corăbiile noastre lungi pe dig, unii

din curiozitate, alţii din dorinţa de a lupta. Aceştia din urmă au încercat mai întîi să îndepărteze de lîngă stăvilar, cu ajutorul pietrelor şi al praştiilor, corăbiile duşmane şi, la început, datorită mulţimii pietrelor zvîrlite, păreau că obţin succese importante; însă, după ce cîţiva alexandrini au îndrăznit să debarce puţin mai departe de acel punct, în flancul descoperit al romanilor, aceştia, aşa cum înaintaseră în dezordine, fără drapele şi fără să-şi păstreze rîndurile, tot aşa au început să fugă nebuneşte spre corăbii. Încurajaţi de fuga lor, alexandrinii debarcau în număr tot mai mare şi-i urmăreau pe ai noştri cu mai multă îndîrjire, producînd dezordine în rîndurile lor. Totodată, cei care rămăseseră în corăbiile lungi se grăbeau să ridice scările şi să împingă corăbiile departe de ţărm, ca nu cumva duşmanii să pună mîna pe ele. Soldaţii noştri din cele trei cohorte, care fuseseră aşezate pe pod şi la capătul digului, au fost profund tulburaţi de aceste întîmplări. Cînd au auzit strigăte în spatele lor şi şi-au văzut tovarăşii fugind, cum erau asaltaţi din faţă de o mulţime de săgeţi şi se temeau să nu fie încercuiţi pe la spate şi să li se taie complet retragerea după plecarea flotei, au părăsit fortificaţiile începute la pod şi au alergat repede spre corăbii. O parte din ei, ajungînd la corăbiile cele mai apropiate, s-au urcat în ele în număr prea mare şi s-au scufundat. Alţii, care au rămas în urmă şi nu ştiau ce să facă, au fost ucişi de alexandrini. Cîţiva au ajuns, printr-o întîmplare fericită, la corăbiile ancorate şi gata de acţiune şi s-au putut retrage teferi. Puţini au fost aceia care s-au îndreptat înot spre navele cele mai apropiate, ridicîndu-şi scuturile şi hotărîţi să rişte totul.

21 Caesar, cît timp a putut să-i reţină pe ai săi lîngă pod şi fortificaţii prin cuvinte de îmbărbătare, a fost expus aceleiaşi primejdii; cînd a văzut că toţi dau îndărăt, s-a refugiat în barca sa. Însă, cum după el dădea năvală o mulţime de oameni şi corabia nu mai putea fi nici cîrmuită, nici îndepărtată de ţărm, bănuind ce se va

întîmpla, a sărit în mare și s-a îndreptat înot spre corăbiile care se găseau mai departe[35]. De acolo a trimis niște bărci în ajutorul alor săi, care se aflau în primejdie, și a salvat pe cîțiva. Cît privește barca lui, aceasta s-a scufundat sub greutatea soldaților și a pierit o dată cu oamenii. În această luptă am pierdut aproape 400 de legionari și un număr ceva mai mare de marinari și vîslași. Alexandrinii au întărit fortăreața cu mari lucrări de apărare, cu multe mașini de război, iar după ce au scos bolovanii din mare au putut naviga nestingheriți.

22. Acest insucces nu i-a descurajat pe soldații noștri, ci din contra, îndîrjiți, au mărit eforturile în vederea luării cu asalt a fortificațiilor dușmanilor. Ori de cîte ori, în luptele zilnice, întîmplarea îngăduia alexandrinilor să se avînte și să facă o spărtură în linia de împresurare, trupa lor (...)[36] era oprită de lucrări (...)[37], de zelul înflăcărat al soldaților noștri. Cuvintele lui Caesar[38], aduse la cunoștința tuturor, nu puteau egala rîvna la lucru sau dorința de lucru a soldaților, astfel că trebuia mai degrabă să-i abată și să-i rețină de la luptele foarte primejdioase decît să-i însuflețească la luptă.

23 Alexandrinii vedeau că romanilor izbînzile le dădeau noi forțe, iar înfrîngerile îi îndîrjeau, și nu știau dacă în cursul războiului se va mai ivi a treia ocazie favorabilă pentru ei. De aceea, fie determinați, după cîte presupun eu, de prietenii regelui care se aflau în tabăra lui Caesar, fie în urma propriei lor hotărîri de mai înainte, aprobată de rege prin corespondență secretă, au trimis soli la Caesar, cerîndu-i să-i dea drumul regelui și să-l lase să treacă la ai săi, căci tot poporul, scîrbit de domnia unei copile, de autoritatea ei fictivă și de stăpînirea atît de crudă a lui Ganymedes, era gata să facă ce-i va ordona regele. Dacă în urma sfatului lui vor cîștiga protecția și prietenia lui Caesar, nici o teamă de primejdie nu-i va împiedica să i se supună.

24 Caesar, deşi cunoştea bine acest popor perfid, care întotdeauna gîndea într-un fel şi se manifesta într-altul, totuşi a socotit util să le satisfacă cererea[39]. În caz că erau sinceri în cererile lor, el credea că regele, o dată plecat, îi va rămîne credincios; dacă însă, aşa cum se potrivea mai bine cu firea lor, doreau un rege numai ca să aibă un comandant în război, el, Caesar, va avea de luptat cu mai multă vitejie şi demnitate împotriva unui rege decît împotriva unei bande de venetici şi de sclavi fugiţi[40]. Prin urmare, îl sfătuieşte stăruitor pe rege să se gîndească la interesele regatului părintesc, să-şi cruţe patria glorioasă sluţită de incendiile şi distrugerile îngrozitoare, să-şi readucă supuşii la simţăminte mai înţelepte şi să le menţină aceste simţăminte, să rămînă credincios poporului roman şi lui Caesar însuşi, de vreme ce acesta avea atîta încredere în el, încît îl trimitea înapoi la duşmanii înarmaţi ai romanilor. Apoi l-a condus pe tînărul rege spre ieşire, ţinîndu-i mîna dreaptă în mîna sa. Dar, avînd sufletul format la şcoala prefăcătoriei şi ca să fie demn de năravurile neamului său, regele a început să-l roage pe Caesar, plîngînd, „să nu se îndepărteze, căci nici la domnie nu ţinea atît de mult cît ţinea la prezenţa lui Caesar". Acesta, impresionat, după ce a potolit lacrimile copilului, l-a asigurat că, dacă e sincer[41], se vor întîlni în curînd, şi l-a lăsat să plece la ai lui. Regele însă, ca un evadat din închisoare, a început să ducă împotriva lui Caesar un război atît de înverşunat, încît se putea crede că lacrimile vărsate în întrevederea avută erau lacrimi de bucurie. Mai mulţi legaţi, prieteni, centurioni şi soldaţi de-ai lui Caesar se bucurau de această întîmplare, fiindcă prea marea lui bunătate fusese înşelată de vicleşugul unui copil, ca şi cînd Caesar ar fi procedat astfel numai din bunătate şi nu din cea mai mare prudenţă şi înţelepciune.

25 Cu toate că dobîndiseră un comandant, alexandrinii au constatat că nu deveniseră cîtuşi de puţin mai puternici, nici romanii mai slabi. Ei vedeau cu mare durere

că soldații își băteau joc de vîrsta și slăbiciunea regelui și că nu realizaseră nimic. Umblau zvonuri că lui Caesar îi vin pe uscat mari ajutoare din Siria și Cilicia, ceea ce nu știa încă nici chiar Caesar. De aceea, ei s-au hotărît să intercepteze convoaiele cu provizii care ne veneau pe mare. Așadar, pentru a întinde o capcană convoaielor noastre, așezară de strajă, lîngă Canopus[42], într-un loc favorabil, niște corăbii gata de acțiune.

Cînd i se aduce la cunoștință lui Caesar acest lucru, el dă ordin să fie echipată flota și aranjată în linie de luptă. Comanda i-o încredințează lui Tiberius Nero[43]. Cu această flotă pleacă corăbiile rhodiene, printre care se afla și cea a lui Euphranor, care nu lipsise din nici o bătălie navală și, ceva mai mult, din nici una încununată de succes. Dar soarta, care adesea rezervă mari nenorociri acelora pe care i-a copleșit cu cele mai multe favoruri, îl răsplăti pe Euphranor altfel decît altădată. Căci, cînd au ajuns la Canopus și cele două flote orînduite în linie de luptă s-au ciocnit, Euphranor, potrivit obieciului său, a angajat el cel dintîi lupta; după ce a făcut spărturi într-o triremă dușmană și a scufundat-o, a pornit în urmărirea celei de-a doua, dar, mergînd prea departe, în timp ce ai săi îl urmau cu prea mare încetineală, a fost împresurat de alexandrini. Nimeni nu i-a venit într-ajutor, fie că socoteau că era de-ajuns de apărat de vitejia și norocul lui, fie că se temeau ei înșiși. Astfel, dintre toți, el singur a luptat cum trebuie în această bătălie și a pierit numai el, împreună cu nava sa victorioasă.

26 Cam în aceeași vreme, Mithridates din Pergam, născut dintr-o familie ilustră și cunoscut pentru arta militară și vitejia sa, precum și pentru fidelitatea și demnitatea sa în relațiile de prietenie cu Caesar, trimis la începutul războiului alexandrin în Siria și Cilicia, ca să strîngă ajutoare, a adus pe uscat numeroase trupe la Pelusium[44], în locul care unește Egiptul cu Siria (el adunase repede aceste trupe, datorită atît bunăvoinței cetățenilor, cît și sîrguinței sale). Pelusium, ocupat de o

puternică garnizoană a lui Achillas, din cauza poziției sale favorabile (căci întregul Egipt, în care se pătrunde dinspre mare prin Pharos, iar dinspre uscat prin Pelusium, pare închis cu niște zăvoare), a fost înconjurat numaidecît de trupele lui Mithridates. În ciuda dîrzeniei cu care se apăra numeroasa garnizoană, Mithridates, datorită numărului mare de trupe cu care înlocuia pe cele rănite și obosite, precum și perseverenței și fermității sale în asediu, a reușit să pună stăpînire pe oraș chiar în ziua atacului și a așezat acolo o garnizoană. Apoi, după această victorie, a pornit spre Alexandria, la Caesar, și a pacificat toate ținuturile prin care a trecut, cu acea autoritate pe care o are întotdeauna un învingător, și le-a cîștigat prietenia față de Caesar.

27 Nu departe de Alexandria se întinde o regiune, aproape cea mai celebră din toate, numită Delta, din pricina asemănării sale cu litera greacă. Căci, o parte din fluviul Nil se desface în două brațe care, apucînd pe drumuri diferite, se depărtează din ce în ce și se varsă în mare la o distanță considerabilă unul de celălalt. Cînd regele a aflat că Mithridates se apropie de acea regiune, știind că urma să treacă fluviul, a trimis trupe numeroase împotriva lui, sperînd că vor putea să-l învingă și să-l nimicească sau, cel puțin, să-l țină în loc. El dorea foarte mult să-l învingă, dar îi era de-ajuns și să-l împiedice să facă joncțiunea cu Caesar. Primele trupe care au putut să treacă fluviul dinspre Deltă și să-i iasă în cale lui Mithridates au început lupta, grăbindu-se să cîștige ei cei dintîi victoria, fără s-o împartă cu cei care veneau în urma lor. Mithridates, printr-o mare prudență, și-a întărit tabăra cu un val de apărare, potrivit obiceiului nostru, și astfel a putut rezista atacului dușmanilor. Apoi, cînd i-a văzut că se apropie fără grijă și cu îngîmfare de întărituri, a dat năvală din toate părțile, ucigînd un mare număr din ei. Dacă restul nu s-ar fi salvat, mulțumită cunoașterii locurilor, și o parte din ei

nu s-ar fi refugiat în corăbiile cu care trecuseră fluviul, ar fi fost nimiciţi cu toţii.

După ce şi-au mai revenit puţin din spaimă, s-au unit cu cei care veneau după ei şi au reînceput atacul împotriva lui Mithridates.

28 Mithridates trimite un sol la Caesar, ca să-i aducă la cunoştinţă cele întîmplate; aceleaşi lucruri le află şi regele de la ai săi. În felul acesta, cam în acelaşi timp, regele pleacă să-l zdrobească pe Mithridates, iar Caesar să-l salveze. Regele a pornit pe calea mai scurtă, pe fluviul Nil, unde avea o flotă numeroasă şi gata de luptă. Caesar nu a vrut să apuce acelaşi drum, ca nu cumva să fie obligat să dea lupta pe fluviu, ci a făcut un ocol de-a lungul coastei, despre care se spune că face parte din Africa, aşa cum am arătat mai sus. Totuşi, a ieşit în calea trupelor regelui mai înainte ca acesta să-l fi atacat pe Mithridates, pe care l-a întîlnit victorios şi cu armata intactă. Regele se oprise cu trupele într-un loc întîrit de la natură, înalt şi înconjurat din toate părţile de o cîmpie; din trei părţi era apărat de diferite feluri de întărituri. O latură era mărginită de fluviul Nil, alta se afla în punctul cel mai înalt al poziţiei, astfel încît apăra o parte a taberei, iar a treia era mărginită de o mlaştină.

29 Între tabăra regelui şi drumul urmat de Caesar curgea un rîu îngust, cu maluri foarte înalte, care se vărsa în Nil. Acest rîu se afla cam la o distanţă de 7 000 de paşi[45] de tabăra regelui. Cînd regele a auzit că Caesar vine pe drumul acesta, a trimis spre rîu toată cavaleria şi elita infanteriei uşoare ca să taie trecerea lui Caesar şi să înceapă de sus, de pe maluri, o luptă inegală, căci curajul rămînea fără rezultat, iar laşitatea nu era ameninţată de primejdie. Faptul acesta a umplut de durere pe soldaţii şi călăreţii noştri, deoarece se luptau de atîta timp cu alexandrinii într-o bătălie nedecisă. În acelaşi timp, călăreţii germani, care căutau în diferite puncte vaduri ale rîului, au trecut, în parte, rîul înot, pe unde

malurile erau mai joase; soldații legionari au tăiat copaci mari, care să ajungă în lungime de la un mal la celălalt, i-au aruncat peste rîu, acoperindu-i repede cu pămînt, și apoi au trecut rîul. Dușmanii s-au înspăimîntat atît de tare de atacul lor, încît și-au pus speranța numai în fugă; însă în zadar, căci numai cîțiva au scăpat și au ajuns la rege; aproape toți ceilalți au fost uciși.

30 După această victorie strălucită, Caesar, socotind că sosirea sa neașteptată ar vîrî groaza în Alexandrini, a pornit victorios drept spre tabăra regelui. Observînd că aceasta era întărită de fortificații și apărată de natură și văzînd o mare mulțime de soldați rînduită pe meterez, nu a vrut să-și ducă ostașii obosiți de drum și de luptă la asediul taberei. Așadar, și-a așezat tabăra la mică distanță de dușmani. A doua zi, Caesar a atacat cu toate trupele și a cucerit o fortăreață pe care regele o înălțase în satul cel mai apropiat, nu departe de tabăra sa, și o legase cu tabăra prin linii de comunicații, ca să poată fi stăpîn pe sat. El a folosit toate trupele nu fiindcă ar fi considerat că acest lucru era greu de realizat cu un număr mai mic de soldați, ci pentru ca, după ce va fi băgat spaima în alexandrini prin această victorie, să asalteze imediat tabăra regelui. Astfel, tot în ritmul în care urmăriseră pe alexandrinii care fugiseră din fortăreață în tabără, soldații noștri au ajuns pînă la întărituri și au început să lupte de departe cu cea mai mare înverșunare. Atacul se putea da prin două puncte: ori pe acolo pe unde am arătat că intrarea era liberă, ori prin spațiul îngust care despărțea tabăra de Nil. Cele mai numeroase și mai de valoare trupe ale alexandrinilor apărau punctul mai accesibil. Cei mai avantajați, însă, în a-i respinge și a-i răni pe ai noștri erau cei care luptau în apropierea Nilului; soldații noștri erau străpunși de săgeți din direcții diferite: din față, de pe meterez, și din spate, dinspre fluviu, de unde erau atacați din multe corăbii de prăștiași și arcași.

31 Caesar vedea că soldații nu mai luptă cu atîta înflăcărare și că nu poate realiza mare lucru din pricina terenului nefavorabil. Observînd că partea cea mai înaltă a taberei fusese părăsită de alexandrini, fiindcă, pe de o parte, era apărată de însăși poziția ei, iar pe de alta, unii, împinși de dorința de a lupta, și alții, din curiozitate, coborîseră în fugă în locul unde se dădea lupta, porunci cohortelor să înconjure tabăra și să atace înălțimea. În fruntea cohortelor puse pe Carfulenus, bărbat distins atît prin curajul, cît și prin priceperea sa în arta militară. Cînd cohortele au ajuns acolo, cum apărătorii întăriturilor erau puțini la număr, iar soldații noștri luptau cu cea mai mare înflăcărare, alexandrinii, îngroziți de strigătele care veneau din diverse părți și de luptă, au început să fugă, tremurînd de spaimă, în toate colțurile taberei. Tulburarea lor a dat atîta curaj soldaților noștri încît, <atacul producîndu-se> aproape în același timp din toate părțile, ocupă, totuși ei cei dintîi poziția cea mai înaltă a taberei; de aici, dau năvală în tabără, unde ucid o mare mulțime de dușmani. Cei mai mulți dintre alexandrini, fugind în masă, ca să scape de această primejdie, s-au repezit de pe meterez spre latura taberei mărginită de fluviu. După ce primii au fost zdrobiți în șanțurile fortificațiilor, ceilalți au putut fugi ușor. E un lucru știut că regele însuși a fugit din tabără și s-a refugiat pe o corabie, însă, din cauza numărului mare al celor care înotau spre corăbiile cele mai apropiate, nava regelui s-a scufundat și acesta a pierit[46].

32 După această victorie atît de strălucită și de rapidă, Caesar, plin de încredere în roadele marii sale izbînzi, s-a îndreptat cu cavaleria pe uscat spre Alexandria, pe drumul cel mai scurt, și a intrat victorios în oraș prin punctul ocupat de garnizoana dușmanilor. Nu s-a înșelat cînd a socotit că dușmanii, auzind de acea bătălie, nu se vor mai gîndi la război. La sosire, culese roade demne de curajul și măreția sa sufletească. Căci toți locuitorii, după ce au aruncat armele și au părăsit întăriturile, și-au

îmbrăcat hainele în care obişnuiau să ceară îndurare stăpînitorilor, prosternîndu-se şi, ducînd înaintea lor toate obiectele sacre cu care implorau de obicei sufletele jignite şi mîniate ale regilor lor, i-au ieşit înainte lui Caesar şi i s-au predat. Caesar le-a primit supunerea, i-a mîngîiat şi, trecînd prin fortificaţiile duşmanilor, a ajuns în cartierul său, unde a primit multe felicitări din partea alor săi, care se bucurau nu numai de victoria însăşi, ci şi de înapoierea fericită a lui Caesar.

33 După ce a pus stăpînire pe Alexandria şi Egipt, Caesar a numit regi pe cei pe care Ptolomaeus îi trecuse în testamentul său, rugînd cu insistenţă poporul roman să nu-i schimbe[47].

Întrucît cel mai mare dintre fii murise, încredinţează domnia fiului mai mic şi celei mai mari dintre cele două fiice, Cleopatra, care rămăsese credincioasă lui Caesar şi nu părăsise cartierul ocupat de trupele lui. Hotărăşte să fie alungată din regat cea mai mică, Arsinoe[48], în numele căreia guvernase ca un tiran Ganymedes, aşa cum am arătat. A luat această hotărîre ca nu cumva oameni turbulenţi să provoace noi dezbinări mai înainte ca autoritatea celor doi regi să aibă timp să se consolideze.

După aceea, a luat cu sine legiunea a VI-a, alcătuită din veterani, şi pe celelalte le-a lăsat la Alexandria, ca să asigure domnia celor doi regi, care nu se puteau bucura nici de dragostea supuşilor lor, din cauză că rămăseseră prieteni credincioşi lui Caesar, nici de autoritatea unei cîrmuiri îndelungate, fiind numiţi numai de cîteva zile.

Totodată, Caesar considera că e de demnitatea imperiului nostru şi în folosul public să-i ocrotim cu trupele noastre pe regi, dacă ne erau credincioşi, sau să-i reprimăm cu aceleaşi trupe, în caz că ar fi fost nerecunoscători. După ce a terminat şi a pus în ordine astfel toate treburile, a plecat pe uscat în Siria[49].

34[50] În timp ce în Egipt se petreceau aceste evenimente, regele Deiotarus[51] a venit la Domitius Calvinus, căruia Caesar îi încredinţase Asia[52] şi provinciile vecine ca să

le administreze, și l-a rugat să nu îngăduie ca Armenia Mică[53], regatul său, și Cappadocia, regatul lui Ariobarzanes[54], să fie invadate și devastate de Pharnaces[55]. „Dacă nu vor fi salvați din această nenorocire, ei nu vor fi în stare să-și îndeplinească obligațiile față de Caesar și să-i plătească suma de bani pe care i-au promis-o".

Domitius socotea nu numai că banii vor fi necesari pentru acoperirea cheltuielilor de război, ci și că ar fi o rușine pentru poporul roman și pentru Caesar învingătorul și o ticăloșie pentru el însuși ca statele aliaților și prietenilor lor să fie ocupate de un rege străin. De aceea, trimise imediat la Pharnaces ca să-i pună în vedere să părăsească Armenia și Cappadocia și să nu se atingă de drepturile și maiestatea poporului roman, profitînd de faptul că eram angajați într-un război civil. Fiind de părere că acest avertisment va avea mai mult efect dacă se va apropia cu armata de ținuturile acelea, pleacă la legiuni. Pe una din cele trei legiuni — a XXXVI-a — o luă cu sine, iar pe celelalte le trimise în Egipt la Caesar, care i le ceruse printr-o scrisoare. Una din aceste două legiuni nu a ajuns la timp și nu a mai apucat războiul din Alexandria, deoarece a fost trimisă pe uscat, prin Siria. La legiunea a XXXVI-a, Domitius mai adaugă alte două legiuni luate de la regele Deiotarus, pe care acesta le avea de mai mulți ani înarmate și organizate după modelul armatei romane, precum și 100 de călăreți. Tot atîția ia și de la Ariobarzanes. Trimite pe Publius Sestius la cvestorul Caius Plaetorius ca să-i ceară legiunea care fusese alcătuită în Pont[56] din soldați înrolați în pripă, iar pe Quinctus Patisius îl trimite în Cilicia ca să strîngă ajutoare. Toate aceste trupe s-au adunat degrabă la Comana[57], la porunca lui Domitius.

35 Între timp, solii aduc răspunsul lui Pharnaces. „El părăsise Cappadocia și se retrăsese în Armenia mică, pe care avea dreptul s-o stăpînească, fiindu-i lăsată moștenire de tatăl său[58]. El cerea să se lase numai în seama lui Caesar rezolvarea, căci era gata să se supună hotărîrii

acestuia". P. Domitius îşi dădea seama că Pharnaces nu părăsise Cappadocia de bunăvoie, ci constrîns de necesitate, fiindcă credea că va putea apăra mai uşor Armenia, care era vecină cu regatul lui, decît Cappadocia, care se afla mai departe. El crezuse că Domitius va aduce toate cele trei legiuni, dar, cînd a auzit că două i-au fost trimise lui Caesar[59], s-a stabilit mai bine în Armenia. Văzînd aceasta, Domitius a continuat să-i ceară să părăsească şi acest regat, spunîndu-i că „nu avea asupra Armeniei mai multe drepturi decît asupra Cappadociei şi nu era just să ceară ca lucrurile să rămînă neschimbate pînă la sosirea lui Caesar, căci situaţia adevărată, care nu trebuia schimbată, era cea de mai înainte". După ce i-a răspuns în felul acesta, a pornit spre Armenia cu trupele pe care le-am menţionat mai sus, hotărîndu-se să treacă prin munţi. Căci din Pont, de la Comana, porneşte un lanţ de munţi înalţi şi împăduriţi, care se întinde pînă în Armenia mică, formînd graniţa dintre Cappadocia şi Armenia. El vedea că drumul avea anumite avantaje: în această regiune muntoasă Domitius era la adăpost de orice atac neaşteptat din partea duşmanilor, iar Cappadocia, care se întindea la poalele munţilor, le-ar fi oferit o mare cantitate de provizii.

36 În timpul acesta, Pharnaces trimite la Domitius multe solii ca să discute despre pace şi să-i ducă lui Domitius daruri regeşti. Acesta le-a privit tot timpul cu dispreţ, răspunzînd solilor că nimic nu-i este mai de preţ ca restabilirea demnităţii poporului roman şi salvarea regatului aliaţilor lui. După marşuri lungi şi neîntrerupte, a ajuns aproape de Nicopolis[60], oraş situat în Armenia Mică, într-o cîmpie, dar mărginit din două părţi de munţi înalţi, destul de depărtaţi de oraş; el şi-a aşezat tabăra cam la 7 000 de paşi de Nicopolis. Cum, plecînd din tabăra de acolo, trebuia să treacă printr-un defileu plin de obstacole, Pharnaces a aşezat în ascunzători elita infanteriei şi aproape întreaga cavalerie şi a poruncit să fie lăsate

să rătăcească prin aceste strîmtori foarte multe vite, iar sătenii și orășenii să nu părăsească ținutul. În felul acesta, dacă Domitius trecea strîmtorile ca prieten, nu putea bănui nimic în legătură cu capcana, căci vedea oameni și animale umblînd pe cîmp ca la sosirea unor prieteni, iar dacă venea ca într-o țară dușmană, soldații lui s-ar fi risipit ca să jefuiască și ar fi putut fi ușor măcelăriți.

37 În timpul acestor preparative nu înceta, totuși, să trimită solii de pace și prietenie la Domitius, fiindcă credea că în felul acesta îl putea amăgi mai ușor. Dimpotrivă, însă, nădejdea păcii a fost un motiv pentru Domitius să rămînă în tabără. Astfel, Pharnaces, pierzînd ocazia favorabilă pentru o acțiune imediată și temîndu-se să nu-i fie descoperite capcanele, și-a rechemat soldații în tabără. A doua zi, Domitius s-a apropiat de Nicopolis și și-a așezat tabăra lîngă cetate. În timp ce trupele noastre își întăreau tabăra, Pharnaces a rînduit linia de bătaie potrivit metodei și tacticii sale. Într-adevăr, în frontul său, constituit dintr-o singură linie dreaptă, aripile erau întărite de cîte trei corpuri de rezervă; în același fel era rînduit și centrul frontului, iar în cele două intervale, la dreapta și stînga, era rînduită cîte o coloană.

După ce a așezat o parte din trupe în fața meterezului, Domitius termină lucrările de fortificații din jurul taberei.

38 Noaptea următoare, Pharnaces, interceptînd niște curieri care îi aduceau lui Domitius știri cu privire la evenimentele din Alexandria, află că Caesar era în mare primejdie și că-i cerea lui Domitius să-i trimită cît mai repede ajutoare și să vină mai aproape de Alexandria, trecînd prin Siria. Aflînd acestea, Pharnaces socotea că, dacă ar cîștiga timp, ar obține o victorie, căci era convins că Domitius va fi obligat să plece numaidecît. Așadar, din oraș, din punctul unde vedea că ai noștri pot ajunge mai ușor și au poziția de luptă cea mai favorabilă, sapă două șanțuri în linie dreaptă, adînci de patru picioare și puțin depărtate unul de celălalt, care mergeau pînă la locul dincolo de care hotărîse să nu-și mai întindă linia de luptă.

între aceste şanţuri îşi aşeza necontenit armata în linie de bătaie, iar cavaleria o aşeza în flancuri, dincolo de şanţuri. Căci altfel nu şi-ar fi putut folosi cavaleria, care era mult superioară numericeşte cavaleriei noastre.

39 Domitius, mai neliniştit de primejdia prin care trecea Caesar decît de a lui însuşi, nu socotea, totuşi, că s-ar putea retrage în siguranţă dacă ar accepta acum condiţiile pe care le respinsese sau dacă s-ar îndepărta fără motiv. De aceea, şi-a scos armata din tabără şi a rînduit-o în linie de luptă, în apropiere. Legiunea a XXXVI-a a aşezat-o în aripa dreaptă, pe cea din Pont în aripa stîngă, iar legiunile lui Deiotarus în centru, cu un foarte mic interval între aripi[61]; celelalte cohorte fuseseră aşezate în rezervă. După ce cele două armate au fost astfel rînduite, au pornit la luptă.

40 Din amîndouă părţile se dă semnalul de luptă în acelaşi timp şi se trece la atac. Lupta este înverşunată, dar cu rezultate schimbătoare. Într-adevăr, legiunea a XXXVI-a, după ce a atacat dincolo de şanţuri cavaleria regelui, a luptat cu atîta succes, încît a ajuns la zidurile oraşului, a trecut şanţul şi a atacat pe duşmani pe la spate. Însă, în partea cealaltă, legiunea din Pont retrăgîndu-se, după ce a rezistat puţin duşmanilor, iar a doua linie a ei încerca să înconjure şanţul pentru a ataca pe duşmani din flancul drept, a fost străpunsă de săgeţi chiar în momentul trecerii şanţului şi strivită. Cît despre legiunile lui Deiotarus, acestea abia au putut ţine piept atacului.

Astfel, trupele regelui, victorioase în aripa dreaptă şi în centru, s-au întors împotriva legiunii a XXXVI-a. Aceasta a rezistat, totuşi, vitejeşte atacului învingătorilor, dar înconjurată de numeroase forţe duşmane, s-a retras în formaţie de cerc spre poalele munţilor, luptînd cu mult sînge rege. Pharnaces nu a vrut să-i urmărească într-acolo, din pricina terenului nefavorabil. Astfel, după ce legiunea pontică a pierit aproape în întregime şi o mare parte din soldaţii lui Deiotarus au fost ucişi, legiu-

nea a XXXVI-a s-a retras pe înălţimi, fără să fi pierdut mai mult de 250 de oameni.

În această luptă au căzut cîţiva bărbaţi distinşi şi iluştri, cavaleri romani. În ciuda înfrîngerii suferite, Domitius şi-a regrupat resturile armatei risipite şi, trecînd prin Cappadocia, s-a retras pe drumuri sigure în Asia.

41 Mîndru de acest succes şi sperînd să obţină de la Caesar ceea ce dorea, Pharnaces a ocupat Pontul cu toate trupele şi acolo, purtîndu-se ca un cuceritor şi rege crud, care îşi făgăduia o soartă mai bună ca a părintelui său, a luat cu asalt multe cetăţi, a jefuit bunurile cetăţenilor romani şi ale locuitorilor din Pont şi a supus la pedepse mai îngrozitoare decît moartea pe cei care erau apreciaţi pentru frumuseţea şi tinereţea lor[62]. El punea stăpînire pe Pont fără să întîmpine rezistenţă şi se fălea că şi-a recucerit regatul tatălui său.

42 Cam în aceeaşi vreme am suferit o înfrîngere în Illyria, provincie în care ne menţinusem în lunile precedente nu numai fără dezonoare, ci chiar cu cinste. Într-adevăr, Q. Cornificius[63], cvestor al lui Caesar, fusese trimis acolo, în calitate de propretor, în timpul verii cu două legiuni; deşi provincia nu era cîtuşi de puţin atît de bogată, încît să întreţină o armată, şi fusese istovită şi pustiită de războiul de la graniţă şi de dezbinările interne, totuşi, datorită prudenţei şi sîrguinţei sale — căci avea mare grijă să nu întreprindă ceva orbeşte —, a recucerit-o şi a apărat-o. El a luat cu asalt mai multe cetăţui situate pe înălţimi, a căror poziţie favorabilă îi îndemna pe locuitori să coboare din cetăţui cu război. Dărui soldaţilor prada care, deşi era mică, era, totuşi, binevenită într-o provincie atît de săracă, mai ales că fusese dobîndită prin vitejie. Cînd Octavius[64], după înfrîngerea de la Pharsalus, s-a refugiat în acest golf cu o mare flotă, Q. Cornificius, cu ajutorul cîtorva corăbii de-ale iadertinilor[65], care totdeauna dăduseră dovadă de un deosebit devotament faţă de republică, a pus mîna pe corăbiile împrăştiate ale lui Octavius, astfel încît, adăugînd corăbiile

capturate la cele aliate, ar fi putut lupta chiar cu o flotă întreagă. În timp ce Caesar urmărea victorios pe Cn. Pompeius pînă la capătul pămîntului, a aflat că numeroşi duşmani, adunîndu-şi resturile trupelor după înfrîngere, s-au refugiat în Illyria, care era aproape de Macedonia. De aceea, el trimite o scrisoare lui Gabinius, ordonîndu-i „să plece în Illyria cu trupele înrolate de curînd şi, după ce va face joncţiunea cu Q. Cornificius, să îndepărteze primejdiile care ar ameninţa provincia; dacă însă ea ar putea fi apărată cu un număr mai mic de trupe, să-şi ducă legiunile în Macedonia". Căci, el credea că atîta timp cît Pompeius va fi în viaţă, toată aceea regiune va reîncepe mereu războiul.

43 Gabinius a sosit în Illyria pe o vreme grea de iarnă, fie pentru că socotea provincia mai bogată decît era, fie că se bizuia mult pe norocul lui Caesar, învingător, sau avea încredere în propria lui vitejie şi iscusinţă, pe care le-a pus adesea la încercare în războaie, obţinînd succese deosebite în calitate de comandant. Nu a găsit însă ajutor în posibilităţile provinciei, care era în parte secătuită, în parte nestatornică, nici nu putea aduce provizii cu corăbiile, drumul pe mare fiind închis din cauza vremii rele.

Presat de mari greutăţi, ducea războiul nu aşa cum ar fi vrut, ci aşa cum îl sileau împrejurările. Astfel, silit de lipsuri să ia cu asalt cetăţui sau oraşe fortificate pe vremea cea mai rea, suferea dese înfrîngeri şi era atît de dispreţuit de barbari, încît cînd s-a retras la Salonae[66], oraş maritim locuit de cetăţeni romani foarte viteji şi fideli, a fost nevoit să se lupte în timpul marşului.

În această luptă a pierdut mai mult de 2 000 de soldaţi, 38 de centurioni, 4 tribuni. Cu restul trupelor s-a refugiat la Salonae, unde copleşit de cele mai mari şi mai felurite greutăţi, a murit de boală după cîteva luni. Nenorocul lui din timpul vieţii şi moartea neaşteptată i-au dat lui Octavius mari speranţe de a pune mîna pe provincie. Totuşi, nici soarta, care este atotputernică în timp de

război[67], nici zelul lui Q. Cornificius, nici vitejia lui Vatinius[68] nu i-au îngăduit să se bucure multă vreme de succese.

44 Pe cînd se găsea la Brundisium, Vatinius a aflat ce se petrecuse în Illyria și primea mereu scrisori de la Q. Cornificius, care-l chema în ajutorul provinciei. Auzind că M. Octavius încheiase tratate cu barbarii și că ataca în numeroase locuri garnizoanele noastre, fie personal, cu flota sa, fie cu trupele de uscat ale barbarilor, deși grav bolnav și cu forțele fizice prea slabe în comparație cu curajul său, totuși, prin energia sa învinse boala, precum și greutățile pricinuite de iarnă și de pregătirile pripite. Într-adevăr, cum avea puține corăbii lungi în port, i-a scris lui Q. Calenus în Ahaia, cerîndu-i să-i trimită flota sa. Fiindcă aceasta întîrzia mai mult decît îngăduia primejdia în care se aflau ai noștri, care nu mai puteau ține piept atacurilor lui Octavius, a pus rostre la corăbiile ușoare, destul de numeroase, dar de dimensiuni nepotrivite pentru a da o luptă. După ce a adăugat aceste corăbii la corăbiile lungi, sporindu-și astfel flota, a îmbarcat în ele un mare număr de veterani luați din toate legiunile, dintre care mulți rămăseseră bolnavi la Brundisium, atunci cînd armata era transportată în Grecia. Apoi a plecat spre Illyria; pe drum, sau recucerea unele cetăți maritime care trădaseră și se supuseseră lui Octavius, sau trecea mai departe, în caz că întîlnea cetăți care persistau în neascultare, și nu și-a permis nici un fel de zăbavă și nu s-a lăsat reținut de nici o situație critică care să-l împiedice să-l ajungă cît mai repede pe Octavius. La sosire, îl constrînse pe Octavius, care asedia pe mare și pe uscat orașul Epidaurus[69], unde aveam o garnizoană, să renunțe la asediu și eliberă garnizoana.

45 Octavius, aflînd că Vatinius are o flotă alcătuită în mare parte din corăbii ușoare, bizuindu-se pe propria lui flotă, ancoră lîngă insula Tauris[70]. Vatinius navigă tot în această direcție, în urmărirea lui, nu fiindcă ar fi știut că Octavius s-a oprit acolo, ci fiindcă se hotărîse

să-l urmărească văzînd că înaintează mai departe. Cînd s-a apropiat de Tauris cu corăbiile depărtate unele de altele, deoarece era vreme rea și el nu bănuia cîtuși de puțin că dușmanul era pe aproape, observă, deodată, o corabie care venea înspre el cu vintrelele coborîte pînă la jumătatea catargului și plină cu luptători. Cînd a văzut aceasta, a dat ordin să se strîngă repede pînzele, să se coboare vintrelele și soldații să ia armele; înălțînd steagul cu care dădea semnalul de luptă, semnaliza corăbiilor care veneau imediat după el să facă același lucru. Soldații lui Vatinius, atacați pe neașteptate, făceau pregătiri, cei ai lui Octavius ieșeau rînd pe rînd din port gata echipați. Din amîndouă părțile se pregătește linia de bătaie; trupele lui Octavius erau mai bine distribuite, iar ale lui Vatinius aveau sufletele mai călite.

46 Vatinius, văzînd că era inferior atît în ce privește dimensiunile, cît și în ce privește numărul corăbiilor, a preferat să dea lupta la voia întîmplării. Așadar, el cel dintîi atacă cu corabia sa cu cinci rînduri de vîsle pe cea a lui Octavius, care avea patru rînduri. Acesta, vîslind cu cea mai mare iuțeală și forță, se îndreptă împotriva lui, și corăbiile potrivnice se ciocniră în rostre atît de puternic, încît corabia lui Octavius rămase țintuită pe loc, fiindcă sub loviturile rostrului corăbiei dușmane i se spărsese lemnăria. În celelalte puncte se dă o luptă înverșunată, și atacurile sînt îndreptate mai ales împotriva comandanților. Căci, cum fiecare venea în ajutorul tovarășului său, s-a dat de aproape o mare bătălie într-un spațiu strîmt. Și cu cît corăbiile se înghesuiau mai mult, oferind prilej de luptă, cu atît soldații lui Vatinius erau superiori. Cu un curaj demn de admirat, ei nu șovăiau să sară din corăbiile lor în cele ale dușmanilor și lupta devenind egală, datorită curajului lor mult superior, obțineau succese. A fost scufundată chiar corabia lui Octavius, iar mai multe au fost capturate sau găurite de rostre și scufundate. Luptătorii lui Octavius au fost parte omorîți pe corăbii, parte aruncați în mare. Octavius însuși a sărit

într-o barcă. Cum se refugiaseră mai mulţi în ea, barca se scufundă şi Octavius, deşi rănit, înotă pînă la vasul său de escortă. După ce s-a urcat în vas şi noaptea a pus capăt luptei, a fugit cu pînzele întinse, pe o furtună puternică. L-au urmat cîteva din corăbiile sale care, din întîmplare, scăpaseră din acea primejdie.

47 Cît despre Vatinius, acesta, după victoria obţinută, a dat semnalul de retragere şi a intrat victorios cu toate trupele în portul din care pornise la luptă flota lui Octavius.

În acea luptă a capturat o corabie cu cinci rînduri de vîsle, două cu trei rînduri, opt cu două rînduri şi mulţi vîslaşi de-ai lui Octavius. Ziua următoare a folosit-o pentru repararea propriilor sale corăbii şi a celor capturate. Apoi, în ziua a treia, s-a îndreptat spre insula Issa unde credea că se refugiase Octavius după înfrîngere. În insulă se afla cel mai vestit oraş din aceste ţinuturi, care era foarte ataşat lui Octavius. Cînd Vatinius a sosit acolo, locuitorii oraşului i s-au predat rugători, iar el a aflat că Octavius pornise pe un vînt prielnic cu cîteva corăbii mici spre Grecia[71], ca de acolo să se îndrepte spre Sicilia şi apoi spre Africa. Astfel, după ce într-un timp scurt a săvîrşit fapte strălucite, după ce a recucerit Illyria şi a redat-o lui Q. Cornificius şi a alungat din întregul golf flota duşmanilor, s-a retras victorios la Brundisium cu armata şi flota intacte.

48 În vremea în care Caesar asedia pe Pompeius la Dyrrachium[72], obţinea victoria de la Pharsalus şi lupta la Alexandria în mijlocul unor mari primejdii, pe care zvonurile le mai exagerau încă, Q. Cassius Longinus fusese lăsat în Spania ca să guverneze provincia *Hispania Ulterior* în calitate de propretor[73]. Acesta, fie din pricina firii sale, fie din pricina urii ce-i încolţise în suflet în urma unei răni primite într-o capcană în acea provincie pe cînd era cvestor, făcuse să crească mult duşmănia împotriva lui. De acest lucru îşi putea da seama fie după propriile lui sentimente, socotind că provincia îi răspundea cu sen-

timente asemănătoare, fie după numeroasele semne și manifestări ale celor care își ascundeau ura cu greu; el dorea să compenseze aversiunea provinciei prin dragostea armatei. De aceea, după ce și-a adunat armata într-un singur loc, a făgăduit cîte 100 de sesterți fiecărui soldat; nu mult după aceea, cînd a cucerit cetatea Medobriga[74], din Lusitania, și muntele Herminius[75], unde se refugiaseră locuitorii din Medobriga, după ce a fost proclamat *imperator*, a dăruit soldaților cei 100 de sesterți. În afară de aceasta, mai acorda fiecăruia multe și însemnate recompense. Toate acestea i-au cîștigat pentru moment afecțiunea amăgitoare a armatei, însă încetul cu încetul și pe nesimțite slăbea disciplina și severitatea militară.

49 După ce a așezat legiunile în tabăra de iarnă, Cassius s-a dus la Corduba[76] ca să împartă dreptate și s-a hotărît să plătească datoriile pe care le făcuse mai înainte, supunînd provincia la biruri grele. Și, potrivit obiceiului din asemenea împrejurări, generozitatea servea de pretext pentru a pretinde mai mult. De la cei bogați se cereau bani; Longinus nu numai că le îngăduia, ci chiar le impunea să-i dea aceste sume de bani. În caz că aveau neînțelegeri cu el, oamenii umili erau trecuți în masa celor bogați, și nu se pierdea din vedere nici un fel de cîștig important și vizibil sau mic și neînsemnat, care nu trebuia să lipsească din casa sau tribunalul[77] comandantului suprem. Toți aceia care aveau vreun bun pe care-l puteau pierde erau citați în fața justiției și trecuți în rîndul acuzaților. Astfel, la pierderea și prejudiciile aduse averii se adăuga teama de procese.

50 Din aceste pricini, deoarece Longinus făcea în calitate de imperator exact ceea ce făcuse în calitate de cvestor, locuitorii provinciei au pus din nou la cale uciderea lui, așa cum plănuiseră și mai înainte. Ura lor era încurajată de unii dintre prietenii lui. Aceștia, deși îi erau complici la jafuri, totuși nu-l urau mai puțin pe acela în numele căruia săvîrșiseră fapte rele, și ceea ce furau treceau la rubrica „încasări" din propriile lor registre, în

timp ce creanţele stinse sau reclamate le notau în registrele lui Cassius. Cassius recrutează o nouă legiune şi anume pe a V-a. Recrutările şi cheltuielile necesare acestei legiuni suplimentare fac să sporească ura împotriva lui. Trupele de cavalerie sînt completate cu un corp de 3 000 de călăreţi, care este echipat cu preţul a mari cheltuieli; provincia nu are nici o clipă de răgaz.

51 Între timp, primi de la Caesar o scrisoare, prin care acesta îi ordona să treacă armata în Africa şi să ajungă prin Mauretania la hotarele Numidiei[78], fiindcă Iuba[79] trimisese mari ajutoare lui Cn. Pompeius şi se părea că va mai trimite altele şi mai mari. Cînd a primit această scrisoare a fost cuprins de o bucurie extraordinară, deoarece i se oferea un prilej foarte bun de a jefui noi provincii şi un regat foarte bogat. Aşadar, pleacă personal în Lusitania, ca să facă rost de legiuni şi să strîngă trupe auxiliare. Dă sarcină unor oameni de încredere să pregătească din vreme provizii de grîu şi 100 de corăbii, să fixeze şi să încaseze impozite, pentru ca nimic să nu-l mai ţină în loc cînd se va înapoia. S-a întors mai repede decît s-ar fi aşteptat cineva. Căci Cassius putea să fie activ şi vigilent, mai ales atunci cînd rîvnea ceva.

52 După ce şi-a adunat armata într-un singur loc şi şi-a aşezat tabăra lîngă Corduba, arată soldaţilor în adunare ce fapte trebuia să săvîrşească din porunca lui Caesar şi le făgăduieşte că după ce vor trece în Mauretania va da fiecăruia cîte 100 de sesterţi; adaugă că legiunea a V-a va rămîne în Spania. După adunare, s-a dus la Corduba şi chiar în aceeaşi zi, după masă, pe cînd se îndrepta spre bazilică[80], un oarecare Minucius Silo, client al lui L. Racilius, îi înmînează o jalbă, ca un soldat care i-ar fi cerut ceva, apoi, ca şi cum ar fi aşteptat răspunsul, prinzînd momentul favorabil, se strecoară repede în spatele lui Racilius, care se afla alături de Cassius, îl apucă pe acesta pe la spate cu mîna stîngă, iar cu dreapta îi dă două lovituri de pumnal. Un strigăt izbucneşte şi toţi

conspiratorii dau năvală. Munatius Flaccus străpunge cu sabia pe lictorul cel mai apropiat; după ce-l omoară, rănește pe legatul Q. Cassius. Atunci T. Vasius și L. Mercello[81] vin în ajutorul concetățeanului lor Flaccus cu aceeași îndrăzneală, căci toți erau din Italica[82]. L. Licinius Squillus se aruncă asupra lui Longinus însuși, care zăcea la pămînt, și-l rănește ușor.

53 Se aleargă în apărarea lui Cassius; căci acesta obișnuia să aibă întotdeauna pe lîngă sine beroni[83] și un mare număr de veterani înarmați. Ei taie drumul celorlalți conspiratori care veneau ca să ia parte la măcel. Printre aceștia se aflau Calpurnius Salvianus și Manilius Tusculus. Minucius este doborît printre pietrele de pe drum în timp ce fugea și adus în fața lui Cassius, care fusese transportat acasă. Racilius se retrage în casa din apropiere a unui prieten, așteptînd să afle precis dacă Cassius era mort. L. Laterensis, care nu se îndoia de aceasta, aleargă vesel în tabără și felicită pe soldații băștinași și pe cei din legiunea a II-a, a căror ură înverșunată împotriva lui Cassius îi era cunoscută. Mulțimea îl suie pe tribună și-l proclamă pretor. Într-adevăr, nu era nimeni, fie născut în provincie ca, de pildă, soldații legiunii băștinașe, fie devenit provincial printr-o ședere îndelungată în provincie, așa cum era cazul legiunii a II-a, care să nu fi împărtășit ura întregii provincii împotriva lui Cassius. Căci legiunile a XXX-a și a XXI-a, recrutate cu puține luni mai înainte în Italia, îi fuseseră date lui Longinus de către Caesar. Legiunea a V-a fusese formată de curînd în Spania.

54 În timpul acesta, Laterensis este înștiințat că Cassius trăiește. Mai mult mîhnit decît tulburat de această știre, el se liniștește repede și pleacă să-l viziteze pe Cassius. Legiunea a XXX-a, aflînd de cele întîmplate, se îndreaptă spre Corduba, ca să vină în ajutorul comandantului ei. Același lucru îl face legiunea a XXI-a. Legiunea a V-a le urmează de aproape. Cum în tabără rămăseseră numai două legiuni, soldații din legiunea a II-a, temîn-

du-se să nu rămînă singuri și să-și trădeze prin asta sentimentele, urmează exemplul celorlalte trei. Legiunea băștinașă a persistat în atitudinea ei și nici o teamă nu a abătut-o de la hotărîrea ei.

55 Cassius dă ordin să fie arestați cei care fuseseră indicați drept complici la încercarea de asasinat. Trimite legiunile înapoi în tabără, reținînd numai cinci cohorte din legiunea a XXX-a. Printr-un denunț al lui Minucius află că L. Racilius și L. Laterensis și Annius Scapula[84], un provincial dintre cei mai de vază și mai influenți și care îi era prieten intim, ca și Laterensis și Racilius, participaseră la același complot. El nu își reține mult timp mînia și poruncește să fie executați. Pe Minucius îl predă liberților lui ca să-l tortureze, ca și pe Calpurnius Salvianus, care, prin mărturisirile făcute, mărește numărul conspiratorilor, mărturisiri sincere, după cum cred unii, sau smulse prin constrîngere, după cum se plîng alții. L. Mercello a fost supus la aceleași torturi. Squillus denunță mai mulți complici; Cassius poruncește să fie executați, cu excepția acelora care se răscumpărară cu bani. Căci cade la înțelegere în mod public cu Calpurnius pentru 60 000 de sesterți și cu Squillus pentru 50 000. Dacă acești oameni, deși foarte vinovați, nu au fost condamnați decît la amendă, aceasta dovedește că, punînd banii mai presus de primejdia vieții și de suferința pricinuită de răni, cruzimea lui Cassius rivaliza cu lăcomia.

56 După cîteva zile, primește o scrisoare de la Caesar, din care află că Pompeius fusese învins în luptă, își pierduse trupele și o luase la fugă. La această veste, simți o bucurie amestecată cu nemulțumire; știrea victoriei îi producea bucurie, dar sfîrșitul războiului punea capăt abuzurilor de pînă atunci. Astfel că nu știa sigur dacă preferă să nu mai aibă de ce să se teamă sau să-și poată permite orice. După ce i s-au vindecat rănile, cheamă pe toți aceia care-i împrumutaseră bani și le poruncește să treacă sumele în registre ca restituite. Persoanelor cărora i se părea că le fixase taxe prea mici le cere noi

dări. Pe de altă parte, face recrutări de călăreți romani. Aceștia, recrutați din toate comunitățile[85] și coloniile, se temeau să facă serviciul militar peste mare; el îi invită să-și răscumpere înrolarea. Aceasta însemna un bir greu, în același timp creștea și ura împotriva lui. După ce termină aceste treburi, purifică întreaga armată[86], trimite spre locul de trecere legiunile pe care urma să le ducă în Africa și trupele auxiliare. El însuși pleacă la Hispalis ca să inspecteze flota pe care o echipa; mai zăbovește acolo, fiindcă publicase în toată provincia un edict potrivit căruia toți cei cărora le impusese taxe și care nu le plătiseră trebuiau să se prezinte la el. Această chemare a tulburat puternic pe toată lumea.

57 Între timp, L. Titius, care pe vremea aceea era tribun militar în legiunea băștinașă, anunță că această legiune se despărțise de legiunea a XXX-a, comandată tot de legatul Q. Cassius, atunci cînd se afla în tabără lîngă Ilipa[87] și că, după ce s-a revoltat și a ucis cîțiva centurioni care nu permiseseră să se înalțe steagul pentru plecare, a pornit spre legiunea a II-a, care se îndrepta pe alt drum spre strîmtoare. La aflarea acestor știri Longinus pleacă în timpul nopții cu cinci cohorte din legiunea a XXI-a și sosește dimineața la Naena[88]. După ce stă acolo o zi, ca să observe ce se întîmplă, se îndreaptă spre Carmo[89]. Aici, unde se adunaseră legiunile a XXX-a și a XXI-a și patru cohorte din legiunea a V-a, precum și întreaga cavalerie, află că patru cohorte au fost surprinse de soldații băștinași lîngă Obucula[90], că împreună cu aceștia au ajuns la legiunea a II-a și că acolo s-au unit cu toții și au ales comandant pe T. Thorius din Italica. După ce ține în grabă sfat, trimite pe cvestorul M. Marcellus[91] la Corduba, ca să țină acest oraș în ascultare, și pe legatul Q. Cassius la Hispalis. După cîteva zile i se aduce la cunoștință că comunitatea din Corduba îl părăsise și că Marcellus, fie din proprie inițiativă, fie prin constrîngere (căci știrile nu erau de acord în legătură cu acest fapt), s-a unit cu locuitorii din Corduba; două co-

horte din legiunea a V-a, care se aflau în garnizoană la Corduba, făcuseră același lucru. Înfuriat de aceste vești, Cassius ridică tabăra, și a doua zi sosește la Segovia, pe apa fluviului Singiliense[92]. Acolo ține o adunare și caută să afle ce gîndesc soldații; bagă de seamă că ei rămîn credincioși nu de dragul lui, ci din devotament față de Caesar, care era absent, și că nu se vor da în lături de la nici o primejdie pînă ce nu vor restitui lui Caesar provincia.

58 În timpul acesta, Thorius aduce la Corduba vechile legiuni și, ca să nu pară că răzvrătirea se datora spiritului de revoltă al soldaților și al lui însuși și, totodată, pentru a spune lui Q. Cassius, care părea că are mai multă putere fiindcă se folosea de numele lui Caesar, o autoritate egală, spunea mereu în public că vrea să recucerească provincia pentru Cn. Pompeius. Și poate că, într-adevăr, proceda așa din ură față de Caesar și din dragoste față de Pompeius, al cărui nume avea multă influență asupra acestor legiuni pe care le comandase M. Varro[93]. Dar, cu privire la intențiile lui Thorius se făceau diferite presupuneri, care nu ne permit să stabilim adevărul. În orice caz, acesta era pretextul pe care-l invoca Thorius. Soldații îl mărturiseau atît de fățiș, încît aveau gravat pe scuturi numele lui Pompeius[94].

Comunitatea iese în număr mare înaintea legiunilor, nu numai bărbați, ci și mame și copii în toga pretextă[95] și îi imploră pe soldați să nu vină ca niște dușmani și să nu jefuiască Corduba, căci ei erau cu toții împotriva lui Cassius și cereau să nu fie constrînși să acționeze împotriva lui Caesar.

59 Armata a fost impresionată de rugămințile și lacrimile mulțimii; văzînd că nu era nevoie de numele și amintirea lui Pompeius[96] ca să-l urmărească pe Cassius, că Longinus[97] e urît atît de caesarieni, cît și de pompeieni, și că nu puteau determina nici comunitatea nici pe Marcellus să părăsească cauza lui Caesar, soldații au șters numele lui Pompeius de pe scuturi, au ales comandant pe

Marcellus, care declara că va apăra cauza lui Caesar, l-au numit pretor, s-au aliat cu locuitorii și și-au așezat tabăra lîngă Corduba. După două zile, Cassius își așează tabăra cam la 4 000 de pași[98] de Corduba, dincoace de fluviul Baetis[99], pe o înălțime, în fața cetății. Scrie regelui Bogus[100], în Mauretania, și proconsulului M. Lepidus[101], în *Hispania Citerior*, cerîndu-le să-i vină cît mai repede în ajutor lui și provinciei, în interesul lui Caesar. El însuși pustiește ca un dușman ogoarele cordubienilor și dă foc clădirilor.

60 Aflînd de această faptă rușinoasă și nedemnă legiunile, care-l aleseseră comandant pe Marcellus, alergară la el și-i cerură să-i scoată la luptă și să le dea posibilitatea să atace mai înainte ca proprietățile atît de renumite și dragi cordubienilor să fie jefuite și trecute prin foc și sabie, într-un chip atît de rușinos, chiar sub ochii romanilor. Deoarece Marcellus socotea că această luptă este o nenorocire, întrucît Caesar va avea de suferit atît de pe urma unei victorii, cît și de pe urma unei înfrîngeri și că nu stă în puterea sa . . .[102], trece legiunile peste Baetis și le așează în linie de bătaie. Cînd a văzut că, pe o înălțime, în fața lui, Cassius își așezase linia de luptă înaintea taberei, Marcellus, pretextînd că acesta nu va coborî în cîmpie, îi convinge pe soldați să se retragă în tabără. Și astfel, începe să-și aducă trupele înapoi. Cassius, care avea o cavalerie puternică* și știa că Marcellus este slab din acest punct de vedere, atacă cu cavaleria pe legionarii care se retrăgeau și ucide pe malul fluviului o bună parte din ariergardă. În urma acestei înfrîngeri, Marcellus înțelese cusururile și dificultățile pe care le prezenta trecerea fluviului și își mută tabăra dincolo de Baetis. În mai multe rînduri, amîndouă legiunile fură așezate în linie de luptă, totuși nu se trecu la atac, din cauza dificultăților de teren.

61 În infanterie Marcellus era mult mai puternic, căci avea legiuni de veterani călite în multe bătălii. Cassius se bizuia mai mult pe fidelitatea decît pe curajul legiuni-

lor. Așadar, după ce taberele au fost așezate aproape una de alta și Marcellus a ocupat un post potrivit, de unde putea să-i lipsească de apă pe oamenii lui Cassius, Longinus[103], temîndu-se să nu fie încercuit printr-un fel de asediu în ținuturi străine și vrăjmașe lui, pleacă din tabără în liniștea nopții și se îndreaptă repede spre Ulia[104], un oraș despre care credea că-i este fidel. Acolo, își așează tabăra atît de aproape de ziduri, încît și natura locului (căci Ulia este situat pe un munte înalt), și fortificațiile orașului îl apărau din toate părțile împotriva unui asediu.

Marcellus îl urmărește și își așează tabăra în fața lui Longinus, cît mai aproape de Ulia și, după ce a făcut recunoașterea locurilor, este constrîns de necesitate tocmai la ceea ce dorea el mai mult și anume, să nu dea lupta (căci, dacă ar fi fost posibil să dea lupta, el nu ar fi putut rezista înflăcărării soldaților) și să-l împiedice pe Cassius să se întindă mai departe, ca nu cumva și alte cetăți să sufere ceea ce a suferit Corduba. După ce a stabilit posturi întărite în locuri favorabile și a construit împrejurul cetății un șir neîntrerupt de fortificații, a închis în interiorul fortificațiilor Ulia și tabăra lui Cassius. Înainte de terminarea lucrărilor, Longinus și-a scos toată cavaleria, căci credea că-i va fi de mare folos dacă-l va împiedica pe Marcellus să facă provizii de grîu și nutreț; dimpotrivă ea îi va fi o povară dacă, asediată și fără să poată fi folosită, va consuma grîul necesar.

62 După cîteva zile, regele Bogus, primind scrisoarea de la Q. Cassius, sosește cu trupele sale și adaugă la legiunea pe care o adusese cu el mai multe cohorte auxiliare spaniole. Căci, așa cum se întîmplă de obicei în dezbinările civile, și atunci unele cetăți din Spania țineau cu Cassius, dar mai multe îl sprijineau pe Marcellus. Bogus se apropie cu trupele sale de fortificațiile exterioare ale lui Marcellus. De amîndouă părțile se dă o luptă înverșunată și de durată, în cursul căreia soarta făcu să treacă victoria dintr-o tabără într-alta. Totuși, Marcellus nu a fost nici un moment alungat din fortificațiile sale.

63 În timpul acesta, Lepidus vine la Ulia din *Hispania Citerior* împreună cu 35 de cohorte de legionari şi un mare număr de călăreţi şi alte trupe auxiliare. El urmărea să pună capăt conflictului dintre Cassius şi Marcellus în mod imparţial. La sosirea lui, Marcellus, fără să mai stea la îndoială, i se încredinţă şi i se puse la dispoziţie. Cassius, dimpotrivă, se închise în tabăra sa, fie că socotea că lui i se cuvenea mai multă consideraţie decît lui Marcellus, fie că se temea ca nu cumva Lepidus să fi fost cîştigat mai dinainte de linguşirile lui Marcellus.

Lepidus îşi aşează tabăra lîngă Ulia şi acţionează în deplină înţelegere cu Marcellus. Interzice să se dea lupta, îi cere lui Cassius să iasă din tabără şi-i dă toate garanţiile. Cassius, după ce a şovăit multă vreme, neştiind ce să facă şi cîtă crezare trebuie să-i dea lui Lepidus, dîndu-şi seama totuşi că planul său nu va duce la nimic dacă va stărui în hotărîrea sa, cere să se distrugă fortificaţiile şi să i se lase ieşirea liberă. Nu numai că armistiţiul se încheiase, dar lucrările aproape terminate erau dărîmate şi străjile se retrăgeau de pe întărituri, cînd trupele auxiliare ale regelui năvălesc asupra postului lui Marcellus, care era cel mai aproape de tabăra regelui şi omoară un mare număr de soldaţi. Aceasta spre surprinderea tuturor (dacă, totuşi, printre toţi aceştia se afla şi Cassius, căci existau bănuieli cu privire la complicitatea lui). Dacă lupta nu ar fi fost repede întreruptă, în urma indignării şi intervenţiei lui Lepidus, s-ar fi produs o mare nenorocire.

64 După ce lui Cassius i s-a lăsat drumul liber, Marcellus îşi uneşte tabăra cu cea a lui Lepidus. Lepidus şi Marcellus pornesc în acelaşi timp cu trupele lor spre Corduba, iar Cassius cu ale sale spre Carmo. Cam în aceeaşi vreme, Trebonius[105] vine să guverneze provincia în calitate de proconsul. Cum a aflat de sosirea lui, Cassius îşi repartizează legiunile pe care le avea cu el şi cavaleria în taberele de iarnă, iar el însuşi, după ce îşi strînge în grabă toate lucrurile, se duce la Malaca[106], unde, în ciuda

timpului nefavorabil pentru navigaţie, se urcă într-o corabie, ca să nu fie la bunul plac al lui Lepidus, Trebonius şi Marcellus, aşa cum spunea el, sau, potrivit spuselor prietenilor lui, să nu treacă cu prestigiul scăzut prin această privincie, din care o bună parte îl părăsise sau, după alţii, ca nu cumva banii strînşi din jafuri nesfîrşite să ajungă în mîinile altcuiva. Plecînd pe o vreme destul de bună, dacă avem în vedere că era iarnă, se retrage pe Hiberus[107], pentru a scăpa de primejdiile din timpul nopţii; apoi, cu toate că vremea se mai înrăutăţise puţin, crezînd, totuşi, că va putea naviga fără primejdie, pleacă împins de valurile care veneau cu putere în sens contrar gurilor fluviului şi, cum în locul acela strîmt nu putea nici să-şi întoarcă corabia din pricina forţei curentului, nici să ţină drumul drept din cauza unor valuri atît de mari, corabia se scufundă, iar el pieri (în valuri).

65 Cînd Caesar a trecut din Egipt în Asia[108], a aflat de la cei care veniseră la el de la Roma şi din scrisori sosite de acolo că în oraş multe lucruri mergeau prost şi fără folos şi că nici un sector al treburilor publice nu era condus aşa cum trebuia, fiindcă rivalităţile dintre tribuni provocau revolte, iar din pricina intrigilor ambiţioase şi a nepăsării tribunilor militari şi a comandanţilor legiunilor moravurile şi tradiţiile militare erau călcate, ceea ce ducea la dispariţia disciplinei şi a severităţii[109].

El vedea bine că toată situaţia aceasta făcea necesară întoarcerea sa, totuşi, socotea că era de preferat să lase provinciile şi ţinuturile în care venise astfel organizate, încît să scape de dezbinările interne, să capete instituţii judecătoreşti şi legi şi să nu le mai fie teamă de duşmanii dinafară. Spera să realizeze repede aceste lucruri în Siria, Cilicia, Asia, fiindcă aceste provincii nu erau lovite de nici un război; în Bithynia[110] şi Pont, însă, îl aştepta o sarcină mai grea. Căci auzise că Pharnaces nu părăsise Pontul şi nici nu credea că-l va părăsi, fiind plin de trufie după victoria lui asupra lui Domitius Calvinus. Caesar s-a oprit în toate cetăţile de mai mare importanţă, a împărţit

recompense personale și publice celor care binemeritaseră, a luat cunoștință de vechile neînțelegeri și le-a pus capăt. Ia sub ocrotirea sa pe regii, tiranii și principii vecini cu provincia, care alergaseră cu toții la el, punîndu-le condiția să ocrotească și să apere provincia, și se desparte de ei ca de niște foarte buni prieteni ai săi personali și ai poporului roman[111].

66 După ce a petrecut cîteva zile în această provincie, încredințează comanda legiunilor și guvernarea Siriei lui Sextus Caesar, prietenul și ruda sa[112]. El însuși pleacă în Cilicia cu aceeași flotă cu care venise[113]. Convoacă pe toți reprezentanții acestei provincii la Tarsus[114], care este aproape cel mai vestit și mai puternic oraș din întreaga Cilicie. Acolo, după ce a pus în ordine toate treburile provinciei și ale cetăților vecine, nu zăbovește mult timp, fiind dornic să plece la război. Trece în marș forțat prin Cappadocia și, după un popas de două zile la Mazaca[115], sosește la Comana. Aici se află un templu al Bellonei[116], cel mai vechi și mai venerat din toată Cappadocia, atît de venerat încît, după părerea tuturor, preotul zeiței, datorită autorității sale, este considerat al doilea după rege. Caesar a încredințat acest sanctuar unui personaj ilustru, Lycomedes din Bithynia, născut dintr-o familie regală din Cappadocia, care, în urma soartei vitrege a strămoșilor săi și a unei schimbări dinastice, revendica acest sacerdoțiu, cu drepturi neîndoielnice, dar care fuseseră date uitării după scurgerea atîtor ani. Cît despre fratele lui Ariobarzanes, Ariarathes, cum fiecare dintre ei binemeritase de la republică, pentru ca Ariarathes să nu aibă supărări din pricina moștenirii la tron sau, în calitate de moștenitor al tronului, să nu fie el însuși un obiect de teamă <pentru Ariobarzanes>, îl pune sub puterea și autoritatea acestuia. Apoi își continuă drumul cu aceeași iuțeală cu care pornise.

67 Cînd Caesar s-a apropiat de Pont și de hotarele Gallograeciei, Deiotarus[117], care pe atunci era tetrarh al aproape întregii Gallograecii, fiindcă ceilalți tetrarhi

tăgăduiau că puterea i-ar fi fost acordată în conformitate cu legile și obiceiurile, în timp ce Senatul îl recunoștea fără ezitare rege al Armeniei Mici, și-a părăsit podoabele regale și nu numai că a îmbrăcat hainele unui simplu particular, dar a luat și înfățișarea unui acuzat. Astfel se duse rugător la Caesar, ca să-l implore „să-l ierte pentru că, aflîndu-se într-un colț al pămîntului unde Caesar nu avea trupe auxiliare și, <constrîns> de ordinele <dușmanilor acestuia>, a urmat partida lui Pompeius. Căci datoria lui nu era să judece neînțelegerile dintre romani, ci să se supună autorităților actuale".

68 În răspunsul său, Caesar i-a amintit nenumăratele binefaceri cu care l-a copleșit prin decrete oficiale în timpul consulatului său și i-a arătat că „trădarea lui nu putea fi justificată prin neștiință, întrucît un om atît de prudent și de grijuliu putea să știe cine este stăpînul Romei și al Italiei, unde se află Senatul și poporul roman, de ce parte este statul și, în sfîrșit, cine a urmat la consulat după L. Lentulus și C. Marcellus. A adăugat că, totuși, îi trece cu vederea acest fapt, ținînd seama de serviciile lui de mai înainte, de vechile lor legături de ospitalitate și prietenie, de demnitatea și vîrsta regelui, de rugămințile acelor oaspeți și prieteni ai lui Deiotarus, care veniseră în număr mare la Caesar să-l implore. Asupra neînțelegerilor dintre tetrarhi se va pronunța mai tîrziu"[118]. Apoi îi înapoie costumul regesc. Îi porunci să aducă la război legiunea alcătuită din supușii lui, pe care o înarmase și disciplinase după modelul armatei romane, precum și întreaga cavalerie.

69 După ce a sosit în Pont, Caesar și-a adunat într-un singur loc trupele care erau slabe, atît ca număr, cît și ca experiență militară, excepție făcînd legiunea a VI-a, pe care o adusese cu el din Alexandria și care, alcătuită din veterani, îndurase multe osteneli și primejdii și își pierduse mulți soldați, fie din cauza dificultăților marșurilor și ale navigației, fie din cauza deselor războaie, așa încît avea mai puțin de 1 000 de oameni. (Îi rămăseseră trei

legiuni, una a lui Deiotarus și două care participaseră la lupta pe care Cn. Domitius o dăduse cu Pharnaces, așa cum am arătat)[119]. Solii trimiși de Pharnaces vin la Caesar și-l roagă în primul rînd să nu vină în calitate de dușman, căci Pharnaces va face tot ce-i va porunci. Ei aminteau mai ales faptul că Pharnaces nu a vrut să-i dea lui Pompeius nici un fel de ajutoare împotriva lui Caesar, așa cum făcuse Deiotarus, pe care, totuși, Caesar îl iertase.

70 Caesar răspunse că „ va fi foarte drept cu Pharnaces dacă acesta își va ține promisiunile. Le atrage, însă, atenția solilor cu vorbe blînde, așa cum îi era obiceiul, să nu-i reproșeze cazul lui Deiotarus sau să se fălească prea mult cu faptul că nu i-au trimis ajutoare lui Pompeius. Într-adevăr, lui Caesar îi place mai mult decît orice să ierte pe cei care-l imploră; totuși, nu poate trece cu vederea, celor care-i făcuseră servicii personale, jignirile publice aduse provinciilor. Ceva mai mult, acel serviciu pe care i l-au amintit a fost mai de folos pentru Pharnaces, care evitase o înfrîngere, decît pentru Caesar, căruia zeii nemuritori îi dăruiseră victoria. Așadar, el ierta lui Pharnaces marile și gravele prejudicii aduse cetățenilor romani care făceau comerț în Pont, pentru că nu mai putea readuce lucrurile în starea de mai înainte. Într-adevăr, nu mai putea reda morților viața, nici mutilaților bărbăția, pedeapsă mai îngrozitoare decît moartea, la care fuseseră condamnați cetățenii romani. Pharnaces trebuia să părăsească Pontul numaidecît, să dea drumul sclavilor publicanilor și să înapoieze aliaților și cetățenilor romani bunurile pe care le mai deținea. Abia cînd va îndeplini aceste porunci va putea trimite lui Caesar darurile pe care generalii obișnuiau să le primească după victorie de la prietenii lor. Pharnaces îi trimisese o coroană de aur. După ce le-a răspuns în felul acesta, a dat drumul solilor.

71 Dar Pharnaces, care promisese totul cu bunăvoință, sperînd că Caesar, în graba și marșul său rapid, va da crezare spuselor lui cu mai multă ușurință decît per-

mitea realitatea, ca să plece mai repede și în mod mai onorabil la treburi mai importante (căci toată lumea știa că multe pricini îl chemau pe Caesar la Roma)[120], începu să tărăgăneze lucrurile, să ceară un termen mai lung pentru evacuarea Pontului, să propună convenții, într-un cuvînt, să folosească vicleșugul. Caesar, dîndu-și seama de șiretenia lui, făcu atunci constrîns de necesitate ceea ce în alte împrejurări făcea din imboldul firii lui, și anume angajă lupta mai repede decît s-ar fi așteptat cineva.

72 Zela[121] este un oraș din Pont destul de bine întărit de la natură, deși se află într-o regiune de șes. Căci o movilă naturală, dar care părea ridicată de mîna omului, susține din toate părțile zidul cetății, pe culmea sa destul de înaltă. În jurul acestui oraș se găsesc multe coline înalte despărțite între ele prin văi; cea mai înaltă dintre ele, în urma victoriei lui Mithridates, a nenorocirii lui Triarius[122] și a dezastrului suferit de armata noastră (ea e aproape legată de cetate printr-un drum paralel cu lanțul de înălțimi), este faimoasă în acele ținuturi; ea nu se află la o distanță mai mare de 3 000 de pași[123] de Zela. Pharnaces a ocupat această poziție cu toate trupele sale, după ce a refăcut vechile întărituri ale unei tabere care fusese cu noroc pentru tatăl său.

73 Caesar, după ce și-a așezat tabăra la 5 000 de pași de dușman, văzînd că văile care apărau tabăra regală ar putea apăra, la aceeași distanță, propria sa tabără, cu condiția ca dușmanii să nu ocupe ei cei dintîi pozițiile mult mai apropiate de tabăra regelui, dă ordin să se aducă materiale pentru lucrările de fortificații în interiorul întăriturilor. Materialele au fost aduse repede și, noaptea următoare, în timpul străjii a patra, după ce a lăsat bagajele în tabără, Caesar pleacă cu toate legiunile ușor înarmate; în zori, luînd pe dușman prin surprindere, ocupă chiar poziția unde Mithridates cîștigase victoria asupra lui Triarius. Dădu ordin sclavilor să scoată din tabără și să aducă acolo toate materialele adunate; nici

un soldat nu trebuia să se depărteze de lucrări, căci valea abruptă care despărțea tabăra dușmanilor de lucrările întreprinse de Caesar pentru noua sa tabără nu se întindea pe o distanță mai mare de 1 000 de pași.

74 Cînd, în zori, Pharnaces a observat deodată ce se întîmplase, și-a orînduit toate trupele în fața taberei. Terenul dintre cele două tabere era atît de accidentat, încît lui Caesar i se părea că trupele dușmanilor sînt orînduite mai curînd după o veche tradiție militară, care avea ca scop fie să întîrzie lucrările noastre și să țină astfel mai mulți oameni sub arme, fie să demonstreze încrederea regelui, ca să nu pară că acesta se bizuia mai puțin pe trupe decît pe fortificații pentru a-și apăra pozițiile. Astfel, după ce a așezat o primă linie de luptă în fața întăriturilor, Caesar nu s-a lăsat abătut de la hotărîrea de a continua lucrările cu ajutorul celorlalte trupe. Pharnaces, însă, determinat fie de terenul favorabil, fie de auspiciile și prevestirile de care ascultase, așa cum am aflat după aceea, fie că auzise că numai puțini dintre ai noștri erau sub arme și, din cauza efectuării zilnice a lucrărilor militare, luase drept soldați mulțimea de sclavi care transportau materiale, fie că avea încredere în armata sa de veterani pe care locotenenții săi se făleau că au dus-o de 22 de ori la luptă și victorie și, în același timp, disprețuia armata noastră, pe care o învinsese cînd era comandată de Domitius, se hotărî să dea lupta și începu să coboare în valea abruptă. Cîtva timp Caesar a rîs de această paradă fără rost și de această îngrămădire de oameni într-un loc în care nu ar fi intrat nici un vrăjmaș în toate mințile. În timpul acesta, Pharnaces a început să urce colina abruptă cu trupele așezate în linie de luptă, în același ritm în care coborîse în valea povîrnită.

75 Caesar, uimit de îndrăzneala nebună sau de siguranța de necrezut a lui Pharnaces, într-un moment în care nu se aștepta și era nepregătit, cheamă în aceeași clipă înapoi pe soldați de la lucrări, le poruncește să pună

mîna pe arme, așează în față legiunile și formează linia de luptă. Agitația bruscă produsă de aceste măsuri umplu de spaimă pe soldații noștri. Rîndurile nu erau încă formate, cînd deja carele regești, înarmate cu coase[124], produc învălmășeală printre soldații noștri tulburați. Totuși, ele sînt repede respinse de mulțimea de săgeți. Liniile armatei dușmane le urmează și bătălia începe, în strigăte de luptă. De mult ajutor ne-a fost natura terenului, dar mai ales protecția zeilor nemuritori, care intervin în toate războaiele, mai ales atunci cînd calmul nu mai poate face nimic[125].

76 După o luptă mare și îndîrjită corp la corp, în aripa dreaptă, unde fusese așezată legiunea a VI-a de veterani, victoria începu să se arate. În timp ce în această parte dușmanii erau prăvăliți pe pantă în jos, mult mai încet, însă tot cu ajutorul zeilor, în aripa stîngă și în centrul frontului sînt zdrobite toate trupele regelui. Acestea, pe cît de ușor urcaseră povîrnișul, pe atît de repede fură învinse, datorită tocmai terenului accidentat. Astfel, după ce mulți soldați au fost uciși sau zdrobiți de corpurile tovarășilor lor care cădeau, cei care se puteau salva prin fugă și-au aruncat armele și au trecut valea, dar dezarmați nu puteau fi de nici un folos pe înălțime. Ai noștri, încurajați de succes, nu au șovăit să înainteze pe un teren nefavorabil și să atace întăriturile. Deși tabăra dușmană era apărată de cohortele pe care Pharnaces le lăsase acolo de pază, ai noștri ocupă repede tabăra dușmană. După ce toți soldații lui au fost uciși, Pharnaces fuge cu cîțiva călăreți. Dacă asedierea taberei lui nu i-ar fi dat posibilitatea să fugă nestingherit, ar fi căzut de viu în mîinile lui Caesar.

77 După asemenea victorie, Caesar, de atîtea ori biruitor, a fost cuprins de o bucurie de nedescris, fiindcă terminase atît de repede un război foarte însemnat[126] și era cu atît mai bucuros cînd își amintea de acea primejdie neașteptată, cu cît victoria izvorîse ușor dintr-o situație foarte grea. După ce a recucerit Pontul și a

împărţit soldaţilor toată prada regească, pleacă a doua zi cu călăreţii uşor echipaţi, ordonă legiunii a VI-a să se reîntoarcă în Italia ca să-şi primească recompensele şi onorurile, trimite acasă trupele auxiliare ale lui Deiotarus şi lasă în Pont două legiuni sub comanda lui Coelius Vinicianus.

78 Astfel, trece în Asia prin Gallogrecia şi Bithynia, ia cunoştinţă de conflictele din toate aceste provincii şi le rezolvă; acordă drepturile care li se cuveneau tetrarhilor, regilor, cetăţilor. Pe Mithridates din Pergam, despre ale cărui victorii rapide din Egipt am scris mai sus[127], şi care se născuse dintr-o familie regală şi primise o educaţie regească (căci, datorită originii lui nobile, Mithridates, regele întregii Asii, îl adusese de foarte tînăr din Pergam în tabăra sa, unde-l ţinuse mulţi ani), Caesar îl face rege al Bosphorului, regat care fusese sub autoritatea lui Pharnaces[128]. Caesar apăra provinciile poporului roman de barbari şi regi vrăjmaşi, opunînd acestora un rege foarte devotat nouă. Tot lui îi acordă o tetrarhie a gallograecilor pe baza legilor ţării şi a dreptului de moştenire, pe care Deiotarus o posedase cu puţini ani mai înainte. Totuşi, n-a zăbovit nicăieri mai mult decît părea că o îngăduia situaţia critică a tulburărilor interne de la Roma.

După ce a rezolvat toate treburile cu succes şi într-un timp foarte scurt, a sosit în Italia, spre surpriza tuturor[129].

RĂZBOIUL AFRICAN

1 În etape normale de marș, fără a pierde o singură zi, Caesar ajunse în a 14-a zi înaintea calendelor lui ianuarie[1] la Lilybaeum[2] și își arătă îndată hotărîrea de a se îmbarca, deși nu avea mai mult de o legiune de recruți și 200 de călăreți. Cortul și-l așeză chiar pe țărm, aproape în bătaia valurilor. Făcu aceasta pentru ca nimeni să nu spere la vreun răgaz și să fie gata cu toții în orice zi și în orice ceas. Se întîmplă însă, în acest timp, să nu aibă vreme potrivită pentru navigație și totuși el continua să țină la bord pe vîslași și pe soldați și căuta să nu scape nici un prilej de plecare. Cu toate că locuitorii acelei provincii îl informau despre forțele adversarilor, care cuprindeau cavalerie nenumărată, patru legiuni regale[3], un mare număr de soldați ușor înarmați, zece legiuni ale lui Scipio, 120 de elefanți[4] și flotă numeroasă, el nu se înspăimînta cîtuși de puțin ci, plin de speranțe, era încrezător în curajul său. Cu fiecare zi ce trecea numărul navelor de război creștea, numeroase vase de transport se îmbulzeau acolo, veniseră patru legiuni de recruți[5], legiunea a V-a de veterani și vreo 2 000 de călăreți.

2 Strînsese șase legiuni și 2 000 de călăreți; pe măsură ce fiecare legiune sosea, era îmbarcată pe corăbii de război, iar cavaleria pe vase de transport. Astfel, ordonă ca cea mai mare parte a corăbiilor să pornească înainte și să se îndrepte spre insula Aponiana, care se află la 10 000 de pași[6] de Lilybaeum. El însuși mai zăbo-

veşte acolo cîteva zile, pune în vînzare, în folosul tezaurului public, bunurile unora, apoi dă dispoziţii amănunţite pretorului Alienus, guvernatorul Siciliei, mai ales în legătură cu îmbarcarea neîntîrziată a restului armatei. După ce dă aceste ordine, se îmbarcă el însuşi, în a şasea zi înaintea calendelor lui ianuarie[7], şi ajunge repede din urmă celelalte corăbii. Purtat de un vînt bun şi de o corabie sprintenă, ajunge după patru zile, împreună cu cîteva nave de luptă, în faţa Africii. Celelalte corăbii de transport, cu excepţia cîtorva, împrăştiate de vînt şi rătăcind la întîmplare, ajunseră în locuri diferite. El trece cu flota pe lîngă Clupea[8], apoi pe lîngă Neapolis[9]; lasă în urmă, pe lîngă acestea, o serie de forturi şi aşezări nu departe de mare.

3 După ce ajunse la Hadrumetum[10], unde se afla o garnizoană a duşmanilor condusă de Caius Considius[11], în momentul cînd Cnaeus Piso[12], care venea de-a lungul ţărmului mării de la Clupea la Hadrumetum, apăru cu circa 3 000 de mauri, Caesar, zăbovind puţin în faţa portului pînă se adunară celelalte nave, debarcă armata[13], al cărei număr se ridica acum la 3 000 de pedestraşi şi 90 de călăreţi şi, aşezîndu-şi tabăra în faţa oraşului, rămîne acolo, fără a comite vreo nedreptate, şi interzice tuturor prăzile. Între timp, orăşenii împînzesc zidurile cu oameni înarmaţi şi se postează în număr mare în faţa porţii pentru apărare; numărul lor forma cam două legiuni. După ce dădu ocol oraşului şi cercetă aşezarea, Caesar se întoarse în tabără. Nu erau puţini cei care socoteau o greşeală şi o imprudenţă din partea lui faptul că nu fixase cîrmacilor şi comandanţilor locurile spre care trebuiau să se îndrepte şi nici nu le dăduse, după sistemul său şi după obiceiul statornicit dinainte, scrisori închise, după citirea cărora, la momentul fixat, să se îndrepte cu toţii către punctul stabilit. Dar acest lucru nu era cîtuşi de puţin o greşeală a lui Caesar, căci el bănuia că nu va exista nici un port de pe pămîntul

Africii, ferit de garnizoanele dușmane, în care să se refugieze flota, ci pîndea, pentru a debarca, un prilej oferit de întîmplare.

4 Între timp, locotenentul Lucius Plancus[14] cere de la Caesar îngăduința să trateze cu Considius pentru a încerca vreun mijloc de a-l aduce la idei mai sănătoase. Primind îngăduința, scrie o scrisoare și o încredințează unui prizonier s-o ducă lui Considius în oraș. Îndată ce captivul ajunse acolo și încercă să prezinte scrisoarea lui Considius, așa cum i se poruncise, înainte chiar de a o primi, acesta întrebă: „De la cine este“? „De la *imperator* Caesar“, răspunse prizonierul. Iar Considius replică: „Singurul *imperator* al poporului roman este acum Scipio“[15]. Apoi ordonă ca prizonierul să fie omorît sub ochii lui și fără să citească scrisoarea, o dădu, sigilată cum era, unui om de încredere s-o ducă lui Scipio.

5 După o noapte și o parte din zi petrecute în fața orașului, cum nici un răspuns nu venea de la Considius și nici celelalte trupe ale lui Caesar nu soseau în ajutor, cum nu avea prea multă cavalerie, iar pentru a asedia orașul avea prea puține trupe, și pe deasupra formate din recruți, fiindcă nu voia ca armata să-i fie lovită în prima clipă a sosirii, căci orașul era bine întărit și greu accesibil unui asediu, iar pe deasupra se anunța și venirea unor serioase ajutoare de cavalerie pentru cei de acolo, Caesar n-a socotit înțelept să piardă timpul asediind cetatea, de teamă ca nu cumva, în timp ce ar fi fost ocupat cu aceasta, să fie încercuit pe la spate și pus la grea încercare de cavaleria dușmană.

6 Așadar, pe cînd voia să-și mute tabăra, o mulțime de soldați năvălește din oraș și, ajutată de cavaleria care din întîmplare fusese trimisă de Iuba tocmai atunci pentru primirea soldei, ocupă tabăra de unde ieșise Caesar cînd pornise marșul și începe urmărirea ariergărzii lui. Cînd își dau seama de aceasta, soldații legionari se opresc, iar călăreții, deși puțini, se năpustesc cu mare îndrăzneală

asupra mulţimii duşmanilor. Se întîmplă un lucru de necrezut: mai puţin de 30 de călăreţi galli au întors din loc 2 000 de călăreţi mauri şi i-au fugărit pînă în oraş. După ce au fost respinşi şi alungaţi pînă la adăpostul zidurilor, Caesar şi-a continuat marşul fixat. Dar, pentru că atacau din nou, cînd urmărindu-l, cînd fiind respinşi din nou în oraş de către călăreţi, Caesar a trecut în ariergardă cîteva cohorte de veterani pe care le avea cu el şi o parte a cavaleriei şi şi-a reluat încet marşul împreună cu ceilalţi. În acest fel, cu cît se depărta mai mult de oraş, cu atît slăbea urmărirea numizilor. În timp ce înainta, veneau la el solii de prin oraşe şi aşezări şi-i promiteau grîne, arătîndu-se gata să facă tot ce va porunci. Şi astfel Caesar şi-a aşezat tabăra în ziua aceea lîngă oraşul Ruspina[16].

7 La calendele lui ianuarie[17] şi-a mutat tabăra de acolo şi a ajuns la Leptis, cetate liberă şi scutită de dări. Din oraş îi vin în întîmpinare soli şi făgăduiesc cu bucurie că vor îndeplini tot ce va dori. Deci, postînd la porţile oraşului centurioni şi gărzi, pentru ca nici un soldat să nu intre în oraş sau să facă vreo nedreptate vreunui locuitor, îşi aşează tabăra nu departe de cetate, lîngă ţărm. Tot acolo sosiră întîmplător cîteva nave de transport şi cîteva de război; după cum a fost informat, celelalte, necunoscînd locurile, fuseseră văzute îndreptîndu-se spre Utica[18]. Între timp, Caesar nu se îndepărta de mare, nici nu pătrundea în interiorul ţării, din cauza corăbiilor rătăcite, iar cavaleria o ţinea în întregime pe vase, ca să nu devasteze, cred eu, ogoarele[19]; porunceşte să fie adusă apă la corăbii. În acest timp, vîslaşii, care ieşiseră de pe nave ca să ia apă, atacaţi pe neaşteptate de călăreţi mauri înainte ca caesarienii să bage de seamă, sînt răniţi în mare număr cu lovituri de lănci, iar cîţiva omorîţi; căci maurii au obiceiul să stea la pîndă cu caii printre coline şi se ivesc pe neaşteptate, fără să dea însă lupta corp la corp în cîmp deschis[20].

8 În vremea aceasta, Caesar trimise în Sardinia și în celelalte provincii vecine soli cu scrisori, ca să se ia măsuri, îndată după citirea acestora, pentru a i se trimite ajutoare, hrană și grîne; descărcînd o parte din corăbiile de război, trimite pe Rabirius Postumus[21] în Sicilia să-i aducă al doilea transport de trupe. Apoi... (lacună) poruncește să plece... (lacună) cu zece nave de război în căutarea corăbiilor de transport care se rătăciseră, și pentru a-i apăra în același timp de dușmanii dinspre mare. De asemenea, ordonă pretorului Caius Sallustius Crispus[22] să plece cu o parte din corăbii spre insula Cercina[23], stăpînită de adversari, pentru că auzise că acolo se găsesc mari cantități de grîne. Aceste ordine și instrucțiuni le dădea fiecăruia în așa fel încît, fie că era posibil sau nu, nu putea fi vorba de vreo scuză sau șovăire. El însuși se informa în acest timp, de la fugari și de la locuitorii regiunii, de situația lui Scipio și a celor care, împreună cu el, purtau război împotriva sa, și regreta (căci Scipio hrănea cavaleria regală din resursele provinciei Africa) că nebunia oamenilor poate fi atît de mare, încît să prefere să fie tributarii regelui decît să se afle teferi, printre concetățenii lor, printre bunurile lor în patrie.

9 În a patra zi înaintea nonelor lui ianuarie[24] Caesar își mută tabăra; lăsînd la Leptis[25] pe Saserna cu o garnizoană de șase cohorte, el se întoarce cu restul trupelor din nou în locul de unde venise în ajun, la Ruspina și, lăsînd acolo bagajele armatei, pleacă el însuși cu trupe ușor înarmate pe la așezările dimprejur în căutare de grîne poruncind locuitorilor din oraș să-l urmeze cu toate căruțele și vitele de povară. După ce găsește o mare cantitate de grîu, se întoarce la Ruspina. Eu socotesc că el a adunat acest grîu ca să nu lase orașele maritime pustii în urma sa, ci să le întărească cu garnizoane, obținînd astfel adăposturi pentru flotă.

10 Lăsînd acolo pe Publius Saserna, fratele celui pe care-l lăsase la Leptis, orașul cel mai apropiat, împreună cu o legiune, îi poruncește să aducă în oraș cît mai mult

lemn. El însuși, cu șapte cohorte din legiunile de veterani care luptaseră în flotă alături de Sulpicius și Vatinius[26], ieșind din Ruspina, pleacă spre portul care se află la 2 000 de pași de oraș[27] și acolo se îmbarcă, pe înserat, cu trupele sale. În armată nimeni nu cunoștea și cu toții căutau să afle planul comandantului suprem, chinuiți de teamă și tristețe. Cu trupe puține[28] formate din recruți și nedebarcate în întregime în Africa, se vedeau puși în fața unei oștiri numeroase, a unui popor viclean și a unei călărimi fără număr. În clipele acelea nu găseau nici o mîngîiere, nici vreun ajutor în sfaturile tovarășilor lor, ci numai pe chipul comandantului suprem, în tăria și minunatul său optimism, căci sufletul lui era plin de mîndrie și încredere. Văzîndu-l, oamenii se linișteau și sperau cu toții că prin priceperea și înțelepciunea lui totul se va îmbunătăți.

11 După o noapte petrecută pe corăbii, pe la răsăritul zorilor, cînd Caesar se pregătea să plece, o parte din corăbiile de soarta cărora era îngrijorat[29] apărură deodată într-un singur loc. La această veste, Caesar ordonă tuturor să debarce și să aștepte înarmați venirea celorlalți soldați. Așadar, după ce corăbiile au fost primite fără întîrziere în port, aducînd trupele de pedeștri și călăreți, se întoarce din nou la Ruspina și, după ce așează tabăra acolo, pleacă după furaje cu 30 de cohorte ușor înarmate. Astfel s-a vădit planul lui Caesar: să pornească cu flota, fără știrea dușmanilor, în ajutorul navelor de transport, care se rătăciseră, ca nu cumva corăbiile sale să se ciocnească pe neașteptate cu flota adversarilor; el nu voise ca soldații lăsați în garnizoană să știe acest lucru, pentru a nu fi cuprinși de teamă din pricina numărului lor mic și a mulțimii dușmanilor.

12 Între timp, pe cînd Caesar se depărtase de tabără cu circa 3 000 de pași[30], i se anunță de către cercetași și de patrulele de călăreți că trupele dușmanilor au fost văzute nu departe. Și, pe Hercule, o dată cu această veste începu să se zărească un mare nor de praf. Caesar ordonă

imediat ca toată cavaleria, al cărei număr nu era prea mare în acel moment, împreună cu arcașii, nu prea numeroşi, să iasă din tabără, şi unităţile să-l urmeze încet în ordine de luptă[31]; el porneşte înainte cu cîţiva soldaţi. Îndată ce a putut zări în depărtare pe duşmani, poruncește ca soldaţii să-și pună coifurile şi să se pregătească de bătălie în cîmp deschis; în total, numărul lor era de 30 de cohorte (2 000)[32] de călăreţi și 150 de arcași.

13 În acest timp dușmanii, al căror comandant era Labienus[33], împreună cu cei doi Pacideius[34], au format o linie de luptă de o neînchipuită lungime, compusă nu din pedeștri, ci din călăreţi în rînduri strînse, şi au postat printre ei numizi uşor înarmaţi şi arcaşi pedeştri, așezîndu-i atît de strîns, încît de departe partizanii lui Caesar îi socoteau trupe de infanterie; aripile stîngă şi dreaptă au fost întărite de numeroase unităţi de cavalerie. La rîndul său, Caesar şi-a format o singură linie de luptă aşa cum putea din pricina numărului mic de soldaţi, i-a aşezat pe arcaşi în faţa liniei, i-a pus pe călăreţi în cele două aripi, stîngă şi dreaptă, şi i-a sfătuit să aibă grijă să nu fie încercuiţi de mulţimea cavaleriei duşmane; o dată orînduită linia de luptă, el socotea că va avea de luptat cu trupe de pedestraşi.

14 Amîndouă taberele aşteptau: Caesar nu se mişca şi îşi dădea seama că din pricina numărului mic al soldaţilor săi va trebui să se măsoare cu marea putere a duşmanilor mai mult prin şiretlic decît prin forţă. Deodată, cavaleria duşmanilor începu să se desfăşoare, se întinse în lăţime, cuprinse colinele, începu să rărească formaţia călărimii lui Caesar şi să se pregătească de încercuire. Călăreţii lui Caesar rezistau cu greu în faţa mulţimii lor. În acest timp, pe cînd părţile din mijloc ale celor două linii se pregăteau să se ciocnească, se desprind deodată din mulţimea compactă pedestraşii numizi uşor înarmaţi, care se năpustesc împreună cu călăreţii şi aruncă cu săgeţi în pedestraşii legiunii. În momentul în care soldaţii lui Caesar se repezeau împotriva

lor, călăreţii se retrăgeau; în schimb, pedestraşii rezistau pînă cînd, printr-un nou atac, călăreţii le veneau în ajutor.

15 În faţa acestui nou fel de luptă, Caesar, văzînd că rîndurile alor săi erau răvăşite de atacuri, căci pedestraşii, urmărind pe călăreţi prea departe de unităţile lor şi descoperindu-şi astfel laturile erau răniţi cu lovituri de lănci de numizii aflaţi în apropiere, în timp ce călăreţii duşmani evitau uşor în goană lăncile soldaţilor pedeştri, ordonă ca nici un soldat să nu se depărteze mai mult de patru paşi de unitatea din care face parte[35]. În acest timp, cavaleria lui Labienus, încrezătoare, datorită numărului ei mare, porneşte să încercuiască trupele puţine ale lui Caesar. Călăreţii iulieni[36], puţini la număr, apăsaţi de mulţimea duşmanilor, cu caii răniţi, cedau treptat. Duşmanul îi copleşea tot mai mult şi mai mult. Astfel, într-o clipă, toţi soldaţii legiunilor fură înconjuraţi de cavaleria duşmanilor, şi trupele lui Caesar, îngrămădite în cerc, erau silite să lupte ca strînse în cleşte.

16 Labienus, călare, cu capul descoperit, se afla în rîndul întîi, îndemnînd pe ai lui şi apostrofînd, din cînd în cînd, pe legionarii lui Caesar: „Tu, recrutule, ce tot faci pe viteazul? Şi pe voi v-a năucit ăsta cu vorbe? În mare primejdie v-a împins, pe Hercule! Mi-e milă de voi". Atunci, un soldat îi răspunse: „Nu sînt recrut, Labienus, sînt veteran al legiunii a X-a". Iar Labienus: „Nu recunosc steagul celor din legiunea a X-a". Soldatul răspunse: „Ai să vezi îndată cine sînt". Şi în aceeaşi clipă şi-a aruncat coiful de pe cap, ca să poată fi recunoscut şi, aruncînd din toate puterile lancea spre Labienus, a înfipt-o adînc în pieptul calului acestuia şi a spus: „Să ştii, Labienus, că cel care te loveşte e un soldat din legiunea a X-a"[37]. Totuşi, sufletele tuturor, şi mai cu seamă ale recruţilor, erau cuprinse de groază; ei se întorceau mereu spre Caesar şi nu făceau decît să evite loviturile duşmanilor.

17 În acest timp Caesar, dîndu-şi seama de planul duşmanilor, ordonă să se desfăşoare cît mai mult în

lungime linia de luptă și întorcînd cohortele în așa fel, încît o cohortă să atace în fața steagului, iar alta îndărătul acestuia, tăie astfel prin mijloc cercul dușmanilor cu ajutorul aripii drepte și a celei stîngi și, ținînd despărțite cu ajutorul călăreților o parte de cealaltă, atacă din interior cu pedestrimea. Aruncînd mereu lănci îi pune pe fugă, fără însă a-i urmări prea departe, de teama unei curse, și se întoarce la ai săi. Același lucru îl face și cealaltă parte a cavaleriei și a pedestrimii lui Caesar. După săvîrșirea acestei acțiuni și alungarea și lovirea dușmanilor, Caesar, așa cum se afla în formație de luptă, începu să se retragă spre pozițiile sale.

18 În vremea aceasta, Marcus Petreius și Cnaeus Piso, cu 1 600 de călăreți numizi dintre cei mai buni și cu pedestrime de același fel, în număr destul de mare, aleargă întins în ajutorul alor lor. Iar dușmanii, după ce ai lor și-au revenit din panică și și-au recăpătat curajul, întoarseră călăreții și începură să atace pe legionarii din ultimele rînduri și să-i împiedice să se retragă în tabără. Văzînd aceasta, Caesar ordonă să se întoarcă steagurile și să se reia lupta în mijlocul cîmpiei. Dușmanii continuau să se bată în același fel și nu acceptau lupta corp la corp, iar călăreții lui Caesar, cu caii istoviți de răul de mare suferit nu de mult, de sete, de oboseală de pe urma faptului că erau puțini la număr, și de răni, se mișcau cu greu în urmărirea lor și în continuarea drumului. Ziua era pe sfîrșite. De aceea Caesar trecu pe la toate cohortele și unitățile de călărime, îi îndemnă să lovească cu toții o dată și să nu se oprească pînă nu vor fi respins pe dușmani dincolo de ultimele coline[38] și nu vor fi pus stăpînire pe acestea. Deci, la un semn, pe cînd dușmanul arunca săgeți cu mai puțină tărie, năvălește pe neașteptate cu cohortele și companiile sale de cavalerie și într-o clipă alungă pe dușmani fără greutate de pe cîmpie și-i aruncă apoi de pe colină. După ce găsiră un loc potrivit și se odihniră cîtva timp acolo, se retrag încet în formație de luptă, așa cum se

aflau, spre întăriturile lor. Adversarii, loviţi, se întoarseră şi ei pe poziţiile lor[39].

19 Apoi, după această acţiune şi după terminarea luptei, mulţi soldaţi duşmani şi oameni de tot felul s-au refugiat la Caesar; pe lîngă aceasta, au fost luaţi prizonieri călăreţi şi pedestraşi în număr mare. De la ei s-a aflat planul duşmanilor; ei veniseră cu intenţia ca, folosind un fel nou şi neobişnuit de luptă, să semene groaza printre legionarii recrutaţi de curînd şi puţini la număr, aşa cum procedaseră în cazul lui Curio[40], şi să-i zdrobească încercuindu-i cu cavaleria. Iar Labienus spusese în faţa adunării soldaţilor că el va oferi adversarilor lui Caesar o atît de mare mulţime de trupe auxiliare, încît chiar ucigînd, oamenii lui Caesar vor obosi şi vor fi înfrînţi în însăşi victoria lor şi supuşi de legionarii săi. Într-adevăr, cine dintre ai lor nu s-ar fi încrezut în aceasta? Mai întîi, pentru că auzise că la Roma legiunile de veterani protestau şi refuzau să plece în Africa[41]. Apoi, pentru că în timpul celor trei ani petrecuţi în Africa dobîndise credinţa soldaţilor săi obişnuiţi cu el[42]; pe lîngă aceasta, avea trupe auxiliare destul de numeroase de numizi, călăreţi şi pedestraşi uşor înarmaţi şi, în afară de aceştia, călăreţi germani şi galli pe care, după fuga şi distrugerea lui Pompeius, îi adusese cu el de la Buthrotum. Apoi trupele de metişi, liberţi sau sclavi pe care îi înrolase acolo, în Africa, le dăduse arme şi îi învăţase să încalece cai înstruniţi; pe lîngă aceasta avea trupele auxiliare regale, 120 de elefanţi, cavalerie fără număr, legiunile recrutate şi oameni de tot felul, în număr de peste 12 000. Înflăcărat de aceste speranţe şi plin de îndrăzneală, Labienus, cu 1 600 de călăreţi galli şi germani, 8 000 de numizi, călăreţi fără frîu, cu ajutoarele primite de la Petreius, şi anume 1 600 de călăreţi, iar pedestraşi şi infanterie uşoară de patru ori pe atît, cu numeroşi arcaşi, prăştieri şi arcaşi-călări, cu toate aceste trupe deci, a dat bătălia în ajunul nonelor lui ianuarie, în a şasea zi după venirea lui Caesar în Africa, pe o cîmpie deosebit de întinsă şi total descoperită, de la

ora a cincea a zilei și pînă la apusul soarelui[43]. Din această bătălie, Petreius s-a retras grav rănit.

20 În acest timp, Caesar fortifica cu mai multă grijă tabăra, întărea gărzile cu mai mulți soldați, construia un val de la cetatea Ruspina pînă la mare și un altul de la tabără tot într-acolo, pentru a putea circula mai în siguranță într-o parte și într-alta, și pentru ca ajutoarele să poată ajunge fără primejdie la el. Transporta proiectile și mașini de război de pe corăbii în tabără; înarma și aducea în castru o parte dintre vîslașii și dintre marinarii din flota gallilor și a rhodienilor[44], pentru a putea, în același scop ca și adversarii, să așeze printre călăreți pedestrime ușor înarmată; își completa trupele cu arcași de pe toate navele ityriene, siriene[45] și de orice neam, aducîndu-i în tabără. Căci aflase că Scipio începuse să apropie a treia zi după bătălie după ce își unise forțele cu Labienus și Petreius, și era informat că trupele acestuia constau din opt legiuni și 3 000 de călăreți[46]. Construia ateliere de fierărie și se îngrijea să se fabrice cît mai multe săgeți și lănci, să se toarne bile de plumb, să se pregătească țăruși; trimitea în Sicilia scrisori și curieri ca să-i stringă împletituri și lemn, (care nu se găsea în Africa), pentru a construi berbeci, și să-i trimită fier și plumb. Pe lîngă aceasta, își dădea seama că nu va putea avea grîu în Africa decît importînd, căci în anul precedent, din cauza recrutărilor făcute de adversari, care transformaseră pe plugarii „stipendiari"[47], în soldați, recolta nu se mai culesese; în afară de aceasta, dușmanii strînseseră grînele din toată Africa în cîteva cetăți bine întărite și secătuiseră toate rezervele ei; cetățile, în afara cîtorva pe care ei le puteau apăra cu garnizoanele lor, erau ruinate și părăsite, iar locuitorii fuseseră constrînși să se refugieze la adăpostul oferit de garnizoane; ogoarele erau goale și pustiite.

21 Constrîns de nevoie, solicitînd și atrăgîndu-și bunăvoința cîtorva particulari, Caesar reușise să adune o cantitate oarecare de cereale în garnizoanele sale, cereale

care erau consumate cu economie. Între timp, el însuși vizita în fiecare zi construcțiile și punea cîte două cohorte de gardă, din cauza mulțimii dușmanilor. Labienus ordonă ca răniții săi, al căror număr era mare, să fie pansați și trimiși în căruțe la Hadrumetum. În timpul acesta, corăbiile de transport ale lui Caesar, care greșiseră drumul, rătăceau de colo-colo, fără să cunoască locurile și nici așezarea taberei lor. Bărci ale adversarilor le atacau pe fiecare în parte, le incendiau și le luau cu asalt. Cînd i s-a anunțat aceasta lui Caesar, el a rînduit nave de-a lungul insulelor și porturilor, pentru a putea primi în siguranță transporturile.

22 În acest timp Marcus Cato[48], care era comandant la Utica, nu înceta să-l mustre mereu cu vorbe nenumărate pe Cnaeus Pompeius fiul[49]. „Tatăl tău, spunea el, pe cînd era de vîrsta ta și văzuse că republica era hărțuită de cetățeni nelegiuiți și criminali[50], că cei buni erau fie omorîți, fie loviți de exil și lipsiți de patrie și cetățenie, purtat de dorința de faimă și de vitejie, deși nu era decît un particular și un adolescent, a adunat rămășițele armatei tatălui său și a adus libertatea unei Italii și unei Rome asuprite și aproape cu totul zdrobite. În același fel a recăpătat cu armele, cu o repeziciune uimitoare, Sicilia, Africa, Numidia, Mauretania[51]. De pe urma acestor fapte și-a cucerit titlul cel mai strălucit și mai glorios la toate popoarele: el, un tinerel și un simplu cavaler roman, a obținut triumful. Fără să aibă un tată cu atît de însemnate victorii și fără să moștenească o faimă atît de strălucită a strămoșilor, fără să dispună de atît de importante relații de clientelă, nici de un nume atît de strălucit, a pătruns în conducerea statului. Tu însă, înzestrat atît cu faima de noblețe și demnitate a tatălui tău, cît și cu un suflet mare și plin de rîvnă, nu te vei strădui oare și nu vei merge la clienții tatălui tău spre a le cere ajutor pentru tine, pentru republică și pentru oricare dintre bunii cetățeni?“

23 Instigat de vorbele unui om atît de însemnat, tinerelul, plecînd din Utica cu 30 de corăbioare de toate felurile, printre care cîteva rostrate, intră în regatul lui Bogud[52] și, cu o armată ușoară, formată din 2 000 de sclavi și oameni liberi, dintre care o parte fără arme, iar alta înarmată, începu să se apropie de cetatea Ascurum[53]. În cetate se afla o garnizoană regală. Cînd Pompeius apăru, cei din cetate, lăsîndu-l să înainteze tot mai mult, pînă cînd ajunse chiar la porți, lîngă ziduri, năvăliră pe neașteptate și alungară pe pompeienii loviți și cuprinși de spaimă pînă în mare, pe corăbii. După această acțiune nereușită, Cnaeus Pompeius fiul își întoarse corăbiile și, fără a mai acosta la vreun țărm, își îndreptă flota spre insulele Baleare[54].

24 În vremea aceasta Scipio, cu trupele de care am vorbit cu puțin înainte, lăsînd o garnizoană puternică la Utica, pleacă de acolo și își așază tabăra mai întîi la Hadrumetum. După un răgaz de cîteva zile acolo, făcînd marșul în timpul nopții, face joncțiunea cu trupele lui Labienus și Petreius și formînd o singură tabără o așază la o depărtare de 6 000 de pași[55]. Cavaleria lor dădea mereu ocol fortificațiilor lui Caesar și prindea pe cei care ieșeau în afara valului pentru a căuta furaje sau apă. În acest fel, îi forțau pe toți dușmanii să rămînă între fortificații. Din această cauză, partizanii lui Caesar fură constrînși la o mare lipsă de hrană, mai ales pentru că nici din Sicilia, nici din Sardinia nu veniseră transporturile și nici flota, din pricina anotimpului, nu se putea avînta în larg fără primejdie. Ei nu ocupau mai mult de o rază de 3 000 de pași pe pămîntul Africii și erau chinuiți și de lipsa furajelor. Siliți de nevoie, soldații și călăreții veterani, care bătuseră multe războaie pe uscat și pe mare și fuseseră adesea loviți de asemenea primejdii și lipsuri, adunau de pe țărm alge, pe care, după ce le spălau în apă dulce, le dădeau cailor înfometați, prelungindu-le astfel viața.

25 În vreme ce se întîmplau acestea, regele Iuba, cunoscînd greutățile prin care trecea Caesar, precum și numărul mic al trupelor sale, a hotărît că nu trebuie să-i dea răgaz să-și revină sau să-și îmbunătățească situația. Deci, pregătindu-și o mare armată de călăreți și pedestrași, porni în ajutorul aliaților și ieși din regatul său. În acest timp, Publius Sittius[56] și regele Bocchus[57] aflînd de ieșirea lui Iuba și unindu-și între ei trupele, le-au adus aproape de regatul lui și atacînd Cirta[58], cetatea cea mai bogată din regat, au cucerit-o după lupte de cîteva zile, împreună cu două cetăți ale gaetulilor[59]. Cînd le-a pus acestora condiția să iasă din oraș și să i-l predea fără locuitori, ei au refuzat, iar apoi au fost prinși și omorîți cu toții. Pornind mai departe, continuă să devasteze fără încetare sate și orașe. Aflînd de aceste lucruri, Iuba, pe cînd se afla nu departe de Scipio și de căpitanii lui, consideră că e mai bine pentru el să se ajute pe sine și regatul său decît, în timp ce el va alerga în ajutorul altora, să fie alungat din țară și să sufere poate o îndoită înfrîngere. Așa încît se retrase, luînd de la Scipio chiar ajutoarele pe care i le dăduse, temîndu-se pentru propria sa situație și lăsîndu-i numai 30 de elefanți porni în ajutorul hotarelor și orașelor sale.

26 În acest timp Caesar, pentru că în provincie existau îndoieli asupra venirii lui, și nimeni nu credea că cel care sosise cu trupele în Africa este chiar el și nu vreun locotenent al său, scrise scrisori în toată provincia, anunțînd cetăților sosirea sa[60]. Atunci oamenii de neam începură să fugă din orașe, să vină în tabăra lui Caesar și să povestească despre cruzimea și sălbăticia adversarilor lui. Mișcat de lacrimile și rugămințile lor, Caesar, deși înainte hotărîse să stea în tabără și să pornească războiul cu dușmanii săi abia la începutul verii, cînd își va fi chemat toate trupele și ajutoarele ... (lacună), se hotărî (să lupte în timpul iernii)[61] și, trimițînd repede o scrisoare în Sicilia lui Allienus și Rabirius Postumus printr-o corabie-cercetaș, (le ordonă) ca fără zăbavă și fără să invoce ca

scuză iarna sau vîntul să transporte armata la el cît se poate de repede, spunînd că: „Provincia Africa piere și este răscolită din temelii de către dușmanii săi; dacă nu vor veni îndată în ajutorul aliaților, nu le va mai rămîne, din pricina crimelor și înșelăciunilor dușmanilor, nimic în afara pămîntului Africii, nici măcar un acoperiș sub care să se refugieze". El însuși era într-o asemenea stare de grabă și așteptare încordată, încît chiar a doua zi după ce trimisese scrisoarea și mesagerul în Sicilia începuse să spună că flota și armata întîrzie, și zi și noapte avea privirile și gîndul ațintite fără încetare spre mare. Și nu e de mirare: vedea satele arse, ogoarele devastate, vitele furate și omorîte, orașele și cetățile dărîmate și părăsite, conducătorii cetăților omorîți sau ținuți în lanțuri, copiii lor luați în sclavie sub nume de ostatici, iar el, din pricina numărului mic de ostași, nu putea fi de vreun ajutor nefericiților care-i cerșeau apărarea. În acest timp, făcea pe soldați să lucreze și își întărea fără încetare tabăra, construia turnuri și bastioane, arunca în mare stînci, pentru a forma diguri de apărare.

27 În timpul acesta Scipio hotărî să dreseze elefanții în felul următor: așeză două linii de luptă, una în fața elefanților, formată din prăștieri care trebuiau să joace rolul adversarilor și să arunce cu pietre în linia elefanților; apoi puse elefanții în șir, iar în spatele lor își orîndui linia de luptă, pentru ca îndată ce pietrele vor fi aruncate de adversar și elefanții înspăimîntați s-ar întoarce spre ai lor, să arunce cu pietre din linia lui de luptă și să-i întoarcă din nou împotriva dușmanului. Lucrul se făcea însă cu greutate și încetineală, căci elefanții sălbatici, învățați cu greu, după mulți ani de dresaj și de obișnuință, provoacă totuși primejdii pentru amîndouă taberele atunci cînd sînt aduși în luptă.

28 Cît timp la Ruspina se iau aceste măsuri de către amîndoi comandanții, fostul pretor, Caius Vergilius, care era comandant al cetății maritime Thapsus[62], văzînd corăbiile cu armata lui Caesar care rătăceau stinghere, necu-

noscînd locurile şi aşezarea taberei, profită de ocazie, îmbarcă pe o corabie uşoară pe care o avea acolo soldaţi şi arcaşi, îi adăugă şalupe şi începu să urmărească pe rînd corăbiile lui Caesar. După ce atacase mai multe din ele şi fusese respins şi pus pe fugă, fără să renunţe totuşi la încercările sale, dădu din întîmplare peste nava în care se aflau cei doi tineri Titius, spanioli, tribuni ai legiunii a V-a, pe tatăl cărora Caesar îl alesese în senat. Împreună cu ei se afla Titus Salienus[63], centurion al aceleiaşi legiuni, care asediase la Messana[64] pe legatul Marcus Messala[65], vorbise în faţa acestuia în termeni foarte instigatori, şi tot el se îngrijise ca banii şi podoabele destinate triumfului lui Caesar să fie reţinute şi păzite. Din aceste pricini el se temea pentru soarta sa. Fiindcă îşi dădea seama de păcatele sale, el îi convinse pe tineri să nu se apere şi să se predea lui Vergilius. Aşadar, aduşi de Vergilius la Scipio, ei au fost puşi sub pază şi ucişi după trei zile. Pe cînd erau duşi la moarte, se zice că cel mai mare dintre ei a cerut centurionilor să fie omorît înaintea fratelui său, ceea ce a obţinut cu uşurinţă, şi în acest fel au fost ucişi.

29 Între timp, unităţile de cavalerie (ale ambilor comandanţi), care făceau de obicei de gardă în faţa valului, nu încetau să se hărţuiască în fiecare zi în lupte de mică importanţă. Cîteodată însă, germanii şi gallii lui Labienus, înţelegîndu-se cu călăreţii lui Caesar, stăteau cu ei de vorbă. În vremea aceasta Labienus, cu o parte din cavalerie, încerca să asedieze şi să ia cu asalt cetatea Leptis[66], pe care o comanda Saserna cu şase cohorte[67]. Aceasta însă era apărată uşor şi fără pericol de către locuitori, datorită întăriturilor ei extrem de bune şi numărului mare de maşini de război. Pe cînd cavaleria lui ataca fără încetare, iar o unitate se oprise în rînduri strînse în faţa porţilor, o lance aruncată cu multă dibăcie cu ajutorul unui „scorpion"[68] lovi şi ţintui pe decurion pe cal; înspăimîntaţi, ceilalţi se refugiară în goană în tabără. După această întîmplare, s-au temut să mai atace cetatea.

30 În acest timp, aproape în fiecare zi, Scipio își așeza linia de luptă nu mai departe de 300 de pași de tabără. După ce își petrecea acolo cea mai mare parte a zilei, se retrăgea din nou în castru. Cum acest lucru se repeta destul de des, fără ca cineva să iasă din tabăra lui Caesar și să se apropie de trupele lui, Scipio, plin de dispreț față de impasibilitatea lui Caesar și a armatei sale, scoțîndu-și toate trupele și așezînd în fața liniei de luptă 30 de elefanți cu turnuri, întinzînd cît putea mai mult în lățime mulțimea de călăreți și pedestrași, porni cu toți o dată și se opri în cîmpie nu prea departe de castrul lui Caesar.

31 Aflînd de aceasta, Caesar ordonă ca soldații care ieșiseră în afara întăriturilor pentru a căuta furaje, lemn sau chiar pentru lucrările de întărire, precum și cei care căutaseră în afara valului cele necesare pentru construcții, să se retragă cu toții în interiorul fortificațiilor, puțin cîte puțin și pe furiș, fără a face zgomot sau panică, și să se oprească pe întărituri. Călăreților care stăteau de gardă le recomandă să rămînă pe locul pe care se opriseră cu puțin înainte, pînă cînd va ajunge la ei bătaia săgeții trimisă de dușmani; dacă însă dușmanii se vor apropia, să se retragă cît mai ordonat în interiorul fortificațiilor. Celorlalți călăreți le recomandă să stea fiecare la locul său, gata în orice moment de luptă. Aceste ordine nu le dădea el însuși privind de pe val, ci, înzestrat cu o extraordinară pricepere în știința războiului, ședea în pretoriu și poruncea ceea ce voia să fie făcut prin intermediul observatorilor și al mesagerilor. El își dădea seama că deși dușmanii își puneau speranțele într-o armată numeroasă, totuși ei fuseseră adesea puși pe fugă, înfrînți și înspăimîntați de el, și că tot el le acordase viața și le iertase greșelile; din această cauză, din pricina inerției și a faptului că adversarii erau conștienți de aceasta, niciodată nu vor avea destulă încredere în victorie pentru a îndrăzni să-i atace tabăra. Pe lîngă aceasta, însuși numele și autoritatea lui micșora în mare parte curajul armatei lor. Apoi, fortificațiile deosebit de bune ale tabe-

rei, înălţimea valului şi adîncimea şanţurilor, iar în afara lui ţăruşii ascunşi aşezaţi într-un fel deosebit, opreau pe duşmani chiar în lipsa apărătorilor. Avea, de asemenea, un mare număr de „scorpioni“, catapulte, precum şi tot soiul de proiectile care sînt pregătite de obicei pentru apărare. Acestea le făcuse din cauza numărului redus al armatei sale şi al faptului că era compusă din recruţi, şi consimţea să fie socotit de către duşmani răbdător şi fricos nu pentu că se temea de puterea lor. Deşi armatele erau puţine şi compuse din recruţi, nu le scotea în linie de luptă nu pentru că n-ar fi avut încredere în victoria alor săi, ci pentru că important era de ce fel avea să fie victoria. Căci socotea ruşinos, după atîtea fapte de arme, după atît de numeroase armate învinse, după atît de mari victorii, să se creadă că el obţinuse o izbîndă sîngeroasă asupra resturilor trupelor în derută strînse de adversarii săi. De aceea, hotărîse să suporte lăudăroşenia şi satisfacţia lor pînă la venirea cu al doilea transport a unei părţi a legiunilor de veterani[69].

32 În acest timp Scipio, zăbovind puţin în locul de care am vorbit înainte, ca să pară că-l dispreţuieşte pe Caesar, îşi retrage încet trupele în tabără şi, convocînd adunarea soldaţilor, le vorbeşte despre temerile lui Caesar şi desperarea armatei acestuia; îmbărbătîndu-i, le promite că în scurt timp le va oferi o victorie decisivă. Caesar porunceşte ca soldaţii să reia lucrul şi pune fără încetare pe recruţi la muncă, sub pretextul construirii de fortificaţii[70]. Între timp, în fiecare zi fug din tabăra lui Scipio numizi şi gaetuli, şi unii se îndreaptă spre regat, alţii, pentru că se bucuraseră ei şi strămoşii lor de binefacerile lui Caius Marius[71] şi auziseră că Caesar era rudă cu el, se refugiază în şir neîntrerupt în tabăra lui. Alegînd din numărul lor pe getulii cei mai de vază şi dîndu-le scrisori către concetăţenii lor, îi îndeamnă să strîngă forţe armate şi să se apere, ei şi al lor, pentru a nu trebui să se supună poruncilor adversarilor săi, şi îi lasă să plece.

33 Cît timp acestea se petrec la Ruspina, de la Acylla[72], cetate liberă și scutită de dări, vin la Caesar soli și îi promit că sînt gata să facă, cu cea mai mare bunăvoință, tot ce va porunci; îl roagă și stăruie numai să le dea o garnizoană, pentru a putea realiza aceasta cu mai multă siguranță și fără primejdie, și îi promit că în interesul salvării tuturor ei vor asigura hrana și toate cele necesare garnizoanei. Caesar le îndeplinește ușor aceste cereri și le oferă o garnizoană ordonînd lui Caius Messius[73], care îndeplinise funcția de edil, să plece spre Acylla. Aflînd de aceste lucruri, Considius Longus, care comanda Hadrumetum cu două legiuni și cu 700 de călăreți, lăsînd acolo o parte a garnizoanei, pornește cu repeziciune spre Acylla cu opt cohorte. Messius, mergînd mai repede, ajunse primul la Acylla cu cohortele sale. Cînd Considius veni cu armata în fața orașului și observă că acolo se află garnizoana lui Caesar, neîndrăznind să-i pună pe ai săi în pericol și fără a întreprinde vreo acțiune, se întoarse cu toată mulțimea de oameni din nou la Hadrumetum; apoi, după cîteva zile, pentru că Labienus îi adusese trupe de cavalerie, așezîndu-și tabăra acolo, începu să-i asedieze din nou pe locuitorii Acyllei.

34 Cum în această vreme Caius Sallustius Crispus pe care, așa cum am arătat[74], Caesar îl trimisese cu flota cu puține zile înainte, ajunse la Cercina. La venirea lui, fostul cvestor Caius Decimius, care supraveghea acolo aprovizionarea, cu o garnizoană numeroasă formată din sclavii săi, găsind o mică navă, se îmbarcă și fugi. Atunci pretorul Sallustius, primit de către locuitorii Cercinei, găsind grîne din belșug, le încarcă pe corăbii de transport aflate în număr destul de mare acolo și le trimite în tabără la Caesar. În vremea aceasta la Lilybaeum, proconsulul Allienus îmbarcă pe corăbii de transport legiunea a XIII-a și a XIV-a, 800 de călăreți, 1 000 de prăștieri și arcași și trimite la Caesar, în Africa, al doilea transport de trupe. Aceste corăbii, folosindu-se de un vînt bun, ajunseră nevătămate în a patra zi în portul Ruspina[75],

unde Caesar își avea tabăra. Astfel Caesar avu în același timp două motive de bucurie și satisfacție: grînele și ajutoarele de trupe. Văzîndu-i pe ai săi, în sfîrșit, bucuroși și scăpați de lipsa de hrană, lasă orice grijă și poruncește ca legiunile și călăreții debarcați de pe corăbii să se refacă după oboseala și răul de mare, iar apoi îi împarte, postîndu-i pe la bastioane și fortificații.

35 Scipio și tovarășii lui se mirau de aceste lucruri și stăteau la îndoială; bănuiau că Caesar, care obișnuia să atace el primul și să-i hărțuiască în luptă, se schimbase nu fără un plan important. Așadar, foarte îngrijorați de pasivitatea lui, trimit doi gaetuli, pe care-i socoteau foarte credincioși cauzei lor, făcîndu-le multe daruri și promisiuni, pentru a spiona în tabăra lui Caesar, dîndu-se drept transfugi. Cînd au fost aduși la Caesar, ei au cerut să li se îngăduie să spună adevărul fără primejdie. După ce li s-a dat această posibilitate au spus: „adesea, Imperator, noi, mai mulți gaetuli, clienții lui Caius Marius[76], și o dată cu noi aproape toți cetățenii romani care fac parte din legiunea a IV-a și a VI-a, am vrut să ne refugiem la tine în garnizoană. Dar din pricina gărzilor de călăreți numizi eram împiedicați s-o facem fără primejdie. Acum, căpătînd posibilitatea, trimiși de Scipio ca spioni la tine, am venit cu cea mai mare bucurie. Am fost trimiși să vedem dacă în fața taberei și a porții valului au fost făcute gropi sau curse pentru elefanți și în același timp să aflăm care sînt intențiile voastre de luptă împotriva acestor animale, precum și planul de bătălie, și să-i anunțăm". Lăudați de Caesar și dăruiți cu bani, sînt conduși la ceilalți transfugi. Adevărul vorbelor lor a fost repede confirmat: a doua zi s-au refugiat de la Scipio în tabăra lui Caesar numeroși soldați din acele legiuni pe care le pomeniseră gaetulii.

36 În timp ce acestea se petrec la Ruspina, Marcus Cato, comandantul Uticii, recruta zi de zi liberți, africani, sclavi și orice fel de oameni, numai să fi avut vîrsta pentru a putea să țină o armă în mîini, și îi trimitea fără

încetare în tabără la dispoziția lui Scipio. În acest timp vin la Caesar soli din cetatea Thysdra[77], în care negustorii italici și agricultorii adunaseră 300 000 de măsuri de grîu[78], îi arată ce bogăție de grîne se află la ei și îl roagă să le trimită o garnizoană pentru a putea păstra mai ușor și cerealele și bogățiile lor. Caesar le mulțumi deocamdată acestora și le spuse că le va trimite în scurt timp o garnizoană. După ce îi încurajă, îi îndemnă să plece la concetățenii lor. În vremea aceasta Publius Sittius, intrînd cu trupele în hotarele Numidiei, luă cu asalt și puse stăpînire pe o cetățuie așezată într-un loc muntos bine apărat, în care Iuba adunase, în vederea războiului, grîne, precum și tot felul de lucruri care se folosesc de obicei în luptă.

37 Caesar, după ce își mărise din al doilea transport efectivul de trupe cu două legiuni de veterani, cu cavalerie și pedestrime ușor înarmată, poruncește corăbiilor ușurate de povară să plece imediat la Lilybaeum pentru a transporta restul armatei. El însuși, în a șasea zi înainte de calendele lui februarie, pe la prima strajă[79], ordonă să vină îndată la el cercetașii și toți cei însărcinați cu vreo funcție. Fără ca nimeni să știe sau să bănuiască ceva, poruncește ca la straja a treia[80] toate legiunile să iasă din tabără și să-l urmeze în direcția cetății Ruspina în care avusese garnizoană și care i se alăturase cea dintîi. Apoi, coborînd o mică pantă, își duce legiunile în partea stîngă a cîmpiei, lîngă mare. Această cîmpie, deosebit de netedă, se întinde pe o distanță de 15 000 de pași[81], este încinsă de un brîu de înălțimi pornind dinspre mare, nu prea ridicat, care formează un fel de amfiteatru. În acest brîu se află cîteva coline înalte pe care fuseseră construite de mult turnuri și locuri de pîndă; lîngă ultima din ele se afla o garnizoană și un post de gardă al lui Scipio.

38 După ce urcă brîul de coline de care am vorbit, Caesar începu să construiască pe fiecare colină un turn și bastioane și le termină în mai puțin de jumătate de oră.

Cînd se găsi la mică distanță de ultimul turn și de colina cea mai apropiată de tabăra adversarilor, unde am arătat că se afla o garnizoană și un post de gardă al numizilor, zăbovi puțin și cercetă felul locului și, așezînd cavaleria de pază, dădu sarcină legiunilor să construiască, și să întărească o linie de fortificație prin mijlocul brîului, din locul la care ajunsese pînă la locul de unde pornise. Cînd Scipio și Labienus au văzut aceasta, scoțînd toată cavaleria din tabără și rînduind-o în linie de luptă, se depărtează la circa 1 000 de pași de întăriturile lor și așază o a doua linie de luptă, de pedestrași, la mai puțin de 400 de pași de tabăra lor.

39 Caesar îndemna pe soldați să lucreze și să nu se lase impresionați de trupele adversarilor. Cînd a văzut că între fortificațiile lui și linia de luptă a dușmanului nu mai rămăseseră decît 1 500 de pași și a înțeles că dușmanul se apropie tot mai mult pentru a tulbura pe soldați și a-i alunga de la lucrările începute, a considerat necesar să scoată legiunile de la fortificații și a ordonat cavaleriei spaniolilor să atace cea mai apropiată colină, să alunge garnizoana de acolo și să ocupe poziția. Tot acolo ordonă să pornească un mic detașament de pedeștri ușor înarmați ca să le fie de ajutor. Aceștia, atacînd cu repeziciune pe numizi, fac prizonieri o parte din ei, rănesc pe cîțiva călăreți care încercau să fugă și pun stăpînire pe locul acela. Cînd Labienus a văzut aceasta, pentru a le veni mai repede în ajutor, scoase din linia de luptă a cavaleriei sale aproape toată aripa dreaptă și porni să-i salveze pe cei care fugeau. Cînd Caesar a observat că Labienus s-a îndepărtat destul de mult de trupele sale, a trimis aripa stîngă a cavaleriei pentru a tăia calea dușmanilor.

40 În cîmpia unde se petreceau acestea se afla un conac mare apărat de patru turnuri. Acesta împiedica pe Labienus să vadă că îi este tăiată calea de cavaleria lui Caesar, așa încît nu a zărit unitățile iuliene decît în

momentul cînd și-a dat seama că ai săi sînt măcelăriți pe la spate. De aceea, cavaleria numizilor, cuprinsă de groază, o porni la fugă direct către tabără. Gallii și germanii care rămăseseră, atacați de pe înălțime și loviți și din spate, deși rezistaseră cu tărie, sînt cu toții măcelăriți. Cînd legiunile lui Scipio, care se aflau în ordine de luptă în fața taberei, au văzut aceasta, orbite de teamă, de groază, începură să se retragă prin toate porțile în tabără. După ce Scipio și trupele lui au fost împrăștiate de pe coline și din cîmpie și respinse în tabără, iar Caesar a ordonat să se sune retragerea și toată cavaleria s-a întors în interiorul fortificațiilor, pe cîmpul rămas pustiu a văzut zăcînd trupurile neasemuit de frumoase ale gallilor și germanilor: unii dintre ei urmaseră din Gallia pe Scipio din cauza autorității lui, alții, momiți cu daruri și promisiuni, trecuseră de partea lui, iar alții, prinși și lăsați în viață după înfrîngerea lui Curio, voiseră să arate o recunoștință egală cu binele făcut, dînd dovadă de credință. Corpurile lor ucise, de o neasemuită frumusețe și mărime, zăceau împrăștiate pe toată cîmpia[82].

41 A doua zi după aceste acțiuni, Caesar și-a scos cohortele de pe posturi și și-a așezat toate trupele în linie de luptă în cîmpie. Scipio, după nereușita suferită, cu atîția morți și răniți, rămase între fortificații. Caesar, păstrînd formația de luptă și mergînd de-a lungul pantelor celor mai joase ale brîului muntos, ajunse încet în apropierea fortificațiilor. Legiunile iuliene se aflau la numai 1 000 de pași de cetatea Uzitta[83], ocupată de Scipio, cînd acesta, temîndu-se să nu piardă orașul de unde armata lui se aproviziona de obicei cu apă și celelalte lucruri necesare, scoțînd toată armata din tabără și așezînd-o în linie cvadruplă de bătaie, punînd, după obiceiul său, în primul șir cavaleria pe unități și intercalînd și elefanți pregătiți de luptă cu turnuri în spinare[84], porni în ajutorul cetății. Cînd Caesar observă aceasta, socotind că Scipio venea hotărît și pregătit de luptă, se opri în locul de care am vorbit cu puțin înainte, în fața orașului, în așa fel

încît centrul liniei de luptă era acoperit de oraș, iar aripa dreaptă și cea stîngă o așeză în loc deschis, în văzul adversarilor, acolo unde se aflau elefanții.

42 După ce a așteptat pînă la apusul soarelui fără ca Scipio să vină mai aproape și a observat că el prefera să se apere pe loc în cazul cînd ar fi fost constrîns de situație, fără să îndrăznească să-și așeze linia mai aproape, în cîmpie, nu a socotit înțelept să se apropie mai mult în ziua aceea de oraș, întrucît știa că acolo se aflä o garnizoană puternică de numizi. Mai știa că mijlocul liniei dușmane era ascuns de cetate, și-și dădea seama că îi va fi greu să atace în același timp orașul și să lupte în aripa stîngă și cea dreaptă cu dușmanii într-un loc nepotrivit, mai ales că soldații stătuseră de dimineață flămînzi în formație de luptă și erau istoviți. Așa încît, ducîndu-și trupele înapoi în tabără, hotărî ca a doua zi să întindă fortificațiile mai aproape de linia lor.

43 Între timp, Considius, care cu opt cohorte și mercenari numizi și gaetuli asedia Acylla, comandată de Caius Messius cu trei cohorte, după numeroase și îndelungate încercări, după mari lucrări făcute mereu lîngă cetate și după incendierea acestora de către orășeni, văzînd că nimic nu-i reușește și înspăimîntat de vestea neașteptată a luptei de cavalerie, dădu foc grîului pe care îl avea din belșug în tabără, strică vinul, uleiul și toate celelalte lucruri pregătite pentru hrană și părăsi Acylla pe care o asediase. Făcînd drumul prin regatul lui Iuba, după ce își împărți trupele cu Scipio, se retrase la Hadrumetum.

44 În această vreme, o navă din al doilea transport pe care îl trimisese Allienus din Sicilia, navă în care se afla Quintus Cominius și Lucius Ticida, cavaleri romani, rătăcită de restul flotei și mînată de vînt spre Thapsus, a fost capturată de Vergilius cu ajutorul șalupelor și al vaselor ușoare și adusă la Scipio[85]. La fel, o trieră din aceeași flotă, în care se aflau veterani cu un centurion și cîțiva recruți, pierdută și dusă de furtună la Aegimu-

rus[86], a fost prinsă de flota lui Varus[87] și a lui Marcus Octavius[88]; pe aceștia Varus îi opri și, fără să le facă vreun rău, se îngriji să fie duși la Scipio. Cînd ajunseră la el și stătură în fața tribunei lui, Scipio le spuse: „Știu sigur că nu de bunăvoie urmăriți mișelește pe concetățenii voștri și pe oamenii cei mai de seamă, ci la îndemnul și din porunca comandantului vostru nelegiuit. Pentru că soarta v-a adus în puterea noastră, dacă veți face ceea ce trebuie, dacă veți apăra republica împreună cu cei mai buni cetățeni, fiți siguri că vă voi dărui viață și bani. Spuneți-mi părerea voastră“.

45 După această cuvîntare, Scipio, pentru că socotea că ei își vor exprima fără îndoială recunoștința pentru binefacerea lui, le dădu posibilitatea să vorbească. Dintre ei, un centurion al legiunii a XIV-a spuse: „Pentru binele pe care mi-l faci îți mulțumesc, Scipio — nu te numesc însă *imperator* —, îți sînt recunoscător pentru că îmi promiți mie, prizonier de război, viața și integritatea; și poate că aș profita de această binefacere dacă n-ar fi legată de ea cea mai mare crimă. Eu să pornesc oare cu armele împotriva lui Caesar, a comandantului meu, sub conducerea căruia am fost în fruntea detașamentului, să lupt împotriva armatei lui, pentru faima și slava căreia m-am bătut mai mult de 36 de ani?[89] Nu, eu nu voi face acest lucru, iar pe tine te sfătuiesc să renunți. Dacă nu ți-ai dat seama pînă în prezent împotriva cui îți pornești armatele, trebuie să afli acum. Alege dintre ai tăi cohorta pe care o socotești cea mai puternică și pune-o împotriva mea: eu voi alege dintre tovarășii mei de luptă, pe care acum îi ai în puterea ta, nu mai mult de 10 oameni. Atunci, din vitejia noastră îți vei da seama ce speranțe poți să-ți pui în armatele tale“.

46 După ce centurionul vorbi cu un asemenea curaj împotriva lui, Scipio, cuprins de mînie și înfierbîntat de jignire, făcu un semn centurionilor săi și aceștia îl omorîră la picioarele lui; ceilalți veterani ordonă să fie des-

părţiţi de recruţi: „luaţi-i pe aceştia, spuse el, căci sînt molipsiţi de o crimă nelegiuită şi îmbuibaţi de omoruri de cetăţeni romani". În acest fel, ei au fost scoşi în afara fortificaţiilor şi omorîţi în chinuri. În ce-i priveşte pe recruţi, el porunceşte să fie împărţiţi pe la legiuni, şi nu permite ca Ticida şi Cominius să fie aduşi în faţa lui. Impresionat de această întîmplare, Caesar luă măsuri împotriva celor pe care-i lăsase cu corăbii de război în larg în apropiere de Thapsus pentru a păzi şi a veni în ajutorul navelor sale de transport şi de luptă; îi alungă din armată pentru neglijenţă şi dădu împotriva lor un edict deosebit de aspru.

47 Cam în acest timp i se întîmplă armatei lui Caesar un lucru nemaiauzit. Deşi constelaţia Pleiadelor apusese, pe la o doua strajă a nopţii[90] se iscă dintr-odată o furtună grozavă şi o ploaie cu grindină. La această neplăcere se adăuga faptul că Caesar nu-şi ţinea armata în tabăra de iarnă după obiceiul său de altădată, ci, apropiindu-se tot mai mult de duşmani, o muta cam o dată la trei sau patru zile şi, din cauza lucrărilor pe care le făceau, soldaţii nu aveau posibilitatea să se îngrijească de ei. Pe lîngă aceasta, transportase armata din Sicilia în aşa fel, încît, în afară de soldat şi de armele lui nu era permis să se îmbarce pe corabie nici un vas, nici un sclav, nici un lucru din cele care-i sînt de obicei de folos luptătorului[91]. Iar în Africa nu numai că nu achiziţionaseră şi nu-şi pregătiseră nimic, ba chiar, din cauza scumpetei grîului, cheltuiseră economiile făcute înainte. Săraciţi de aceste întîmplări, puţini erau cei care dormeau în corturi; ceilalţi stăteau în adăposturi făcute din haine sau din trestii împletite. Aşadar, la năvala neaşteptată a ploii şi grindinei, corturile îngreuiate de apă s-au năruit şi desfăcut de violenţa apelor; se făcu noapte adîncă, toate focurile se stinseră, toată hrana fu distrusă, iar soldaţii rătăceau la întîmplare prin tabără cu capetele acoperite de scuturi. În aceeaşi noapte, vîrfurile lăncilor legiunii a V-a se aprinseră de la sine[92].

48 Între timp regele Iuba, înștiințat despre lupta de cavalerie a lui Scipio și chemat de scrisoarea acestuia[93], lăsînd împotriva lui Sittius pe prefectul Saburra[94] cu o parte a armatei, plecă din regatul său și porni spre Scipio pentru a mări, prin prezența sa, importanța armatei acestuia și a înspăimînta pe Caesar. Era însoțit de trei legiuni, 800 de călăreți cu frîie, un mare număr de numizi fără frîie[95], de pedestrași ușor înarmați și de 30 de elefanți. După ce ajunse la el, se opri cu toate trupele amintite nu departe de Scipio, așezînd separat tabăra regală. În castrul lui Caesar fusese în zilele precedente mare spaimă și, în așteptarea trupelor regelui, armata lui Caesar era foarte tulburată mai ales înainte de venirea lui Iuba, din pricina nesiguranței[96]. Dar după ce Iuba își apropie tabăra de a lor, disprețul față de trupele lui a înlăturat orice spaimă. Astfel, toată autoritatea pe care o avusese Iuba înainte în absență, o pierduse în întregime prezent fiind. În acest fel, fiecare a putut ușor să înțeleagă că venirea regelui redase curajul și încrederea lui Scipio, căci a doua zi, scoțîndu-și toate trupele, împreună cu ale regelui și cu cei 60 de elefanți, le așeză în linie de bătaie în chip cît mai fioros cu putință, se depărtă ceva mai mult de fortificațiile sale, dar, fără a staționa prea mult, se întoarse în tabără.

49 După ce a văzut că aproape toate ajutoarele pe care Scipio la aștepta veniseră și că acesta nu va întîrzia să dea lupta, Caesar a început să înainteze cu trupele pe vîrful brîului muntos, să-și întindă liniile de comunicație, să construiască bastioane, și a pornit să ocupe înălțimile din apropierea lui Scipio. Adversarii, încrezători[97] în numărul mare de soldați, ocupară colina cea mai apropiată și-i tăiară altfel posibilitatea de a mai înainta pe acolo. Labienus avusese ideea să ocupe aceeași colină și pentru că se afla mai aproape de ea ajunsese mai repede.

50 Înainte de a ajunge la colina pe care voia s-o ocupe, Caesar avea de trecut o vale destul de largă, cu maluri abrupte, cu sfărîmături de teren în formă de peşteri. Dincolo de această vale se afla o veche plantaţie de măslini cu pomi foarte deşi. Cînd Labienus a observat că Caesar, dacă voia să ocupe locul acela, trebuia mai întîi să treacă valea şi plantaţia de măslini, cunoscînd locurile, se aşeză la pîndă cu o parte din cavalerie şi cu pedestraşii uşor înarmaţi şi, în afară de aceasta, mai aşeză călăreţi şi dincolo de munte şi de coline într-un loc ascuns, cu scopul ca îndată ce el va ataca pe neaşteptate pe soldaţii legiunii, cavaleria să se arate deodată de dincolo de colină, pentru ca Caesar şi armata sa, tulburată de un dublu atac, fără a avea posibilitatea nici să se retragă, nici să înainteze, încercuiţi din toate părţile, să fie măcelăriţi. Cînd Caesar trimise înainte cavaleria şi ajunse în locul acela fără să ştie despre cursă, adversarii, fie că uitaseră ordinele lui Labienus, fie de teamă să nu fie zdrobiţi în strîmtoare de cavalerie, au ieşit pe rînd şi, izolaţi între stînci, au început să urce pe colină. Urmărindu-i, călăreţii lui Caesar au ucis o parte din ei, au luat prizonieri o altă parte. Apoi s-au îndreptat direct către colină, şi, după ce au lovit garnizoana lui Labienus, au ocupat poziţia în cîteva clipe. Labienus, împreună cu o parte din călăreţi, şi-a găsit cu greu scăparea în fugă.

51 După această acţiune a cavaleriei, Caesar împărţi sarcinile de lucru legiunilor şi îşi întări tabăra pe colina ocupată. Apoi hotărî să pornească două linii de fortificaţie de la tabăra principală, prin mijlocul cîmpiei din regiunea cetăţii Uzitta, care se afla în teren plat între tabăra sa şi a lui Scipio şi era ocupată de acesta, şi să le îndrepte în aşa fel, încît să ajungă pînă în latura stîngă şi, respectiv, în cea dreaptă a oraşului. Făcea această lucrare pentru ca, în momentul în care şi-ar fi adus trupele mai aproape de oraş şi ar fi început să-l asedieze, să aibă laturile apărate de fortificaţii, pentru a nu fi înconjurat de mulţimea de călăreţi şi a nu se lăsa înspăimîntat şi

împiedicat de la asediu. În afară de aceasta, voia să faciliteze convorbirile între soldații celor două tabere și în cazul cînd cineva dintre ei ar fi voit să se refugieze la el, ceea ce înainte se făcea cu mare primejdie pentru ei, aceasta să aibă loc cu ușurință și fără pericol. Mai voia să încerce să vadă, apropiindu-se mai mult de dușman, dacă acesta are intenția să lupte. La celelalte motive se adăuga faptul că locul era întins și că se puteau face multe fîntîni (căci se aproviziona greu cu apă, care era destul de departe). În timp ce legiunile munceau la aceste lucrări despre care am vorbit mai sus, o parte din armată, așezată în linie de luptă în fața fortificațiilor, făcea față dușmanului: călăreți barbari și pedestrași ușor înarmați îl hărțuiau în atacuri mărunte.

52 Spre seară, pe cînd Caesar revenea în tabără cu trupele sale de la lucrările de fortificații, Iuba, Scipio și Labienus atacară cu înverșunare legiunile cu întreaga lor cavalerie și pedestrime ușor înarmată. Călăreții lui Caesar, loviți pe neașteptate de întreaga forță a mulțimii dușmanilor, cedară cîte puțin. Dar lucrurile se întîmplară altfel decît se așteptau dușmanii: Caesar, întorcîndu-și trupele din marș veni în ajutorul călăreților; aceștia, prinzînd curaj la venirea legiunilor, întoarseră caii și atacară pe numizii care-i urmăreau cu insistență și nu mai păstrau formația și, rănindu-i, îi respinseră pînă în tabăra regală, omorînd pe mulți dintre ei. Dacă lupta nu s-ar fi stîrnit în timpul nopții și dacă pulberea ridicată de vînt nu i-ar fi orbit pe toți, Iuba și Labienus ar fi fost prinși și aduși în puterea lui Caesar, iar cavaleria și pedestrimea ușoară ar fi fost distruse și omorîte în întregime. De atunci, începură să fugă în număr necrezut de mare soldați din legiunile a IV-a și a VI-a ale lui Scipio, unii în tabăra lui Caesar, alții în orice localitate puteau ajunge. La fel, călăreții lui Curio[98], pierzîndu-și încrederea în Scipio și în armatele lui, se îndreptau în număr destul de mare în același loc.

53 În timp ce la Uzitta se iau aceste măsuri de către ambii comandanți, legiunile a X-a și a IX-a, plecate din Sicilia pe corăbii de transport, ajungînd nu prea departe de portul Ruspina, au văzut navele lui Caesar care staționau lîngă Thapsus și temîndu-se să nu cadă cumva asupra flotei adversarilor care păreau că zăbovesc acolo pentru a-i atrage în cursă, au pornit în larg; mînați mult timp de valuri încolo și încoace, abia după multe zile au ajuns la Caesar istoviți de sete și de lipsă de hrană[99].

54 După debarcarea acestor legiuni, Caesar, care-și amintea de vechile fapte de nesupunere ale armatei în Italia, precum și de jafurile comise de unii oameni, profitînd de un pretext de mică importanță, și anume de faptul că tribunul militar al legiunii a X-a, Caius Avienus, luase o navă din cele de transport și o încărcase cu sclavii săi și cu vite fără să ia vreun soldat din Sicilia pe corabia lui, adună a doua zi pe tribunii și centurionii tuturor legiunilor și le vorbi de pe tribună: „Aș fi dorit foarte mult, spuse el, ca oamenii să pună capăt o dată și o dată obrăzniciei și nesupunerii prea mari și să țină seama de blîndețea, îngăduința și răbdarea mea. Dar pentru că ei nu-și impun o măsură și o limită, voi da eu însumi un exemplu după legile militare, pentru ca ceilalți să se poarte altfel decît aceștia. Tu, Caius Avienus, pentru că în Italia ai instigat soldații poporului roman la luptă împotriva statului și ai jefuit municipiile, pentru că nu mi-ai fost de folos nici mie, nici republicii, și ți-ai îmbarcat pe corăbii sclavii și vitele în locul soldaților, iar prin fapta ta ai lipsit statul de ostași într-un moment cînd avea nevoie de ei, pentru toate acestea te socotesc nedemn și te exclud din armata mea, îți ordon să părăsești chiar astăzi Africa și să pleci cît mai repede. La fel, pe tine Aulus Fonteius, pentru că ai fost un tribun militar răzvrătit și un cetățean rău, te concediez din armată. Pe voi, Titus Salienus, Marcus Tiro, Caius Clusinas, pentru că ați obținut posturi de comandă în armata mea prin fa-

voare și nu prin vitejia voastră și v-ați purtat în așa fel încît nici în timpul războiului n-ați fost bravi, nici în timp de pace n-ați fost buni sau folositori și v-ați arătat mai doritori de răscoale și de întărîtarea soldaților împotriva comandantului vostru decît de bunăcuviință și modestie, vă socotesc nedemni să aveți vreo comandă în armata mea, vă eliberez și vă ordon să părăsiți cît mai repede Africa". Astfel, încredințîndu-i centurionilor și dînd fiecăruia nu mai mult de un sclav, se îngriji să fie îmbarcați separat pe cîte o navă[100].

55 Între timp, transfugii gaetuli, care fuseseră trimiși cu scrisori către Caesar, așa cum am arătat mai sus[101], ajung la concetățenii lor. Impresionați de autoritatea lor și convinși cu ușurință în numele lui Caesar, ei îl părăsesc pe regele Iuba, iau îndată armele și pornesc, fără ezitare, împotriva lui. Aflînd de aceste lucruri, Iuba, silit să poarte un război triplu și constrîns de nevoie, trimite în regatul său șase cohorte din trupele pe care le adusese contra lui Caesar, ca să fie pavăză împotriva gaetulilor.

56 Cînd cele două linii de fortificație au fost terminate și aduse pînă la limita la care nu putea ajunge un proiectil aruncat din cetate, Caesar întărește tabăra acolo, așază unele lîngă altele baliste și „scorpioni" în fața taberei spre cetate, înspăimîntînd mereu pe apărătorii zidurilor, și aduce acolo din tabăra precedentă cinci legiuni. Oferindu-li-se această posibilitate, oamenii cei mai iluștri și mai cunoscuți cereau să-și vadă prietenii și rudele și stăteau de vorbă cu ei. Lui Caesar nu-i scăpa utilitatea acestui lucru. Într-adevăr, nobilii gaetuli din cavaleria regală, precum și prefecții cavaleriei ai căror tați luptaseră vitejește alături de Marius și obținuseră de la el în dar ogoare și pămînturi, iar după victoria lui Sylla fuseseră dați în stăpînirea regelui Hiempsal[102], folosindu-se de acest prilej se refugiară noaptea, pe cînd ardeau încă focurile, în număr cam de o mie, cu caii și servitorii

lor, în tabăra lui Caesar, așezată în cîmpie, în apropiere de Uzitta.

57 După ce Scipio și cei ce erau cu el aflară de aceasta, tocmai cînd erau tulburați de o asemenea neplăcere, îl văzură pe Marcus Aquinius[103] stînd de vorbă cu Caius Saserna[104]. Scipio a trimis la Aquinius un mesager să-i spună că „nu are ce vorbi cu dușmanii". Cînd mesagerul îi transmitea lui Scipio răspunsul lui Aquinius, care spusese că va rămîne ca să termine ce are de tratat, Iuba a trimis și el un mesager să-i spună în așa fel, încît să audă și Saserna: „Regele îți interzice să stai de vorbă". El se înspăimîntă de acest mesaj și se îndepărtă, supunîndu-se vorbelor regelui. Pînă acolo ajunseseră lucrurile, încît un cetățean roman care primise onoruri de la poporul roman, asculta mai degrabă de barbarul Iuba, deși patria și toate bunurile erau nevătămate, decît să se supună ordinului lui Scipio sau să prefere să scape el teafăr, iar cetățenii din același partid să fie omorîți. Dar Iuba s-a purtat cu și mai multă fală nu numai față de Marcus Aquinius, om nou și senator mărunt, ci chiar față de Scipio, om însemnat prin familia sa celebră, prin rangul său, prin funcțiile deținute. Cum înaintea venirii regelui Scipio obișnuia să poarte o mantie de purpură[105], se spune că Iuba tratase cu el spunîndu-i că nu e bine să poarte amîndoi același veșmînt. Și așa se făcu că Scipio reveni la îmbrăcămintea albă și se supuse lui Iuba cel îngîmfat și slab de minte.

58 A doua zi, dușmanii scot din toate taberele întreaga armată și, găsind o creastă de deal, își așază linia de luptă nu departe de tabăra lui Caesar și se opresc acolo. Caesar își aduce și el trupele și, așezîndu-le cu repeziciune în linie de bătaie, se oprește în fața fortificațiilor sale din cîmpie, socotind că fără îndoială adversarii care dispuneau de trupe atît de numeroase pe lîngă cele auxiliare ale regelui, după o ieșire atît de rapidă, se vor apropia de el și vor începe lupta. Trecînd călare pe la toate legiunile și îmbărbătîndu-le, după ce le dădu parola, începu să

pîndească apropierea dușmanilor. Nu fără motiv nu se îndepărta el prea mult de fortificații, deoarece în orașul Uzitta, pe care-l stăpînea Scipio, se aflau cohorte înarmate, iar aripa lui dreaptă se afla în fața acestui oraș și se temea că trecînd de el ar putea fi atacat și lovit din flanc de dușmanii care ar fi năvălit din oraș. În afară de aceasta, un alt motiv l-a ținut în loc, acela că terenul din fața liniei lui Scipio era foarte accidentat și socotea că ar constitui în momentul atacului o piedică pentru trupele sale.

59 Nu cred că trebuie să trec cu vederea felul în care fiecare armată era dispusă în linie de atac[106]. Scipio și-a așezat trupele în felul următor: în frunte, legiunile sale și pe ale lui Iuba, iar în spatele lor, într-un șir de rezervă, numizii, așezați atît de rari și atît de desfășurați în lungime, încît de departe părea că centrul este format dintr-un singur șir de soldați ai legiunilor, iar în cele două laturi părea că linia este dublă. Elefanții îi așezase în laturile dreaptă și stîngă, cu distanțe egale între ei, iar în spatele lor pusese ca rezervă numizi ușor înarmați. Toată cavaleria cu frîie o postase în latura dreaptă, căci latura stîngă era închisă de orașul Uzitta și nu era loc pentru desfășurarea ei. În afară de aceasta, pe numizi împreună cu mulțimea nemăsurată de pedestrași ușor înarmați îi așezase în dreapta șirului de luptă, la o distanță de circa 1 000 de pași și îi împinsese pînă la poalele colinei la o depărtare oarecare de trupele dușmanilor, dar și de ale sale proprii; planul lui era ca în momentul cînd cele două linii s-ar fi ciocnit, cavaleria lui, înaintînd mai mult la începutul luptei, să încercuiască armata lui Caesar și, înspăimîntînd-o, s-o copleșească cu lovituri de lănci. Acesta era planul de luptă al lui Scipio în ziua aceea.

60 Linia de luptă a lui Caesar era dispusă în felul următor: pornind de la aripa stîngă spre cea dreaptă, el avea legiunea a X-a și a IX-a în latura stîngă, legiunea a XXV-a și a XXVIII-a, a XIII-a, a XIV-a, a XXIX-a și a XXVI-a în centru. Chiar în aripa dreaptă (ca un fel

de-a doua linie) așezase o parte o cohortelor legiunilor de veterani și adăugase cîteva de recruți. O a treia linie o postase în aripa stîngă, o desfășurase pînă la legiunea din centrul liniei sale și o așezase în așa fel, încît aripa stîngă era triplă. Făcuse aceasta pentru că aripa lui dreaptă era apărată de fortificații, dar era îngrijorat că cea stîngă nu va putea rezista mulțimii de călăreți dușmani; tot acolo așezase întreaga lui cavalerie și, fiindcă nu avea prea multă încredere în ea, trimisese în ajutorul călăreților legiunea a V-a și pusese printre ei pedestrași ușor înarmați. Pe arcași îi așezase peste tot, în diferite feluri, în locuri anumite și mai ales în laturi.

61 Astfel, ambele armate gata de atac, la o depărtare de nu mai mult de 300 de pași, lucru care nu se întîmplase înainte fără să se dea lupta, au stat una în fața alteia de dimineață pînă la ora a zecea din zi[107]. Cînd Caesar tocmai începuse să-și întoarcă armata pentru a intra în fortificații, deodată toată cavaleria mai îndepărtată a numizilor și gaetulilor, fără frîie, s-a năpustit asupra aripii drepte și a început să se apropie de tabăra lui Caesar care se afla pe colină; călăreții cu frîie ai lui Labienus stăteau pe loc și opreau legiunile, cînd deodată o parte a cavaleriei lui Caesar și pedestrimea ușor înarmată porni fără ordin împotriva gaetulilor și înaintă fără socoteală, trecînd peste o mlaștină. Fiind puțini, nu reușiră să reziste mulțimii de dușmani și, părăsind pedestrimea ușor înarmată, respinși și plini de răni se retraseră în fugă la ai lor, pierzînd un călăreț, avînd mulți cai răniți și 27 de pedestrași uciși. După această luptă reușită, Scipio, bucuros, își readuse trupele în tabără în timpul nopții. Dar soarta nu a voit să le dea o bucurie deplină luptătorilor. Căci a doua zi, cînd Caesar a trimis o parte a cavaleriei la Leptis după furaje, aceasta atacă pe neașteptate pe călăreții numizi și gaetuli care prădau, omorî și luă ca prizonieri cam 100 din ei. Între timp, Caesar scotea în fiecare zi legiunile în cîmpie și le punea la lucru, construia fără încetare o tranșee și un val prin

mijlocul cîmpiei, pentru a opri drumul cercetașilor dușmani. Scipio construia și el fortificații și se grăbea să ajungă pe înălțime, străduindu-se să nu fie oprit de Caesar. Astfel, amîndoi comandanții erau ocupați cu lucrările de fortificații, dar cu toate acestea se ciocneau în fiecare zi în lupte de cavalerie.

62 Între timp Varus, aflînd de venirea legiunii a VII-a și a VIII-a[108] din Sicilia, scoate îndată flota pe care o lăsase la Utica pe timp de iarnă, îmbarcă vîslași și marinari gaetuli și, plecînd din Utica pentru a pune la cale o cursă, ajunge la Hadrumetum cu 55 de nave. Neștiind de venirea lui, Caesar trimite pe Lucius Cispius cu o flotă de 27 de corăbii pentru a sta de pază lîngă Thapsus și a veni în ajutorul transportului de trupe așteptat; în același scop îl trimite și pe Quintus Aquila la Hadrumetum cu 13 nave de război. Cispius ajunge repede în punctul în care fusese trimis; Aquila însă, mînat de furtună, nu a reușit să treacă de promontoriu și, găsind un golf ferit de furtună, s-a adăpostit acolo, dispărînd din vedere. Restul flotei aflate în larg, lîngă Leptis, rămăsese fără apărători, căci vîslașii debarcaseră și se împrăștiaseră pe țărm sau plecaseră în oraș pentru a cumpăra hrană. Aflînd de la un transfug cum stau lucrurile, Varus, profitînd de ocazie și ieșind cam pe la straja a II-a[109] din portul interior de la Hadrumetum, se îndreptă dis-de-dimineață cu întreaga flotă spre Leptis și incendie corăbiile de transport, care se aflau mai departe de port, în larg, fără apărători, și captură fără luptă două corăbii cu cinci rînduri de vîsle.

63 În acest timp, Caesar, anunțat în grabă de cele întîmplate pe cînd inspecta lucrările în tabără, lăsînd la o parte toate celelalte treburi, face în goana calului cei 6 000 de pași[110] pînă la port, ajunge îndată la Leptis și-i îndeamnă pe toți să-l urmeze cu corăbiile. Apoi se îmbarcă el însuși pe o mică navă, găsește în drum pe Aquila înspăimîntat și îngrozit de mulțimea corăbiilor și începe urmărirea flotei dușmane. Varus, speriat de iuțeala și

curajul lui Caesar, întoarce corăbiile și o pornește în grabă, cu toată flota, spre Hadrumetum. Urmărindu-l pe o distanță de 4 000 de pași, Caesar își recucerește o cvincveremă cu tot echipajul ei și cu 130 de dușmani care o păzeau și capturează o triremă a dușmanilor încărcată cu vîslași și soldați, care zăbovise apărîndu-se. Celelalte corăbii ale dușmanilor trecură de promontoriu și se refugiară toate în portul interior al orașului Hadrumetum. Caesar nu s-a mai putut folosi de același vînt prielnic pentru a depăși promontoriul și, după ce-și petrece noaptea ancorat în larg, ajunge în zori la Hadrumetum. După ce incendiază corăbiile de transport care se aflau în afara portului interior, iar pe toate celelalte lăsate de ei le scoate la mal sau le alungă în port, mai zăbovește cîtva timp pentru a vedea dacă ei vor angaja lupta navală, iar apoi se întoarce din nou în tabără.

64 O dată cu acea corabie a fost capturat și Publius Vestrius, cavaler roman, și Publius Ligarius, partizan al lui Afranius, pe care în Hispania Caesar îl demobilizase împreună cu ceilalți, dar care apoi venise la Pompeius, iar după bătălie fugise și venise la Varus în Africa. Pentru călcarea jurămîntului și pentru necredință, Caesar ordonă ca acesta să fie omorît[111]. Pe Publius Vestrius însă, pentru că fratele lui îi plătise la Roma banii pe care îi ceruse și pentru că el însuși îi dovedise lui Caesar că este nevinovat, arătînd că fusese prins de flota lui Nasidius[112] și fusese salvat de bunăvoința lui Varus chiar în momentul cînd era dus la moarte, iar că apoi nu avusese nici o posibilitate să treacă la Caesar, l-a iertat.

65 În Africa, locuitorii au obiceiul de a avea pe ogoare și în gospodării o groapă în pămînt pentru a ascunde grîul; ei fac acest lucru pentru a avea rezerve în caz de război și mai ales în cazul unui atac neașteptat al dușmanilor. Anunțat de acest lucru de către cineva, Caesar trimite, pe la straja a treia, două[113] legiuni întovărășite de cavalerie la o depărtare de 10 000 de pași[114] de tabără și aceștia se întorc încărcați din belșug cu grîne. Cunos-

cînd acestea, Labienus, îndepărtîndu-se de tabăra sa la 7 000[115] de pași și traversînd lanțul de coline pe unde trecuse Caesar în ajun, așază acolo în tabără două legiuni, iar el însuși, socotind că Caesar va trece tot pe acolo în căutare de grîne, se așază la pîndă într-un loc potrivit cu un mare număr de călăreți și pedestrime ușor înarmată.

66 În acest timp Caesar, anunțat de transfugi de cursa pe care i-o pregătea Labienus, rămase cîteva zile acolo pentru ca dușmanii, repetînd același lucru în fiecare zi, să devină mai neglijenți, iar apoi, pe neașteptate, într-o dimineață, ordonă ca trei legiuni de veterani și o parte a cavaleriei să-l urmeze prin poarta decumană. Trimițînd înainte pe călăreți și luîndu-i pe neașteptate pe cei ce stăteau la pîndă ascunși în văi, ucise cam 500 de pedestrași ușor înarmați, iar pe ceilalți îi sili la o fugă rușinoasă. Între timp, Labienus cu întreaga cavalerie vine în ajutorul alor săi care fugeau. Cum călăreții puțini ai lui Caesar nu puteau rezista forței lor numerice, Caesar, așezîndu-și legiunile în linie de luptă, se arătă în fața trupelor dușmane. Labienus se înspăimîntase și șovăia în fața acestui lucru și Caesar își retrase călăreții nevătămați. A doua zi, Iuba crucifică pe toți numizii care se refugiaseră în tabără părăsindu-și postul.

67 În acest timp Caesar, pentru că suferea de lipsa de grîne, își duce toate trupele în tabără și, lăsînd cîte o garnizoană la Leptis, Ruspina și Acylla, și încredințînd flota lui Cispius și Aquila pentru ca unul să blocheze pe mare orașul Hadrumetum, iar celălalt Thapsus, după ce își incendiază tabăra, pe la a patra strajă a nopții[116] pleacă de acolo în formație de luptă, așezînd bagajele în latura stîngă, și ajunge lîngă orașul Aggar[117], care fusese înainte adeseori asediat de gaetuli și apărat cu cea mai mare înverșunare chiar de orășeni. Acolo, după ce-și așază o singură tabără în cîmpie, pleacă el însuși cu o parte din armată pentru a căuta grîne la toate așezările. După ce găsește mari cantități de orz, ulei, vin, smochine, dar

puţină secară, se întoarce în tabără cu o armată refăcută. În vremea aceasta, Scipio, aflînd de plecarea lui Caesar, începu să-l urmărească, pornind cu întreaga armată pe înălţimi, şi se aşeză la o depărtare de 6 000 de paşi[118] de el, împărţindu-şi trupele în trei tabere.

68 La 5 000 de paşi de Scipio se afla oraşul Zeta[119], aşezat în regiunea taberei lui şi depărtat de Caesar, care se afla la o distanţă la 13 000 de paşi. Acolo a trimis Scipio două legiuni pentru a se aproviziona cu grîne. Cînd Caesar a aflat de aceasta de la un transfug, mutîndu-şi tabăra din cîmp pe o colină într-un loc sigur şi lăsînd acolo o garnizoană, ieşi şi el pe la straja a patra[120], trecu cu trupele pe lîngă tabăra duşmanilor şi puse stăpînire pe oraş. Vedea de departe pe ogoare legiunile lui Scipio care căutau grîu şi, pe cînd încerca să se îndrepte într-acolo, zări trupele duşmanilor care alergau în ajutorul acestor legiuni. Acest lucru i-a întîrziat atacul. Aşa încît, după ce îl luă prizonier pe Caius (...)[121] Reginus, cavaler roman, care era comandant în cetatea aceea, unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Scipio, şi pe Publius Atrius, cavaler roman, membru în adunarea cetăţenilor de la Utica, şi captură 22 de cămile[122] ale regelui, lăsă acolo o garnizoană condusă de locotenentul Oppius[123], iar el se îndreptă înapoi spre tabără.

69 Pe cînd se afla nu departe de tabăra lui Scipio pe lîngă care trebuia să treacă, Labienus şi Afranius ies din ascunzătoarea dintre colinele cele mai apropiate cu toată cavaleria şi pedestrimea uşoară şi se arată în apropierea ariergărzii lui. Văzînd aceasta, Caesar opune forţei duşmanilor cavaleria şi ordonă ca soldaţii legiunilor să-şi aşeze poverile într-un singur loc şi să pornească îndată la atac asupra duşmanilor. Cînd aceasta s-a făcut la primul atac al legiunilor, cavaleria şi pedestrimea uşoară a fost aruncată şi lovită fără nici o greutate de pe colină. Tocmai cînd Caesar socotise că duşmanii respinşi şi înspăimîntaţi nu vor mai ataca şi începuse să-şi

continue drumul, ei se năpustesc din nou în goană de pe colinele apropiate. Numizii, împreună cu pedestrimea ușoară, care lupta printre călăreți și obișnuia să atace în fugă și să se retragă o dată cu ei, cu o iuțeală deosebită, atacă pe legionarii lui Caesar în același fel descris mai sus. După ce au repetat acest lucru de nenumărate ori, urmărind pe iulieni cînd își continuau marșul și retrăgîndu-se în fugă atunci cînd îi atacau, fără să se apropie prea tare și folosind un sistem ciudat de luptă, socotindu-se satisfăcuți să-i rănească de departe cu lovituri de lănci, Caesar și-a dat seama că ei nu urmăresc nimic altceva decît să-l constrîngă să-și așeze tabăra în acel loc, unde nu se afla nici urmă de apă, pentru ca armata lui flămîndă, care nu mîncase nimic de la a patra strajă pînă la ora a zecea din zi[124], precum și caii, să piară de sete.

70 Cum vremea era cam pe la apusul soarelui și Caesar nu făcuse mai mult de 100 de pași[125] în patru ore, retrăgîndu-și cavaleria din ariergardă, pentru că pierdea caii, trimise acolo legiunile. În acest fel, înaintînd încet și liniștit, susținea mult mai ușor atacul dușmanilor cu soldații legiunilor. În acest timp, călăreții numizi îl depășeau în fugă pe coline și încercuiau ca o coroană cu mulțimea lor trupele lui Caesar, iar o parte din ei urmăreau ariergarda. Însă în momentul cînd nu mai mult de trei sau patru soldați veterani de-ai lui Caesar se întorceau și aruncau cu putere lăncile asupra numizilor care-i amenințau, mai mult de 2 000 dintre aceștia o luau la goană[126]; apoi întorcîndu-și din nou caii, se adunau, îi urmăreau din depărtare și aruncau cu lăncile în legionari. Astfel, cînd înaintînd, cînd stînd pe loc, Caesar își termină într-un tîrziu marșul și îi aduse pe toți ai săi teferi pînă la unul în tabără pe la prima oră a nopții[127], avînd numai zece răniți[128]. Labienus, cu 300 de morți și mulți răniți și cu toți soldații istoviți de atîtea atacuri, se întoarse la ai săi. În acest timp Scipio, care-și scosese legiunile și elefanții și le așezase în linie de luptă

pentru a putea fi văzute de Caesar și pentru a-l înspăimînta, le readuse în tabără.

71 În fața unor astfel de dușmani, Caesar își instruia trupele nu cum instruiește un comandant o armată veterană glorioasă, autoarea atîtor victorii, ci ca un maestru care-și învață gladiatorii începători: la distanță de cîte picioare să se retragă în fața dușmanilor și în ce fel să se întoarcă din nou împotriva lor, pe ce distanță să reziste, cînd să atace, cînd să se retragă, cînd să amenințe cu atacul și chiar de unde și în ce fel să arunce lăncile. Căci pedestrimea ușoară a dușmanilor îngrijora și neliniștea în chip uimitor armata noastră, deoarece călăreții se temeau să pornească la atac, pentru că le erau omorîți caii cu lovituri de lănci, iar soldatul legiunii era istovit din cauza iuțelii lor; îndată ce soldații greu înarmați urmăriți de ei se opreau și porneau atacul împotriva lor, ei evitau ușor primejdia, luînd-o la goană.

72 Din aceste pricini, Caesar era foarte neliniștit căci, ori de cîte ori se dădea vreo luptă, el nu putea să reziste în nici un fel cavaleriei și pedestrimii ușoare dușmane numai cu cavaleria, fără ajutorul soldaților legiunilor. Era îngrijorat și de faptul că nu cunoscuse încă legiunile dușmanilor și nu știa în ce fel va putea rezista cavaleriei și pedestrimii ușoare care era deosebit de bună, dacă ar fi intervenit și legiunile. Se mai adăuga faptul că mulțimea de elefanți și mărimea lor înspăimînta pe soldați. Totuși, numai acestui lucru îi găsise remediu, căci poruncise să se aducă elefanți din Italia pentru ca soldații să le cunoască puterea, precum și părțile din corp unde e mai ușor de înfipt lancea, iar cînd elefantul era pregătit de luptă și acoperit cu plăci de metal, să vadă care erau părțile corpului care rămîneau neacoperite, pentru a putea fi lovite de lănci; pe lîngă aceasta, caii, obișnuindu-se cu mirosul, strigătul și felul acestor animale, nu s-ar mai fi înspăimîntat. Prin aceste măsuri obținuse rezultate bune: soldații atingeau animalele, își dădeau seama

de încetineala lor, călăreţii aruncau în ei cu lănci neascuţite, iar firea lor răbdătoare făcuse caii să se înveţe cu ei.

73 Din motivele arătate mai sus, Caesar era îngrijorat, devenise mai încet şi mai chibzuit şi renunţase la rapiditatea vechiului său sistem de luptă. Nu e nimic de mirare, căci trupele pe care le avea erau obişnuite să lupte în Gallia în locuri de cîmpie, împotriva gallilor, oameni deschişi şi de loc vicleni, care în război se bizuie pe vitejie şi nu pe şiretlic. Cu atît mai greu îi era lui acum să-i înveţe pe soldaţi să recunoască viclenia, cursele şi artificiile duşmanilor, precum şi ceea ce trebuie să facă şi de ce anume să se ferească. Aşadar, pentru ca ei să înţeleagă mai repede aceste lucruri, se străduia să nu ţină legiunile într-un singur loc, ci sub pretextul aprovizionării le purta încoace şi încolo, căci socotea că trupele adversarilor îl vor urmări pas cu pas. A treia zi, scoţîndu-şi cu grijă trupele din tabără, aşa cum le instruise, trece pe lîngă tabăra duşmanilor şi oferă lupta în cîmp deschis. După ce-şi dă seama că ei se feresc de bătălie, îşi aduce spre seară legiunile în tabără.

74 În această vreme vin la Caesar soli din oraşul Vaga[129], vecin cu Zeta, pe care am arătat că pusese el stăpînire. Ei cer, imploră să le trimită o garnizoană, promiţîndu-i că-i vor da tot ce-i va fi necesar în război. Dar între timp, prin voinţa zeilor şi prin bunăvoinţa lor faţă de Caesar, un transfug îşi anunţă compatrioţii că regele Iuba alergase acolo cu armata înainte de a ajunge garnizoana lui Caesar şi, o dată venit, cucerise oraşul, înconjurîndu-l cu mulţime de trupe; după ce omorîse pînă la unul pe toţi locuitorii, dăduse cetatea soldaţilor să o prade şi să o distrugă.

75 În acest timp Caesar, după ceremonia de purificare a armatei, din ziua a 12-a înaintea calendelor lui aprilie[130], îşi scoate a doua zi toate trupele şi, la o depărtare de 5 000 de paşi de tabără, se opreşte în linie

de luptă la distanță de circa 2 000 de pași de Scipio. După ce-i provocase destul de mult timp pe adversari la luptă, observînd că se feresc, își retrage armata, iar a doua zi părăsește tabăra și pornește în marș spre cetatea Sarsura, unde Scipio avea o garnizoană de numizi și adunase cereale. Cînd Labienus văzu aceasta, începu să hărțuiască ariergarda lui Caesar cu cavaleria și pedestrimea ușoară și punînd stăpînire pe bagajele cantinierilor și negustorilor care-și transportau mărfurile cu carele, prinde curaj și se apropie cu mai multă îndrăzneală de legiuni, socotind că soldații istoviți de poveri nu vor putea să lupte. Dar acest lucru nu-i scăpase lui Caesar și el ordonase ca în fiecare legiune să se afle cîte 300 de soldați fără bagaje. Trimițîndu-i pe aceștia împotriva cavaleriei lui Labienus, el veni în ajutorul cavaleriei sale. Înspăimîntat la vederea steagurilor legiunilor, Labienus întoarse caii și o luă la fugă în chipul cel mai rușinos. După ce omoară pe mulți dintre ai lui și rănesc un număr mare, soldații legiunilor se întorc la unitățile lor și reiau marșul început. Labienus nu renunță să-i urmărească de departe mergînd în partea dreaptă pe culmea dealurilor.

76 Caesar ajunge la cetatea Sarsura[131] și garnizoana lui Scipio este omorîtă sub ochii adversarilor, care nu îndrăzneau să-i ajute pe ai lor, după o rezistență înverșunată a comandantului acesteia, Publius Cornelius, reangajat al lui Scipio, care este înconjurat de mulțime și omorît. Caesar pune stăpînire pe oraș și, după ce împarte grînele de acolo soldaților, ajunge a doua zi la cetatea Thysdra, comandată în vremea aceea de Considius, cu o garnizoană numeroasă și cu cohorta sa personală de gladiatori. Cercetînd locul de așezare al orașului, Caesar renunță la asediu din pricina lipsei de apă și îndepărtîndu-se la circa 4 000 de pași, își face tabăra lîngă apă[132], iar de acolo pleacă din nou pe la straja a patra și se întoarce la castrul pe care-l avusese lîngă Aggar. La fel procedează Scipio, și își aduce trupele în vechea sa tabără.

77 În vremea aceasta, locuitorii orașului Thabena[133], așezat la limita extremă a regatului lui Iuba, lîngă mare, și care de obicei se aflau sub autoritatea și în stăpînirea acestuia, omoară garnizoana regală și trimit soli lui Caesar, care-i aduc la cunoștință fapta lor, îl roagă și îl imploră să le apere averile pentru meritele lor față de poporul roman. Aprobînd hotărîrea lor, Caesar trimite în ajutor la Thabena pe Marcius Crispus cu trei cohorte, numeroși arcași și mașini de război. Tot în acest timp veniră cu un singur transport la Caesar soldați din toate legiunile care, fie din cauza bolii, fie pentru că avuseseră permisii, nu putuseră veni înainte în Africa o dată cu unitățile lor. Numărul lor era de 4 000 de soldați, 400 de călăreți, 1 000 de prăștieri și arcași. Cu aceste trupe și cu toate legiunile, Caesar iese din tabără în formație de luptă și se oprește în cîmpie la depărtare de 5 000 de pași de tabăra sa și la 2 000 de cea a lui Scipio.

78 Mai jos de tabăra lui Scipio se afla o cetate numită Tegea, unde acesta ținea o garnizoană de cavalerie de circa 2 000 de oameni. Așezînd cavaleria aceasta de o parte și de alta a cetății și scoțînd legiunile din tabără, le pune în linie de luptă la poalele înălțimilor, fără a se depărta mai mult de 1 000 de pași de întăriturile sale. Cum Scipio rămînea pe loc timp îndelungat și ziua trecea fără nici o acțiune, Caesar ordonă escadroanelor sale să atace cavaleria dușmanilor care staționa lîngă cetate și trimite în ajutor, tot acolo, pedestrimea ușoară, arcașii și prăștierii. În momentul cînd lupta a început și iulienii au atacat în goana cailor, Pacideius începu să-și desfășoare în lungime călăreții pentru a putea să încercuiască escadroanele lui Caesar, luptînd, în același timp, cu tărie și înverșunare. Cînd Caesar văzu aceasta, ordonă ca cei 300 de oameni ușor înarmați pe care îi avea în fiecare legiune, și anume soldații din legiunea cea mai apropiată de ei, care stăteau în formație de luptă, să vină în ajutorul cavaleriei. Între timp, Labienus trimitea ajutoare călăreților lui și înlocuia pe cei răniți și istoviți

cu luptători odihniţi şi plini de putere. Cînd cei 400 de călăreţi iulieni nu mai putură rezista forţei duşmane, în număr de 4 000, şi răniţi de pedestrimea uşoară a numizilor începură să cedeze treptat, Caesar trimise a doua aripă în ajutorul celor în primejdie. Îmbărbătaţi cu toţii de acest fapt, ei năvăliră asupra duşmanilor şi îi puseră pe fugă. Omorînd şi rănind mulţi, după ce-i urmăriră pe o distanţă de 3 000 de paşi, alungîndu-i pînă la înălţime, se retraseră la ai lor. După ce aşteptă pînă la ora a zecea[134], Caesar se întoarse în tabăra sa în aceeaşi formaţie de luptă, cu toţi ai săi nevătămaţi. În această luptă, Pacideius a fost grav rănit la cap de o lance, care l-a lovit prin coif, şi mai mulţi comandanţi şi soldaţi viteji au fost ucişi sau răniţi.

79 Cînd a văzut că nu va putea cu nici un preţ să constrîngă pe adversari să coboare pe teren plat şi să atace legiunile, şi că nici el însuşi nu va putea să-şi mute tabăra mai aproape de duşmani din cauza lipsei de apă, şi a înţeles că duşmanii nu se bizuie pe vitejia lor, ci îşi pun speranţele în lipsa de apă şi îl dispreţuiesc, ieşi din tabără a doua zi, înaintea nonelor lui aprilie, la a treia strajă[135] şi, înaintînd în timpul nopţii pe o distanţă de 16 000 de paşi[136] de Aggar, îşi aşeză tabăra lîngă Thapsus, unde se afla Vergilius cu o garnizoană numeroasă. În aceeaşi zi începe să sape fortificaţii în jurul oraşului şi să pună gărzi în numeroase locuri, potrivite şi folositoare, pentru ca duşmanii să nu poată pătrunde pînă la el şi să ocupe poziţii în interior. În vremea aceasta, aflînd de planurile lui Caesar, Scipio, silit de împrejurări să lupte pentru a nu comite cea mai ruşinoasă faptă, aceea de a-i pierde pe thapsitani şi pe Vergilius, cei mai credincioşi oameni ai săi, îl urmăreşte pe Caesar pe înălţimi şi aşază două tabere la depărtare de 8 000 de paşi de Thapsus.

80 Exista acolo un lac sărat, despărţit de mare de o trecere îngustă de nu mai mult de 1 500 de paşi[137]. Pe aici voia să încerce Scipio să treacă, pentru a veni în

ajutorul locuitorilor orașului Thapsus. Dar lui Caesar nu-i scăpase gîndul că se va întîmpla aceasta. Chiar cu o zi înainte construise acolo o fortăreață și lăsase o garnizoană de trei cohorte, iar el însuși, cu restul armatei, încercui orașul cu fortificații, așezîndu-și tabăra în formă de semilună. În acest timp Scipio, renunțînd la planul inițial, depășind lacul în marș în ziua și noaptea următoare, își așeză tabăra, pe la revărsatul zorilor, nu departe de fortăreața și garnizoana despre care am vorbit, la 1 500 de pași dinspre mare[138]. Cînd i s-a anunțat aceasta lui Caesar, el a scos de la lucrări pe soldați și, lăsînd în tabără pe proconsulul Asprenas cu două legiuni, a pornit în grabă cu trupele fără bagaje spre locul acela. Lăsînd o parte a flotei lîngă Thapsus, Caesar poruncește ca celelalte corăbii să se apropie cît mai mult de țărm pe la spatele dușmanului și să fie atente la semnalul său. La acest semnal, să înceapă să strige cu toții, ca să-i ia pe neașteptate și să înspăimînte pe dușmani constrîngîndu-i astfel să se uite înapoi tulburați și îngroziți.

81 Cînd Caesar a ajuns acolo, a văzut că linia de luptă a lui Scipio este așezată în fața valului, elefanții aflîndu-se în aripa dreaptă și în cea stîngă, în timp ce o parte din soldați continuau să lucreze cu rîvnă la fortificații. După ce își așeză armata în linie triplă, punînd legiunea a X-a și a VII-a în aripa dreaptă, a VIII-a și a IX-a în cea stîngă, apoi cîte cinci cohorte ale legiunii a V-a în a patra linie în cele două aripi împotriva elefanților, iar arcașii și prăștierii în ambele laturi, merse el însuși printre soldați și amintindu-le veteranilor cu cuvinte frumoase și cu blîndețe de vitejia lor și de războaiele precedente, le întărea sufletele și le trezea curajul. Pe recruți, care nu luptaseră încă, îi îndemna să se întreacă în vitejie cu veteranii și, împărțind cu ei victoria, să se străduiască și ei să capete faima, rangul și renumele acestora.

82 Astfel, trecînd printre soldați, a observat că dușmanii se agitau în jurul valului și alergau înspăimîntați de colo-colo, ba intrînd la adăpost, ba ieșind în dezordine și fără rost. Cum același lucru fusese observat de mai mulți, locotenenții și reangajații începură să-l implore să dea semnalul bătăliei, spunînd că „zeii nemuritori îi vestesc victorie sigură“. Cum Caesar stătea la îndoială și se opunea rîvnei și dorinței lor, strigînd că nu-i place să lupte dînd năvală ca un asediat, și reținea mereu pe luptători, deodată un trompet din aripa dreaptă, la îndemnul soldaților, începu să sune atacul fără ordinul lui Caesar. La aceasta, toate cohortele începură să înainteze contra dușmanului și cu toate că centurionii li se opuneau cu piepturile, încercînd să-i rețină cu forța de la un atac fără ordinul comandantului, nu reușiră să facă nimic.

83 Cînd Caesar și-a dat seama că nu va putea în nici un fel ține avîntul războinic al soldaților, dînd ca parolă „noroc la război“, porni printre primii în goana calului împotriva dușmanului[139]. Din aripa dreaptă prăștierii și arcașii lovesc fără încetare în elefanți. Animalele înspăimîntate de șuierul praștiilor, de loviturile pietrelor și ale plumbilor, se întorc și, călcînd în picioare rîndurile strînse și numeroase ale soldaților din spate, se năpustesc pe porțile neterminate ale întăriturii. Călăreții mauri care se aflau în aceeași aripă pentru a fi de ajutor elefanților, văzîndu-se părăsiți, o iau și ei la fugă. După ce încercuiesc animalele, legiunile pun stăpînire pe valul dușman; puținii care rezistă cu îndîrjire sînt uciși, ceilalți se refugiază în goană în tabăra de unde veniseră cu o zi înainte.

84 Nu pot să trec cu vederea vitejia unui veteran al legiunii a V-a. În aripa stîngă, un elefant rănit și înfuriat de durere se repezise asupra unui rîndaș neînarmat și îl apăsase cu piciorul, iar apoi îngenunchease cu toată greutatea pe el și îl strivise, scoțînd țipete grozave și agitîndu-și trompa ridicată. Veteranul n-a putut rezista is-

pitei de a înfrunta animalul cu armele. Cînd elefantul l-a văzut venind cu lancea amenințătoare, lăsînd cadavrul, l-a apucat pe soldat cu trompa și l-a ridicat în sus. Acesta, văzînd că într-o astfel de primejdie singura scăpare pentru el este acțiunea, începu să taie din toate puterile cu sabia în trompa care îl ținea. Înnebunit de durere, animalul dădu drumul soldatului și, întorcîndu-se, o porni în goană spre ceilalți elefanți, răcnind.

85 În vremea aceasta, cei care se aflau în garnizoană la Thapsus, ies prin poarta maritimă și părăsind orașul, fie pentru a veni în ajutorul alor lor, fie pentru a-și căuta scăparea în fugă, intră pînă la brîu în mare și caută un loc pe unde să treacă pe uscat. Loviturile lăncilor și pietrele aruncate de către sclavii și servitorii care se aflau în tabără îi împiedică să atingă pămîntul și ei se refugiază din nou în cetate. În timpul acesta, trupele lui Scipio erau împrăștiate și gonite pe tot cîmpul, iar legiunile lui Caesar le urmăreau și nu le dădeau posibilitatea să se unească. După ce s-au refugiat în tabăra spre care se îndreptau, pentru ca să se refacă acolo și să se apere din nou, să găsească un conducător pe care să-l asculte, sub comanda și autoritatea căruia să acționeze, și după ce au văzut că nimeni nu stă de gardă acolo, au pornit-o la fugă spre tabăra regală, aruncînd armele. Cînd au ajuns acolo, au văzut că și aceasta este în stăpînirea iulienilor. Pierzînd speranța de scăpare, ei se opresc pe o colină și, plecîndu-și armele, salută după obiceiul militar. Dar gestul le-a fost de puțin ajutor acestor nefericiți. Căci veteranii, aprinși de ură și durere, nu numai că nu puteau fi convinși să-l ierte pe dușman, dar chiar din armata lor au rănit și au omorît mai mulți cetățeni iluștri de la Roma, pe care îi numeau autori ai ... (lacună). Printre ei s-a aflat fostul cvestor Tullius Rufus[140], care a pierit lovit înadins de lancea unui soldat. La fel, Pompeius Rufus[141], rănit în braț de o sabie, dacă n-ar fi alergat lîngă Caesar, ar fi fost omorît. Înspăimîntați de aceste fapte, numeroși cavaleri romani și senatori s-au

retras din luptă, pentru a nu fi omorîţi şi ei de soldaţii care după o victorie atît de mare îşi luaseră libertatea de a face răutăţi fără măsură, în speranţa că nu vor fi pedepsiţi datorită faptelor mari de arme săvîrşite. Aşa încît, deşi toţi soldaţii lui Scipio implorau îndurarea lui Caesar, chiar sub ochii acestuia, care-i ruga pe soldaţi să-i cruţe, sînt omorîţi pînă la unul.

86 Caesar, după ce a pus stăpînire pe cele trei tabere, după ce au fost ucişi 10 000 de duşmani şi alungaţi mai mulţi, se întoarce în tabără cu o pierdere de numai 50 de soldaţi[142] şi cîţiva răniţi şi se opreşte din marş în faţa cetăţii Thapsus. Luînd 64 de elefanţi[143] echipaţi şi gata de luptă cu turnuri în spinare, îi aşază în faţa oraşului în linie: aceasta pentru ca Vergilius şi cei care erau asediaţi împreună cu el să renunţe la rezistenţă în faţa dovezii înfrîngerii alor lor. Apoi, el însuşi l-a chemat pe Vergilius şi l-a invitat să se predea, amintindu-i de blîndeţea şi îngăduinţa sa. Cînd a văzut că acela nu-i răspunde, s-a depărtat de oraş. A doua zi[144], după săvîrşirea sacrificiilor către zei, a chemat adunarea soldaţilor în faţa celor din oraş, a adus laude ostaşilor şi a dat daruri întregii armate de veterani, acordînd premii cu mîna lui, de pe tribună, celor mai viteji şi mai de seamă. Plecînd apoi îndată, a lăsat la Thapsus pe proconsulul Rebilus[145] cu trei legiuni şi pe Cnaeus Domitius[146] cu două la Thysdra, unde era comandant Considius, pentru a continua asediul. Trimiţînd înainte la Utica pe Marcus Messala cu cavaleria, porneşte el însuşi într-acolo în marş.

87 În vremea aceasta călăreţii lui Scipio, care fugiseră din luptă, mergînd spre Utica, ajung la cetatea Parada[147]. Pentru că locuitorii nu-i primeau acolo, căci faima victoriei lui Caesar îi precedase, pun stăpînire cu forţa pe oraş şi, adunînd lemne în piaţa publică, fac un foc în care pun toate bunurile cetăţenilor, iar apoi aruncă în flăcări, de vii, legaţi, pe locuitorii oraşului de orice fel sau vîrstă, omorîndu-i în cele mai groaznice chinuri; apoi vin direct la Utica. Înainte, Marcus Cato, pentru că soco-

tea că cetăţenii de la Utica vor fi un sprijin slab pentru partidul său, din cauza dreptului pe care-l aveau de pe urma legii Iulia[148], alungase din oraş plebea neînarmată şi o aşezase în tabără în faţa porţii Belica, la adăpostul unei mici tranşee şi, punînd de jur împrejur oameni de strajă, o silise să trăiască acolo, iar senatul oraşului[149] îl ţinea sub pază. Tabăra acestora a fost atacată de călăreţii care începură s-o asedieze, pentru că ştiau că plebeii sînt de partea partidei lui Caesar şi pentru ca omorîndu-i pe ei să se răzbune pentru durerea suferită. Dar locuitorii Uticii, prinzînd curaj de pe urma victoriei lui Caesar, i-au respins pe călăreţi cu pietre şi ciomege. Aşadar, după nereuşita din tabără, ei au năvălit la Utica şi acolo au omorît mulţi cetăţeni şi au luat cu asalt şi au jefuit casele. Cato nu putea să-i convingă în nici un fel să apere cetatea împreună cu el şi să pună capăt omorului şi jafului şi, pentru că ştia ce vor, le dădu cîte 100 de sesterţi pentru a pune capăt dezordinii[150]. Acelaşi lucru îl făcu şi Faustus Sylla, care le dădu bani din averea sa şi plecă împreună cu ei din Utica, îndreptîndu-se spre regatul lui Iuba.

88 În această vreme mulţi se refugiază la Utica. Pe toţi aceştia Cato îi convoacă, împreună cu cei 300 care-i dăduseră bani lui Scipio pentru a purta războiul, şi-i îndeamnă să elibereze pe sclavi şi să apere cetatea[151]. Dar, după ce a înţeles că o parte din ei sînt de acord, iar cealaltă parte e înspăimîntată şi gata de fugă, a încetat să mai vorbească de aceasta şi le-a dat corăbii ca să plece fiecare unde vrea. El, după ce şi-a pus la punct toate treburile[152], după ce şi-a încredinţat copiii lui Lucius Caesar[153], care-i era ataşat în funcţia de procvestor, şi fără ca cineva să bănuiască ceva, cu faţa şi glasul neschimbat, s-a dus să se culce, dar a luat pe ascuns în dormitor o sabie şi şi-a înfipt-o în piept. Căzuse fără să-şi dea încă sufletul, cînd medicul şi familia, bănuind ceva, alergară în cameră şi începură să-i lege rana; el însă şi-o rupse din nou cu mîinile şi muri cu sufletul plin

de tărie. Deși cetățenii Uticii îl urîseră din cauza partidului din care făcea parte, totuși, pentru cinstea lui deosebită, pentru faptul că fusese atît de diferit de ceilalți conducători, pentru că întărise Utica cu minunate construcții, mărindu-i numărul de turnuri, i-au făcut o înmormîntare frumoasă. După moartea lui, Lucius Caesar, pentru a-și face un ajutor în această împrejurare, strîngînd poporul în adunare îi îndemnă pe toți să deschidă porțile, spunînd că el are toată încrederea în clemența lui Caesar. Așadar, deschizînd porțile, iese din Utica și pornește în întîmpinarea imperatorului Caesar. Messala, așa cum i se ordonase, ajunge la Utica și pune gărzi la toate porțile.

89 Plecînd de la Thapsus, Caesar ajunge la Uzitta[154] unde Scipio avea mari cantități de grîne, de arme, săgeți și tot felul de alte lucruri, păzite de o mică garnizoană. Pune stăpînire pe cetate, iar apoi vine la Hadrumetum, unde pătrunde fără întîrziere și, după ce face socoteala armelor, grînelor și banilor, dăruiește viața lui Quintus Ligarius[155] și fiului lui Caius Considius, care se aflau acolo. În aceeași zi pleacă din Hadrumetum, lăsînd acolo pe Livineius Regulus cu o legiune, și pornește spre Utica. Pe drum îl întîmpină Lucius Caesar și i se aruncă la picioare, cerînd numai să-i cruțe viața. Caesar îi acordă ușor acest lucru, atît datorită firii sale, cît și principiilor sale[156]. Același lucru îl acordă, după obiceiul său, și lui Caecina, Caius Ateius, Publius Atrius, Lucius Ocella, tată și fiu, Marcus Eppius, Marcus Aquinius, fiului lui Cato[157], și copiilor lui Damasippus; ajunse la Utica pe la aprinsul luminilor și rămase în noaptea aceea în afara cetății.

90 A doua zi de dimineață intră în oraș. Convocînd adunarea și vorbind locuitorilor Uticii, le mulțumește pentru bunăvoința față de el; pe negustorii cetățeni romani și pe cei aflați printre cei 300 care îi dăduseră bani lui Varus și Scipio îi acuză și, într-o cuvîntare lungă, vorbește despre crimele lor, apoi arată că ei pot fi fără

teamă, spunînd că le va da cel puțin viața; bunurile lor însă le va vinde. Totuși, dacă unii vor să-și răscumpere singuri bunurile, el va înregistra vînzarea și va trece banii cu titlu de amendă, pentru ca ei să-și poată păstra integritatea. Acești oameni, mai mult morți de frică, fără nici o speranță de scăpare, după cum meritau, în momentul cînd li se oferi pe neașteptate salvarea, primiră cu toții bucuroși și fericiți condiția și cerură lui Caesar să pună la o singură amendă pe toți cei 300. Astfel, Caesar le impuse 200 de milioane de sesterți, care urmau să fie plătiți timp de trei ani, în șase rate, poporului roman; fără ca vreunul să se opună, și strigînd cu toții că abia în ziua aceea au văzut lumina zilei, îi aduc fericiți mulțumiri lui Caesar[158].

91 În acest timp, regele Iuba, după ce fugise din luptă, ascunzîndu-se în timpul zilei prin conace părăsite și mergînd numai noaptea, ajunge în regatul său și vine la cetatea Zama[159], unde-și avea casa, soțiile și copiii, oraș în care adunase toți banii și lucrurile cele mai scumpe din tot regatul și pe care îl întărise foarte bine la începutul războiului. Dar locuitorii orașului, care auziseră de victoria lui Caesar, pe care o doreau, i-au interzis intrarea în oraș, pentru că în momentul cînd începuse războiul contra poporului roman el ridicase în piața publică un rug imens. El avea de gînd ca, în cazul cînd ar fi fost învins, să arunce acolo toate lucrurile, să omoare pe toți cetățenii aruncîndu-i tot acolo, să dea foc, să se sinucidă și el deasupra lor și să ardă împreună cu copiii, soțiile, cetățenii și tot tezaurul regal. După ce Iuba duse tratative îndelungate în fața porților cu locuitorii Zamei, amenințîndu-i cu puterea lui, apoi văzînd că aceasta nu dă rezultate, îi rugă să-l lase la penații săi. Văzînd că ei persistă în hotărîrea lor și că nu-i va îndupleca nici cu amenințări, nici cu rugăminți să-l primească, ceru, în sfîrșit, să-i dea înapoi nevestele și copiii ca să-i ia cu el. Apoi, pentru că orășenii nu-i răspundeau nimic, pleacă de la Zama fără a obține ceva de la ei și ajunge, îm-

preună cu Marcus Petreius și cu cîțiva călăreți, la un conac al său.

92 Între timp, locuitorii Zamei trimit lui Caesar, care se afla la Utica, soli și îl roagă să le vină în ajutor înainte ca regele să strîngă armată și să-i asedieze. Ei sînt gata, cît timp vor fi în viață, să se păstreze pe ei și orașul pentru Caesar. Lăudîndu-i pe soli, Caesar le poruncește să plece acasă și să anunțe venirea lui. El însuși iese a doua zi cu cavaleria din Utica și pornește spre regat. În timpul acesta, numeroși comandanți din armatele regelui vin în timpul marșului la Caesar și îl roagă să-i ierte. După ce le acordă iertarea celor care-l implorau, ajunge la Zama. Cum faima despre blîndețea și bunătatea lui Caesar se răspîndise, toți călăreții regatului vin la el și sînt eliberați de către el de orice spaimă sau primejdie.

93 În vreme ce se întîmplă aceste lucruri de o parte și de alta, Considius, care comanda la Thysdra cu trupa sa de gladiatori și gaetuli, aflînd de masacrul alor săi, înspăimîntat de venirea lui Domitius și a legiunilor lui, pierzînd speranța de scăpare, părăsește orașul și pleacă pe ascuns cu cîțiva barbari spre regat, încărcat de bani. Dar gaetulii, tovarășii săi, lacomi de pradă, îl omoară pe drum și se împrăștie în toate părțile. Caius Vergilius, după ce și-a dat seama că e închis și pe mare și pe uscat și că nu reușește să facă nimic, că ai săi au fost omorîți sau puși pe fugă, că Marcus Cato s-a sinucis, că regele rătăcește părăsit de ai lui și disprețuit de toți, că Saburra și armatele lui au fost zdrobite de Sittius[160], că Caesar a fost primit fără șovăire la Utica, și dintr-o atît de mare armată nu a mai rămas nimic, primind asigurări pentru el și copiii săi de la proconsulul Caius Caninius[161], care-l asedia, se predă proconsulului împreună cu toate bunurile și cu cetatea.

94 În vremea aceasta regele Iuba, alungat din toate cetățile, fără speranță de scăpare, după ce încercase totul, se ia la luptă cu Petreius, pentru ca să lase impresia că a

murit vitejește, și Iuba, mai puternic îl ucide ușor pe Petreius care era mai slab[162]. Apoi el însuși, încercînd fără rezultat să-și străpungă pieptul cu sabia, rugă pe sclavul său să-l omoare și obținu aceasta.

95 Tot în acest timp Publius Sittius, după ce a alungat armata lui Saburra, prefectul lui Iuba, și l-a omorît pe acesta, pe cînd era în marș de-a lungul coastei spre Caesar, dădu din întîmplare peste Faustus și Afranius, care aveau trupele ce jefuiseră Utica și cu care se îndreptau spre Hispania; această armată număra cam o mie de oameni. Punînd repede la cale o cursă în timpul nopții, îi atacă în zori și în afară de cîțiva călăreți care scapă cu fuga, pe ceilalți îi omoară sau îi ia prizonieri. Pe Afranius și Faustus cu soția și copiii îi prinde vii. După cîteva zile, în urma unei neînțelegeri ivite în armată, Faustus și Afranius sînt uciși[163]; soției lui Faustus, Pompeia, și copiilor lui, Caesar le lasă viața și toată averea.

96 În vremea aceasta, Scipio împreună cu Damasippus, Torquatus și Plaetorius Rusticanus, mînați mult timp pe mare pe niște corăbii de război[164], în timp ce se îndreptau spre Hispania, sînt purtați spre Hippo Regius[165], unde se afla în vremea aceea flota lui Publius Sittius. Navele lor, încercuite de acestea, care erau mult mai numeroase, sînt scufundate, și acolo și-a găsit pieirea Scipio, împreună cu cei pe care i-am pomenit înainte.

97 În acest timp Caesar, după ce vîndu la licitație bunurile regelui și ale cetățenilor romani care luaseră armele împotriva poporului roman, dădu răsplăți locuitorilor Zamei care hotărîseră să nu-l primească pe rege și, confirmînd impozitele regale[166], transformă regatul în provincie. Lăsînd acolo ca proconsul cu puteri militare pe Caius Sallustius[167], el plecă de la Zama și se întoarse la Utica. Acolo, după ce vîndu averile celor care avuseseră posturi de comandă sub Iuba și Petreius, impune o amendă de două milioane de sesterți locuitorilor orașului Thapsus, iar adunării cetățenilor lor trei milioane;

la fel, locuitorilor cetăţii Hadrumetum, trei milioane de sesterţi, iar adunării cetăţenilor lor cinci milioane, dar apără de orice nedreptate sau jaf cetăţile şi bunurile lor. Locuitorii cetăţii Leptis, ale căror bunuri le jefuise Iuba înainte şi care plîngîndu-se la Senat prin soli şi obţinînd arbitri îşi recăpătaseră bunurile, sînt supuşi la o amendă de trei milioane de măsuri de ulei în fiecare an, pentru că la început, din cauza neînţelegerilor dintre conducătorii lor, făcuseră alianţă cu Iuba şi-l ajutaseră cu arme, soldaţi şi bani. Locuitorilor oraşului Thysdra, datorită micimii cetăţii lor, le impune să dea o cantitate anumită de grîu.

98 După aceste acţiuni, se îmbarcă la Utica la idele lui iunie[168] şi după trei zile ajunge la Carales în Sardinia. Acolo supune la o amendă de 100 000 de sesterţi pe locuitorii oraşului Sulci pentru că primiseră pe Nasidius şi flota lui, şi îl ajutaseră cu soldaţi[169], şi le porunceşte să plătească în loc de a 10-a parte, a 8-a parte din recoltele lor, vînzînd la licitaţie bunurile cîtorva. Apoi, în a patra zi înaninte de calendele lui quintilis[170] se îmbarcă pe corabie şi, purtat de la Carales de-a lungul coastei, după 28 de zile[171], (căci zăbovea în porturi din cauza furtunilor) ajunge la Roma.

RĂZBOIUL SPANIOL

1 După înfrîngerea lui Pharnaces și recucerirea Africii[1], cei care supraviețuiseră[2] s-au refugiat la tînărul Cnaeus Pompeius[3] după ce... (lacună) și pusese stăpînire pe *Hispania ulterior*[4] cît timp Caesar era reținut în Italia pentru împărțirea răsplăților[5] ... (lacună). Pompeius, pentru a pregăti mai ușor trupe împotriva lui, începu să caute să-și atragă credința fiecărei cetăți. Astfel, mai cu rugăminți, mai cu forța, înjghebîndu-și o armată destul de mare, începu să devasteze provincia. În fața acestei situații, unele cetăți îi trimiteau ajutoare din proprie inițiativă, altele însă închideau porțile în fața lui. Dintre acestea din urmă, dacă punea stăpînire pe unele din ele în care se afla vreun cetățean cu merite [față de Cnaeus Pompeius], îi intenta un proces, pentru ca înlăturîndu-l, din averea acestuia să poată să împartă daruri tîlharilor[6] săi. Astfel, atrăgînd destul de mulți oameni prin asemenea avantaje, trupele lui creșteau în fiecare zi. Din această cauză, tot mai des cetățile dușmane lui Pompeius trimiteau soli în Italia cerînd ajutor.

2 Caesar, dictator pentru a treia oară, consul desemnat pentru a patra oară[7], ajunse cu mare grabă în Hispania pentru a pune capăt războiului, mergînd zi și noapte în etape mari[8]. Solii cetății Corduba[9], care îl părăsiseră pe Cnaeus Pompeius, i-au ieșit înainte și l-au anunțat că va putea ocupa Corduba în timpul nopții, pentru că pusese stăpînire pe partea aceea a provinciei fără știrea adversarilor și pentru că mesagerii care fuse-

seră postaţi pretutindeni de către Cnaeus Pompeius ca să-l anunţe de venirea lui Caesar... (lacună)[10]. Pe lîngă acestea, mai propuneau multe lucruri care păreau realizabile. Influenţat de ele, anunţă de venirea sa pe cei doi legaţi pe care înainte îi numise în fruntea armatei, Quintus Pedius[11] şi Quintus Fabius Maximus, şi le cere să-i stea în ajutor cavaleria din provincie. Ajunse la aceştia mai repede decît se aşteptau ei, fără a avea, aşa cum voise, ajutorul cavaleriei.

3 În acest timp Sextus Pompeius, fratele lui Cnaeus, stăpînea cu o garnizoană Corduba, care era socotită capitala provinciei, iar tînărul Cnaeus Pompeius[12] asedia oraşul Ulia[13]; erau cîteva luni de cînd era reţinut acolo. Aflînd de venirea lui Caesar, au venit la el soli din acest oraş fără ştirea garnizoanei lui Cnaeus Pompeius şi au început să-l roage să le vină mai întîi lor în ajutor. Caesar, amintindu-şi că cetatea aceea avusese întotdeauna merite faţă de poporul roman, porunceşte ca şase cohorte şi un număr egal de călăreţi să plece îndată pe la straja a doua. În fruntea lor îl pune pe Lucius Vibius Paciaecus, om cunoscut în localitate şi foarte priceput. Cînd acesta a ajuns la trupele lui Cnaeus Pompeius, s-a întîmplat să se pornească o furtună şi un vînt puternic; tăria furtunii întuneca totul în aşa fel, încît oamenii abia puteau recunoaşte pe cei de lîngă ei. Dar acest inconvenient le era totuşi de mare folos. Astfel, cînd au ajuns acolo, Paciaecus le-a poruncit să încalece cîte doi pe un cal şi au pornit-o chiar printre străjile duşmanilor spre cetate. Cînd pătrunseră în mijlocul străjilor lor, la întrebarea cine sînt, unul dintre ai noştri răspunse să păstreze tăcerea, căci tocmai acum se încearcă apropierea de zid pentru cucerirea cetăţii; o parte dintre străji nu reuşi să ia măsuri din cauza furtunii, cealaltă parte se înspăimîntă de acel răspuns. După ce au ajuns la poartă, făcînd un semn, au fost primiţi de orăşeni, şi pedestraşii gata de luptă au rămas acolo, în timp ce călăreţii au năvălit cu strigăte

asupra taberei duşmanilor. În faţa acestei situaţii care se ivise pe neaşteptate, mare parte din oamenii care se aflau în acea tabără se şi socotiră prizonieri.

4 După ce a trimis aceste ajutoare la Ulia pentru a-l face pe Pompeius să renunţe la asediu, Caesar porni spre Corduba şi în timpul marşului trimise înainte cîţiva oameni curajoşi, îmbrăcaţi în platoşe, împreună cu cavaleria; îndată ce aceştia ajunseră în faţa oraşului, încălecară pe cai. Acest lucru nu putea fi observat de locuitorii Cordubei. În timp ce se apropiau de oraş, o mare mulţime de oameni ieşi să zdrobească pe călăreţi, dar cei îmbrăcaţi în platoşe, despre care am scris mai sus, au descălecat şi au atacat cu atîta putere încît, din mulţimea fără număr, abia cîţiva au reuşit să se refugieze în oraş. Înspăimîntat de aceasta, Sextus Pompeius trimise o scrisoare fratelui său, cerîndu-i să-i vină îndată în ajutor, ca nu cumva Caesar să cucerească Corduba chiar înainte de venirea lui. Chemat de scrisoarea fratelui său Cnaeus Pompeius părăsi Ulia, care era aproape cucerită, şi porni cu trupele în marş spre Corduba.

5 Caesar, după ce ajunse la rîul Baetis[14], pe care-l nu-l putea trece din cauza adîncimii, porunci să se arunce în apă coşuri pline cu pietre[15] şi astfel, făcînd un pod pe deasupra lor, îşi trecu trupele în trei grupuri. Tabăra lui era aşezată în faţa oraşului în partea dinspre pod, împărţită în trei părţi, aşa cum am arătat mai sus. Cînd Pompeius[16] a ajuns aici cu trupele sale, şi-a aşezat şi el tabăra de partea cealaltă, cu acelaşi scop. Caesar, ca să-i taie calea spre oraş şi spre căile de aprovizionare, începu să sape o linie de fortificaţii spre pod; Pompeius la fel, din aceleaşi motive. Între cei doi comandanţi are loc aici o întrecere, fiecare dintre ei dorind să pună primul stăpînire pe pod; din cauza acestei întreceri aveau loc în fiecare zi mici ciocniri, în care cînd unii, cînd ceilalţi ieşeau învingători. Cînd bătălia a devenit tot mai crîncenă şi s-a ajuns la lupte corp la corp, ea a început să fie dezavantajoasă pentru ambele părţi care, din do-

rinţa de a pune stăpînire pe poziţie, se înghesuiau din cauza podului şi, apropiindu-se strînşi de malurile rîului, erau aruncaţi în apă. Aici, şi de o parte şi de alta, cădeau nu numai morţi peste morţi, ci grămezi peste grămezi de cadavre. Astfel timp de mai multe zile, Caesar a încercat să găsească vreun prilej de a-i scoate pe adversari în cîmp deschis şi de a decide de la bun început soarta războiului.

6 Cînd a observat că duşmanii nu doresc de loc lucrul acesta, şi anume să fie atraşi în cîmp deschis, aşa cum fuseseră scoşi de la Ulia, Caesar îşi trece trupele în timpul nopţii peste rîu şi porunceşte să se facă focuri mari: cea mai puternică garnizoană a lui porneşte spre Ategua[17]. Cînd Pompeius a aflat de aceasta de la transfugi, încărcînd bagajele pe catîri (din cauza terenului accidentat şi a îngustimii drumurilor) a plecat de acolo şi s-a refugiat la Corduba. Caesar începu asediul oraşului Ategua, încercuindu-l cu fortificaţii şi săpînd tranşee de jur împrejur. Îndată ce i s-a adus vestea lui Pompeius, plecă în aceeaşi zi. Pentru a fi în siguranţă la venirea acestuia, Caesar ocupase numeroase cetăţui, în care cavaleria sau trupele de pedestrime, stînd de strajă, să poată veghea la apărarea taberei. Aici, la venirea lui Pompeius, căzu o negură foarte deasă, căci vremea era spre dimineaţă. În ceaţa aceea, cu cîteva cohorte şi unităţi de cavalerie, înconjură călăreţii lui Caesar şi îi zdrobesc; abia cîţiva scapă cu fuga de măcel[18].

7 În noaptea următoare Pompeius îşi incendiază tabăra; trecînd rîul Salsus, înaintează prin văi şi îşi aşază tabăra în munte între cele două oraşe, Ategua şi Ucubis[19]. Caesar, în afară de fortificaţii şi celelalte întărituri necesare în asediu, porunci să se construiască un val şi barăci de luptă. Aceste locuri sînt muntoase şi potrivite pentru o acţiune militară; ele sînt despărţite de o cîmpie şi de rîul Salsus[20], fiind totuşi mai aproape de Ategua, aşa încît rîul se află la circa 2 000 de paşi[21]. În partea aceea a oraşului, în munte, îşi avea Pompeius tabăra,

așezată în fața ambelor orașe, dar nu cuteza să vină în ajutorul alor săi. Avea cu el steagurile a 13 legiuni, dar legiunile pe care socotea că se poate bizui erau cele două indigene care-l părăsiseră pe Trebonius[22], apoi una strînsă din coloniile din această regiune, iar a IV-a era a lui Afranius, venită cu el din Africa; celelalte erau formate din transfugi. Trupele auxiliare... (lacună); căci în ce privește pedestrimea ușoară și cavaleria, ai noștri erau cu mult superiori atît ca vitejie, cît și ca număr[23].

8 Se adăuga la aceasta și faptul că Pompeius avea posibilitatea să ducă războiul mai multă vreme, căci locurile sînt înalte și foarte potrivite pentru întăriturile taberei. Aproape întreg ținutul *Hispaniei Ulterior*[24], din cauza fertilității solului și a abundenței la fel de mari de apă, poate fi foarte greu și anevoios de asediat; căci aici, din cauza deselor năvăliri ale barbarilor, toate locurile mai îndepărtate de orașe sînt apărate de turnuri și fortificații care se acoperă, ca în Africa, cu ciment și nu cu țigle; în ele au ocnițe din care, datorită înălțimii, au vedere în lung și în lat. De asemenea, mare parte a orașelor acelei provincii sînt, datorită munților, un fel de fortărețe, așezate în locuri foarte bine apărate natural, așa încît accesul și escaladarea lor sînt deosebit de grele. Astfel, ferite de asedii datorită naturii locului, cetățile Hispaniei nu sînt ușor de cucerit de către dușmani, lucru care s-a întîmplat și în acest război. Pentru că Pompeius își avea tabăra așezată între Ategua și Ucubis, despre care am vorbit mai sus[25], în fața celor două orașe, iar la circa 4 000 de pași[26] de tabăra lui se afla o colină înaltă numită Castra Postumiana, Caesar își făcu acolo o fortăreață de apărare.

9 Pompeius, pentru că era apărat prin natura locului de același vîrf de munte și pentru că era departe de tabăra lui Caesar, își dădea seama de dificultatea locului ca și de faptul că Caesar, izolat din pricina rîului Salsus, nu se va încumeta să dea lupta într-un loc atît de anevoios pentru a veni în ajutorul alor săi. Bazîndu-se

pe această idee, Pompeius plecă pe la straja a treia[27] și începu să asedieze fortăreața. Apropiindu-se, pompeienii începură să strige cu toții pe neașteptate și să arunce mulțime de săgeți ca să rănească un număr cît mai mare de oameni. După aceasta, cînd cei din fortăreață începură să riposteze și vestea ajunse la tabăra mare a lui Caesar, el plecă cu trei legiuni în ajutorul alor noștri aflați în primejdie. Pe cînd se apropia de ei, dușmanii înspăimîntați au luat-o la goană și mulți au fost omorîți, cîțiva făcuți prizonieri, printre care doi tribuni militari; în afară de aceștia, mulți au fugit, aruncîndu-și armele; au fost strînse 80 de scuturi ale acestora.

10 În zorii zilei următoare a venit din Italia Arguetius cu cavaleria. Acesta a adus cinci steaguri de ale saguntinilor[28], capturate de la locuitorii cetății. La rîndul său, este înspăimîntat că din Italia veniseră la Caesar călăreți conduși de Asprenas[29]. Pompeius își incendiază tabăra în noaptea aceea și pornește în marș spre Corduba. Regele, pe nume Indo, care își adusese trupele și cavaleria la Caesar, pe cînd urmărea cu prea multă înverșunare coloana dușmanilor, este făcut prizonier și omorît de soldații legiunilor de băștinași.

11 A doua zi, călăreții noștri au urmărit pînă departe către Corduba pe cei care duceau din oraș provizii la tabăra lui Pompeius. Dintre aceștia, au fost prinși 50 de oameni cu poverile lor și aduși în tabără. În aceeași zi Quintus Marcius, care fusese tribun militar al lui Pompeius, a trecut la noi; pe la straja a treia a nopții a avut loc o luptă crîncenă în oraș[30], și s-a aruncat mult foc, așa cum se obișnuiește, azvîrlindu-se cu ajutorul mașinilor tot soiul de materiale aprinse. După toate acestea, Caius Fundanius, cavaler roman, a trecut la noi din tabăra adversarilor.

12 A doua zi au fost prinși de către călăreții noștri doi soldați dintr-o legiune de băștinași, care spuneau că sînt sclavi. După ce au venit în tabără, au fost recunos-

cuţi de soldaţii care fuseseră înainte cu Fabius şi Pedius şi fugiseră apoi de la Trebonius. Nu li s-a dat nici o posibilitate de iertare şi au fost omorîţi de soldaţii noştri. Cam în acelaşi timp au fost prinşi cîţiva curieri care fuseseră trimişi din Corduba la Pompeius şi ajunseseră din greşeală în tabăra noastră; după ce li s-au tăiat mîinile li s-a dat drumul[31]. La a doua strajă[32], duşmanii şi-au folosit o bună parte din timp aruncînd, după obicei, mult foc şi nenumărate proiectile din cetate şi pe mulţi i-au rănit. După trecerea nopţii au comis un atac asupra legiunii a VI-a, pe cînd ai noştri erau ocupaţi cu lucrul, şi au început o luptă crîncenă; năvala lor a fost respinsă de ai noştri, deşi orăşenii se apărau de pe un loc mai ridicat. Cînd duşmanii au început atacul au fost respinşi, datorită vitejiei ostaşilor noştri, cu toate că erau înghesuiţi într-un loc mai jos, şi s-au retras în cetate plini de răni.

13 A doua zi, Pompeius începu construcţia unei linii de fortificaţii de la tabăra lui spre rîul Salsus. Cum călăreţii noştri din postul de gardă erau puţini la număr, au fost atacaţi de duşmani mai numeroşi, aruncaţi din post şi trei dintre ei au fost ucişi. În aceeaşi zi, Aulus Valgius, fiu de senator, al cărui frate se afla în tabăra lui Pompeius, lăsîndu-şi toate bunurile, se aruncă pe cal şi fugi[33]. Un cercetaş din legiunea a II-a a lui Pompeius a fost prins de soldaţi şi omorît. În aceeaşi vreme a fost aruncat un proiectil, pe care era scris că în ziua în care vor trebui să pornească asaltul oraşului se va pune la vedere un scut. Mînaţi de această nădejde, unii, sperînd că vor putea să escaladeze zidul fără pericol şi să pună stăpînire pe oraş, începură a doua zi să lucreze lîngă zid şi dărîmînd o mare parte din exteriorul lui ... (lacună). După aceasta, lăsaţi în viaţă de către locuitorii oraşului, ca şi cum ar fi fost din partida lor ... (lacună), cereau să fie eliberaţi soldaţii purtători de platoşă şi cei care fuseseră lăsaţi de Pompeius în garnizoană în oraş[34]. Acestora, Caesar le-a răspuns că el are obiceiul să pună condiţii, nu să

primească. Cînd aceia s-au întors în oraș și au relatat răspunsul, s-a iscat larmă mare și toți au început lupta pe întreg zidul, aruncînd tot soiul de proiectile. Din această cauză, mare parte din oamenii care se aflau în tabăra noastră nu s-au îndoit că dușmanii vor încerca o ieșire în ziua aceea. Astfel, într-un cerc strîns în jurul cetății, se luptară crîncen cîtva timp și în aceeași vreme o balistă a noastră dărîmă un turn; o dată cu el căzură și cinci dintre adversarii care se aflau acolo și un sclav care supraveghea balista.

14 După aceasta, Pompeius și-a așezat o fortăreață dincolo de rîul Salsus, fără să fie împiedicat de ai noștri, și s-a lăudat crezînd greșit că a ocupat un loc chiar în interiorul pozițiilor noastre. Astfel, în ziua următoare, pe cînd înainta tot mai departe, după același sistem, porni atacul în locul în care călăreții noștri aveau un post de gardă. Cîteva unități de cavalerie, împreună cu soldații ușor înarmați, au fost scoase de pe poziție; din cauza numărului mic de călăreți ei au fost zdrobiți o dată cu trupele ușoare de către escadroanele dușmanilor. Acest lucru se întîmpla sub ochii ambelor tabere, și pompeienii erau cu atît mai plini de fală și încîntare, cu cît mai departe reușeau să-i urmărească pe ai noștri care se retrăgeau. Tot ei însă, ori de cîte ori ai noștri îi întîmpinau cu strigăt de luptă într-un loc prielnic și le țineau piept cu același curaj ca de obicei, renunțau la atac.

15 În armată luptele de cavalerie se petrec de obicei astfel: cînd călărețul descalecă pentru a se lupta cu pedestrașul, niciodată nu este egal cu el[35]; același lucru s-a petrecut și în această luptă. Cînd trupele de frunte ale pedestrașilor ușor înarmați au atacat pe neașteptate pe călăreții noștri, și lucrul a fost observat abia în timpul luptei, cei mai mulți au descălecat. Astfel, în scurt timp călărețul a început să lupte pe jos [iar pedestrul călare][36], pînă cînd măcelul a ajuns foarte aproape de val[37]. În această luptă, din rîndurile dușmanilor au căzut 123 de

oameni, mai mulţi au fost dezarmaţi, mulţi s-au întors în tabără plini de răni. Dintre ai noştri au căzut trei, au fost răniţi 12 pedestraşi şi 5 călăreţi. În restul acelei zile, după vechiul obicei, s-a continuat lupta în faţa zidului. După ce au aruncat o mare cantitate de proiectile şi de foc asupra alor noştri care se aflau în apărare, au recurs la o crimă nelegiuită, de o cruzime nespusă: în faţa noastră au început să sugrume şi să arunce de pe ziduri pe oaspeţii[38] care se aflau în cetate, aşa cum fac barbarii, ceea ce, după cît îşi amintesc oamenii, nu se mai făcuse niciodată.

16. La sfîrşitul acelei zile a fost trimis pe ascuns, fără ca ai noştri să observe, un mesager de la pompeieni, pentru ca cei din cetate să incendieze în noaptea aceea turnurile şi platforma şi să încerce o ieşire pe la straja a treia. După ce şi-au petrecut o mare parte a timpului aruncînd foc şi proiectile, au deschis poarta care se afla în partea dinspre tabăra lui Pompeius, au ieşit cu toate trupele şi au luat cu ei crengi, împletituri de nuiele, pentru a umple tranşeele şi căngi pentru a dărîma şi incendia colibele acoperite cu paie, care fuseseră construite de ai noştri în vederea iernii; pe lîngă aceasta, au luat cu ei argint şi haine, pentru ca în timp ce ai noştri ar fi fost ocupaţi cu prada ei, tăind şi ucigînd, să se refugieze la garnizoanele lui Pompeius. Acesta, pentru că socotea că ei vor reuşi în încercarea lor, a stat toată noaptea în linie de luptă dincolo de rîul Salsus. Deşi lucrul a fost făcut fără ştirea lor, ai noştri, bizuindu-se pe curaj, i-au respins în oraş, rănind pe mulţi dintre ei, au pus stăpînire pe prada şi armele lor şi i-au prins de vii pe unii, care au fost omorîţi a doua zi. Tot în acest timp, un transfug a povestit că un oarecare Iunius din oraş, care se afla în galeria subterană în timp ce orăşenii comiseseră crima, a strigat că omorul săvîrşit e o fărădelege nemaiauzită; căci cei care îi primiseră lîngă altarele şi în căminele lor nu meritau cu nici un chip să fie pedepsiţi în acest fel şi că orăşenii au pîngărit prin această crimă legea

ospitalităţii; pe lîngă aceasta, mai spuse încă multe altele. Înspăimîntaţi de această cuvîntare, ei n-au mai continuat omorurile.

17 A doua zi, Tullius a venit ca sol împreună cu Cato Lusitanus şi a vorbit astfel în faţa lui Caesar: „O, de-ar fi dat zeii nemuritori să fiu soldatul tău şi nu al lui Cnaeus Pompeius şi să dau dovadă de vitejie nestrămutată în izbînzile tale, nu în nenorocirea lui. Laudele lui aducătoare de nenoroc au avut ca rezultat faptul că noi, cetăţeni romani, sîntem lipsiţi de ajutor ... (lacună) apărare, şi din cauza stării de plîns a patriei sîntem socotiţi duşmani, noi care nu ne-am bucurat de o soartă prea bună nici în timpul victoriilor, nici în timpul eşecurilor lui. Noi am ţinut piept atîtor atacuri, în timpul lucrărilor de zi şi noapte la fortificaţii am îndurat loviturile săbiilor şi bătaia săgeţii, acum părăsiţi de Pompeius şi înfrînţi de vitejia ta, te rugăm şi cerem de la mila ta să ... (lacună)". „Aşa cum m-am purtat faţă de popoarele străine, [a spus Caesar][39] tot astfel mă voi purta la capitularea concetăţenilor mei".

18 După ce solii au fost lăsaţi să plece, pe cînd se apropiau de poartă, Tiberius Tullius, cum Antonius nu-l urmase pe cel care intra, s-a întors la poartă şi l-a prins pe om ... (lacună)[40]. Cînd Tiberius a observat ce se întîmplă, a scos îndată pumnalul şi l-a lovit în braţ. Astfel s-au refugiat în goană la Caesar. Tot în această vreme un stegar din legiunea I a dezertat la noi şi a povestit că în ziua în care avusese loc lupta de cavalerie din unitatea lui pieriseră 35 de oameni, şi că nu era permis să se anunţe aceasta în tabăra lui Cnaeus Pompeius, nici să se spună că a murit cineva. Un sclav, al cărui stăpîn se afla în tabăra lui Caesar şi îşi lăsase soţia şi copiii în oraş, şi-a sugrumat stăpînul şi s-a furişat pe ascuns de gărzile lui Caesar în tabăra lui Pompeius ... (lacună) şi a trimis un mesaj scris pe o ghiulea, prin care îl anunţa pe Caesar de cele ce se pregăteau în oraş în

vederea apărării. Astfel, primind scrisoarea, după ce s-a întors în oraș, cel care obișnuia să trimită ghiuleaua scrisă... (lacună). În zilele care au urmat s-au refugiat la noi doi frați lusitani[41] și au anunțat că Pompeius ținuse o adunare în care spusese că nu poate veni în ajutorul orașului și deci trebuie să se retragă în timpul nopții din fața dușmanilor înspre mare; unul răspunsese că e mai bine să se decidă să lupte decît să dea semnalul derutei și, pentru că vorbise astfel, fusese sugrumat. În același timp au fost prinși doi mesageri de-ai lui Pompeius care se îndreptau spre oraș; scrisorile lor, Caesar le-a aruncat orășenilor[42] și a poruncit unuia dintre ei, care-i cerea viața, să incendieze un turn de lemn al acestora, promițîndu-i că dacă va face aceasta îi va acorda orice. Incendierea fără primejdie a turnului era un lucru foarte greu de realizat. Astfel pe cînd, legîndu-și o funie de picior, încerca să se apropie, a fost ucis de orășeni. În aceeași noapte, un transfug a anunțat că Pompeius și Labienus sînt foarte indignați de omorurile săvîrșite de orășeni.

19 La a doua strajă, un turn de lemn care fusese al nostru s-a despicat de jos pînă la al doilea și al treilea etaj din cauza mulțimii de proiectile. În același timp se dădu o luptă înverșunată în fața zidurilor și un alt turn de-al nostru, la fel cu cel precedent, a fost incendiat, căci orășenii s-au folosit de un vînt favorabil. În zorii zilei următoare o femeie s-a aruncat de pe ziduri și, ajungînd la noi, a povestit că avusese intenția să treacă la Caesar împreună cu toții sclavii, dar că aceștia fuseseră prinși și sugrumați. La cîtva timp după aceea a fost aruncat de pe zid un mesaj în care stătea scris: „Lucius Munatius, către Caesar. Dacă îmi promiți viața, căci am fost părăsit de Cnaeus Pompeius, te voi sluji cu aceeași vitejie și credință cu care l-am slujit pe el“. În aceeași vreme solii orășenilor care ieșiseră mai înainte ajunseră la Caesar și spuseră că, dacă le va acorda viața, ei îi vor preda orașul în zorii zilei următoare. Acestora le-a răspuns că Caesar

își respectă cuvîntul. Astfel, punînd stăpînire pe oraș[43] în ziua a 19-a înaintea calendelor lui martie[44] a fost aclamat *imperator*[45].

20 Pompeius, aflînd de la transfugi că avusese loc predarea cetății, și-a mutat tabăra spre Ucubis și a așezat de jur împrejurul acelor locuri posturi de gardă, rămînînd în interiorul fortificațiilor. Caesar s-a deplasat și el și a apropiat mai mult cele două tabere. În același timp, de dimineață, un soldat în platoșă dintr-o legiune băștinașă a dezertat la noi și a povestit că Pompeius convocase pe locuitorii orașului Ucubis și le poruncise să caute cu stăruință să afle care sînt susținătorii victoriei partidei sale și care ai dușmanilor. După cîtva timp, în orașul care fusese cucerit a fost prins în subterană sclavul despre care am povestit mai sus că își omorîse stăpînul; el a fost ars de viu. Tot în acest timp au dezertat la Caesar opt centurioni în platoșe dintr-o legiune de băștinași. Călăreții noștri s-au ciocnit cu călăreții adversarilor, iar cîțiva răniți au omorît pe unii ușor înarmați. În noaptea aceea au fost prinse iscoade: trei sclavi și un soldat dintr-o legiune băștinașă. Sclavii au fost crucificați, soldatului i s-a tăiat capul[46].

21 A doua zi cîțiva călăreți și soldați ușor înarmați au fugit la noi din tabăra dușmanilor. În același timp, 11 călăreți au atacat pe soldații noștri însărcinați cu aprovizionarea cu apă și au omorît pe unii, iar pe alții i-au prins de vii; dintre aceștia, au fost luați prizonieri 8 călăreți. În ziua următoare, Pompeius a poruncit să fie tăiați cu securea 74 de oameni despre care se zicea că sînt simpatizanții lui Caesar, iar ceilalți a ordonat să fie duși înapoi în oraș[47]; dintre aceștia, 120 au fugit și au venit la Caesar.

22 După o trecere de timp, locuitorii cetății Ursao[48], care fuseseră prinși în cetatea Ategua, au plecat ca soli împreună cu ai noștri pentru a povesti ursaonienilor cele

întîmplate și la ce se pot aștepta de la Cnaeus Pompeius, după ce au văzut cum fuseseră sugrumați oaspeții, precum și multe alte fărădelegi săvîrșite de cei pe care îi primiseră ca să-i apere. Cînd aceștia au ajuns la oraș, ai noștri, cu excepția celor care erau chiar din cetatea aceea, care erau cavaleri romani și senatori, nu au îndrăznit să intre. După schimbul de mesaje, pe cînd se întorceau la ai noștri, rămași în afara orașului, cei care-i urmau ca pază i-au omorît pe soli pe la spate. Doi dintre ei au scăpat cu fuga și i-au relatat lui Caesar cele întîmplate ... (lacună) și au trimis iscoade la Ategua. După ce aceștia au descoperit că lucrurile s-au întîmplat așa cum spuseseră solii, locuitorii cetății s-au repezit la cel care-i omorîse pe soli, au început să arunce în el cu pietre și au încercat să-l ucidă, spunînd că el este făptașul. Scăpînd cu mare greutate de primejdie, el a rugat pe cetățeni să-l lase să plece ca sol la Caesar ca să-l îmbuneze. Lăsat să plece, el și-a pregătit ajutoare și, după ce a strîns o mînă de oameni, s-a strecurat prin vicleșug în cetate în timpul nopții, a făcut un mare măcel, a omorît pe conducătorii care fuseseră împotriva lui și a pus stăpînire pe cetate. După cîtva timp, niște sclavi transfugi au povestit că bunurile cetățenilor sînt vîndute și că ei nu au voie să iasă în afara valului decît neînarmați, din pricină că din ziua în care cetatea Ategua fusese cucerită, foarte mulți au fugit înspăimîntați în Baeturia[49]; că nu au nici o speranță de victorie, iar dacă vreunul dintre ai noștri dezertează la ei, este inclus în trupele ușoare și nu primește mai mult de 17 ași.

23 În vremea care a urmat, Caesar a apropiat taberele și a început construirea unei linii de fortificații spre rîul Salsus. Pe cînd ai noștri erau ocupați aici, numeroși dușmani s-au năpustit de pe o înălțime, au aruncat multe săgeți și au rănit pe mulți dintre ei, fără să-i pună pe fugă. Atunci, după cum spune Ennius, „pentru o clipă ai noștri cedară“[50]. Văzînd, contrar obiceiului că ai noștri se retrag, doi centurioni din legiunea a V-a au

trecut rîul, au refăcut linia de luptă și, pe cînd cei mai mulți se luptau cu mare vitejie, unul din ei a căzut lovit de mulțimea de săgeți aruncată de pe înălțime. În timp ce tovarășul său continua lupta, deși cu forțe inegale, observînd că e înconjurat de toate părțile, înaintînd, s-a lovit la picior. La vestea căderii acestui viteaz centurion, pe cînd o mulțime de dușmani se năpusteau asupra lui, călăreții noștri, trecînd rîul mai la vale, au început să-i alunge pe adversari spre val. Astfel, pe cînd se străduiesc din răsputeri să-i nimicească chiar între fortificațiile lor, sînt încercuiți de cavalerie și de pedestrimea ușoară. Dacă n-ar fi dat dovadă de o vitejie deosebită, ar fi fost prinși de vii, căci erau atît de strînși între întărituri încît, într-un spațiu redus, călăreții abia puteau să se apere. În aceste două feluri de luptă mai mulți au fost răniți, printre care chiar Clodius Arquitius; între aceștia lupta s-a dat atît de strîns încît, în afară de cei doi centurioni care s-au acoperit de glorie, nimeni nu a mai căzut.

24 A doua zi trupele ambilor comandanți ajunseră la Soricaria. Ai noștri începură să sape tranșee. Pompeius a observat că îi este tăiat drumul spre fortăreața Aspavia[51], care se află la 5 000 de pași de Ucubis, lucru care-l obliga să coboare pentru a da lupta; cu toate acestea nu dădea bătălia, ci de pe o colină... (lacună) ocupau un loc mai înalt ca să-l silească să accepte un loc nepotrivit pentru luptă. Din această cauză, cum amîndouă armatele se îndreptau spre locul înalt, dușmanii au fost opriți de ai noștri și aruncați în cîmpie[52]. Acest lucru oferea alor noștri victoria. Adversarii se retrăgeau de peste tot, dînd prilejul unui mare măcel. Salvarea lor a fost un deal, iar nu curajul, și dacă nu se însera, ar fi fost lipsiți de orice scăpare, cu toate că ai noștri erau mai puțini. Din trupele ușor înarmate au căzut 324 de soldați, dintre soldații legiunilor 138, în afară de cei ale căror arme și trofee au fost luate. Astfel, uciderea din ajun a celor doi centurioni a fost răzbunată prin această pedeapsă a dușmanilor.

25 În ziua următoare, după ce ajutoarele lui Pompeius[53] au venit în același loc, după obicei, ei au folosit aceeași veche tactică de luptă: în afară de călăreți, nimeni nu îndrăznea să iasă în cîmp deschis. Pe cînd ai noștri erau ocupați cu lucrările de fortificații, trupele de cavalerie au dat năvală, în timp ce soldații legiunilor strigau cu toții, cerîndu-și locul în luptă (ca unii care erau obișnuiți să-i urmeze) încît ai fi crezut că sînt pregătiți cu totul de bătălie; ai noștri au ieșit foarte departe dintr-o vale adîncă și s-au oprit în cîmpie într-un loc neted. Aceia, însă, n-au îndrăznit, fără îndoială, să coboare pentru a se ciocni în loc întins, în afară de unul singur, Antistius Turpio; acesta, încrezător în puterea sa, a început să strige că nimeni dintre adversari nu se poate măsura cu el. Atunci, tot așa cum se povestește despre lupta dintre Achilles și Memnon[54], din linia noastră a ieșit la luptă Quintus Pompeius Niger, cavaler roman din Italica[55]. Pentru că înfățișarea fioroasă a lui Antistius distrăgea atenția tuturor de la lucru, amîndouă armatele s-au așezat în linie să privească; între cei doi luptători victoria era îndoielnică, așa încît părea că sfîrșitul războiului avea să fie decis de încleștarea dintre ei. Astfel, amîndoi erau plini de zel și ardoare, fiecare fiind apreciat după voința taberei și partizanilor săi. Ațîțați de vitejia acestora, pe cînd ei se întîlneau în cîmpie pentru a lupta, insemnele gloriei și lucrătura strălucitoare a armelor... (lacună), lupta lor ar fi fost încheiată dacă n-ar fi fost întreruptă de năvala cavaleriei, așa cum am arătat mai sus[56]; trupele ușoare erau așezate de pază, nu departe de fortificații... (lacună) și-a așezat tabăra. Astfel, în timp ce călăreții noștri se întorc în tabără, dușmanii îi urmăresc cu înverșunare, dar ei, strigînd cu toții, au dat atacul. Cuprinși de spaimă, ei se refugiară în tabără, pierzînd în fuga lor mulți soldați.

26 Pentru vitejia lor Caesar a dăruit escadronului lui Cassius 13 000 de sesterți[57], prefectului cinci lanțuri de aur, iar trupelor ușoare 12 000 de sesterți. În această zi,

Aulus Baebius, Caius Flavius și Aulus Trebellius, cavaleri romani din Asta[58], s-au refugiat la Caesar, acoperiţi aproape din cap pînă în picioare cu argint. Ei au anunţat că toţi cavalerii romani care se află în tabăra lui Pompeius au făcut o conspiraţie pentru a dezerta, dar la pîra unui sclav au fost arestaţi, și că numai ei, folosind un prilej prielnic, scăpaseră. Tot în această zi a fost prinsă următoarea scrisoare pe care Pompeius o trimitea la Ursao: „Dacă sînteţi sănătoși, mă bucur. Eu sînt sănătos. Deși, spre norocul nostru, i-am respins pînă acum pe adversari, așa cum ne așteptam, aș fi terminat războiul mai repede decît vă închipuiţi, dacă ei ar fi angajat bătălia într-un loc potrivit; însă ei nu îndrăznesc să scoată în cîmp deschis o armată de recruţi și pînă acum duc războiul doar cu garnizoanele noastre. Ei au încercuit cîteva cetăţi și de acolo își iau proviziile. Din această cauză eu voi păstra cetăţile partidei noastre și voi termina războiul cît mai curînd. Am de gînd să trimit la voi... (lacună) cohorte. Fără îndoială că, lipsiţi de proviziile noastre, vor fi siliţi să coboare pentru a da lupta".

27 În zilele următoare, pe cînd ai noștri erau ocupaţi cu lucrările de fortificaţii, cîţiva călăreţi au fost omorîţi într-o plantaţie de măslini în timp ce adunau lemne. Cîţiva sclavi au dezertat la noi și au povestit că după lupta care s-a dat la Soricaria, în a treia zi înaintea nonelor lui martie[59], domnește mare spaimă printre adversari și că Attius Varus[60] este comandantul fortăreţelor din împrejurimi. În ziua aceea Pompeius și-a mutat tabăra și s-a oprit într-o plantaţie de măslini în faţa orașului Hispalis[61]. Înainte ca Caesar să plece tot într-acolo, cam în jurul orei a șasea[62] s-a zărit luna. Mutîndu-și tabăra, Pompeius a poruncit garnizoanei pe care a lăsat-o în urmă să incendieze Ucubis și după incendierea orașului să se retragă în tabăra veche. După aceea Caesar a început asedierea orașului Ventipo și după predarea acestuia a pornit în marș spre Carruca[63], și și-a așezat tabăra în faţa lui Pompeius. Pompeius a incendiat ora-

șul fiindcă închisese porțile în fața garnizoanei lui. Ai noștri au prins un soldat care-și sugrumase fratele în tabără și l-au omorît cu ciomege. Pornind în marș de aici, Caesar și-a așezat tabăra în fața lui Pompeius, după ce a ajuns în cîmpia Mundei[64].

28 În ziua următoare, cînd Caesar voia să pornească marșul cu trupele sale, i s-a anunțat de către cercetași că Pompeius staționase în formație de luptă începînd încă de la straja a treia. La primirea acestei vești Caesar a ridicat stindardul de luptă. Pompeius își scosese armata în linie de bătaie, pentru că trimisese înainte o scrisoare cetății ursaonienilor care fuseseră partizanii lui, scrisoare în care spunea că Caesar nu vrea să coboare în cîmpie din pricină că cea mai mare parte a armatei lui este formată din recruți[65]. Această scrisoare dădea foarte mult curaj orășenilor. Astfel, bazîndu-se pe această convingere, el socotea că va putea acționa în siguranță, căci era apărat și de așezarea locului unde își avea tabăra și chiar de întăriturile orașului. Căci, așa cum am arătat mai sus, aceste locuri înalte sînt apărate de dealuri și nedespărțite de nici o vale. Același lucru s-a întîmplat și atunci[66].

29 Între cele două tabere se afla o cîmpie de aproape 5 000 de pași[67], așa încît armatele lui Pompeius erau apărate de două lucruri: de cetate și de înălțimea locului. Pornind de aici, se întindea o altă cîmpie, a cărei pantă era precedată de un rîu care făcea locul foarte nepriielnic accesului, căci în partea dreaptă curgea pe un pămînt mlăștinos și noroios. Așadar Caesar, după ce a văzut linia așezată gata de bătălie, nu s-a îndoit nici o clipă că dușmanii vor ieși la luptă în mijlocul cîmpiei, pe teren întins. Aceasta era părerea tuturor. La aceasta se adăuga, pe lîngă locul de o netezime desăvîrșită, o vreme însorită și senină, încît părea că înșiși zeii nemuritori dăduseră o zi minunată, ca după dorință, pentru bătălie. Ai noștri se bucurau, unii însă se temeau, căci nu se știa

ce va aduce întîmplarea peste un ceas în locul acela spre care era mînată acum soarta și viața tuturor. Astfel, ai noștri pornesc la luptă, socotind că așa vor face și adversarii, dar aceștia nu îndrăznesc să se îndepărteze de fortificațiile orașului, din care își făcuseră un fel de zid de apărare contra dușmanilor. Deci ai noștri înaintează. Între timp, întinderea netedă a cîmpiei îi ademenea pe adversari să se străduiască a obține victoria în asemenea condiții și totuși ei nu renunțau la sistemul lor și nici nu coborau de pe înălțime, nici nu se depărtau de cetate. Chiar cînd ai noștri s-au apropiat pas cu pas de rîu, dușmanii nu au încetat să stea în defensivă, deși locul era neprielnic pentru noi.

30 Linia lor era formată din 13 acvile[68], fiind apărată în laturi de cavalerie și de pedestrimea ușoară în număr de 6 000; pe lîngă aceștia, trupele auxiliare erau cam tot pe atît. Trupele noastre erau formate din 80 de cohorte și 8 000 de călăreți[69]. Astfel, pe cînd la capătul cîmpiei ai noștri se apropiau de un loc neprielnic, dușmanul stătea gata pe pozițiile ridicate, așa încît drumul mai departe era foarte primejdios. Cînd Caesar a observat aceasta, a dat ordin de oprire pe locul acela, ca nu cumva din nebăgare de seamă ai săi să comită vreo greșeală. Cînd aceasta a ajuns la urechile soldaților, ei au început să se indigneze și să protesteze, spunînd că sînt împiedicați să ducă lupta pînă la capăt. Această zăbovire îi făcea pe adversari să prindă curaj, crezînd că trupele lui Caesar se tem să înceapă bătălia. Astfel, ieșind din pozițiile lor, oferiră lupta într-un loc neprielnic, în așa fel încît apropierea de ei aducea mare primejdie. Soldații legiunii a X-a se aflau la locul lor, în aripa dreaptă[70]; în cea stîngă se aflau legiunile a III-a și a V-a, împreună cu celelalte trupe auxiliare și cu cavaleria. Cu strigăt mare lupta începu.

31 Deși ai noștri îi întreceau în curaj, adversarii se apărau cu strășnicie de pe un loc mai înalt, și din amîndouă părțile larma, zborul săgeților și ciocnirile erau atît

de înverşunate, încît ai noştri începeau să-şi piardă încrederea în victorie; căci atacul şi strigătele, lucru de care se înspăimîntă duşmanul, erau deopotrivă de puternice în încleştarea lor. Astfel, atît o parte, cît şi cealaltă dădea dovadă în luptă de o vitejie la fel de mare. Mulţimea duşmanilor, lovită de proiectile, e copleşită şi cade mereu. Latura dreaptă, aşa cum am arătat, era apărată de soldaţii legiunii a X-a; deşi erau puţini, aceştia, datorită vitejiei lor, pricinuiau mare spaimă duşmanilor, căci începuseră să-i împingă cu înverşunare de pe poziţiile lor încît, ca să nu fie atacaţi de ai noştri din flanc, o legiune duşmană începu să treacă din latura dreaptă în ajutorul lor. Îndată ce aceasta s-a pus în mişcare, cavaleria lui Caesar a început să forţeze din aripa stîngă, şi lupta cu atîta vitejie, încît nu era posibil să se facă loc pentru a veni în ajutorul lor. Strigătele amestecate cu gemete şi scrîşnet de săbii ajungeau la urechile recruţilor şi le umpleau sufletele de groază. Aici, după cum spune Ennius, „om pe om se strivea, arme de arme se izbeau"[71]. Ai noştri au început să alunge pe duşmanii care luptau cu înverşunare. Cetatea le-a fost acestora de ajutor. Astfel, împrăştiaţi şi puşi pe fugă chiar în ziua de sărbătoare a lui Bacchus[72], n-ar fi rămas în viaţă dacă nu s-ar fi refugiat în locul de unde plecaseră. În această luptă au căzut circa 30 000 de oameni şi poate chiar ceva mai mulţi. În afară de aceasta, Labienus şi Attius Varus au căzut în luptă şi au fost amîndoi înmormîntaţi cu fast; au mai pierit cam 3 000 de cavaleri romani, parte din Roma, parte din provincie. Dintre ai noştri au căzut cam 1 000 de oameni, călăreţi şi pedeştri[73]; au fost răniţi 500. Au fost capturate 13 acvile duşmane[74] şi steaguri şi fascii... (lacună); în afară de aceasta... (lacună). Pe aceştia i-a avut... (lacună).

32 ... (lacună) după fugă adversarii îşi găsiseră ca adăpost cetatea Munda, iar ai noştri au fost siliţi să-i încercuiască. Din armele duşmanilor, din scuturi şi lănci se făceau grămezi, cadavrele erau puse unele peste altele

ca să formeze un fel de val; deasupra celor uciși, în vîrful săbiilor erau înfipte capete îndreptate spre cetate: toate înspăimîntau pe dușmani... (lacună), ca să vadă semnele vitejiei și să-și dea seama că sînt încercuiți. Gallii începură să asedieze cetatea, pe care o înconjuraseră cu cadavrele dușmanilor, aruncînd lănci și proiectile. Din această luptă, tînărul Valerius a scăpat cu cîțiva călăreți, a fugit la Corduba și i-a povestit cele întîmplate lui Sextus Pompeius, care se afla acolo. Aflînd de această întîmplare, el a împărțit banii pe care-i avea călăreților aflați cu el, iar locuitorilor orașului le-a spus că merge la Caesar să trateze pacea, și a plecat din cetate pe la straja a doua. Cnaeus Pompeius, cu cîțiva călăreți și puțini pedestrași, plecă pentru a pregăti flotă la Carteia[75], oraș aflat la 170 000 de pași[76] de Corduba. Cînd a ajuns la a opta bornă militară[77], Publius Caucilius, care înainte fusese comandant în tabăra lui Pompeius, trimise înainte, în numele lui, un om care să spună că Pompeius nu se simte bine și să i se trimită o lectică cu care să poată fi adus în oraș. După ce au fost trimiși oameni cu o lectică, Pompeius a fost adus la Carteia. Sprijinitorii partidei lui Pompeius se adună în palatul în care fusese adus — căci socoteau că el a venit cu un scop ascuns — ca să-l întrebe tot ce voiau să afle despre război. După ce s-a adunat toată lumea, Pompeius a coborît din lectică și s-a pus sub protecția lor.

33 După bătălie și după încercuirea Mundei, Caesar a venit la Corduba. Cei care se refugiaseră după măcel ocupaseră podul. Cînd ai noștri au ajuns acolo, dușmanii au început să ne batjocorească, spunînd că am rămas puțini după luptă, și întrebîndu-ne încotro fugim. Astfel s-a început lupta de pe pod. Caesar a traversat rîul[78] și și-a așezat tabăra. Scapula, capul răscoalei sclavilor și liberților, venind la Corduba după luptă, și-a chemat sclavii și liberții, și-a ridicat un rug, a poruncit să i se facă o masă cît mai îmbelșugată și să se aștearnă

lucrurile cele mai de preț; a dăruit sclavilor prezenți bani și argintărie. El însuși s-a așezat să cineze, parfumîndu-se din cînd în cînd cu tămîie și nard. În sfîrșit, a poruncit unui sclav să-l omoare, iar unui libert, care-i fusese iubit, să-i aprindă rugul.

34 Locuitorii cetății însă, îndată ce tabăra lui Caesar a fost așezată în fața orașului, au început să se certe atît de tare, încît strigătele partizanilor lui Caesar și ai lui Pompeius ajungeau pînă în tabăra noastră. Aici se aflau legiuni recrutate din dezertori, iar o parte dintre orășeni erau sclavi care fuseseră eliberați de Sextus Pompeius; la venirea lui Caesar, aceștia începură să se ia la harță. Legiunea a 13-a a început să apere cetatea, căci de cînd se luptau ocupaseră o parte a turnurilor și zidul. În sfîrșit, ei trimit soli la Caesar să-l roage să trimită înăuntru legiuni în ajutorul lor. Cînd observară aceasta, dezertorii incendiară orașul. Dar ei au fost învinși de ai noștri și 22 000 de oameni au fost omorîți[79], fără a socoti pe cei care au pierit în afara zidurilor. În acest fel Caesar pune stăpînire pe oraș. În timp ce era ocupat aici, cei despre care am arătat mai sus că au fost încercuiți după luptă au făcut un atac în afara orașului și, după ce mulți au fost omorîți, au fost respinși în cetate[80].

35 Cînd Caesar a pornit spre Hispalis, au venit la el soli să-l roage de iertare. Cînd a ajuns la cetate, a trimis înăuntru pe locotenentul Caninius cu o garnizoană, iar el și-a așezat tabăra lîngă oraș. Înăuntru se afla un număr destul de mare de partizani ai lui Pompeius, care erau nemulțumiți de primirea garnizoanei; aceștia trimit pe ascuns pe un oarecare Philo, care fusese cel mai înverșunat apărător al partidului lui Pompeius și care era foarte cunoscut în toată Lusitania; acesta pleacă fără să fie văzut de străji în Lusitania și ajunge în Lennius la Caecilius Niger, un barbar care avea o trupă destul de numeroasă la lusitani. Întorcîndu-se la Hispalis, ei sînt pri-

miți în oraș în timpul nopții; sărind zidul, omoară străjile și garnizoana, închid porțile și încep din nou lupta.

36 Pe cînd se întîmplă acestea, solii orașului Carteia îl anunță că au în puterea lor pe Pompeius. Pentru că înainte închiseseră porțile în fața lui Caesar, acum socoteau că vor repara fapta rea pe care o făcuseră prin această binefacere și vor avea de cîștigat. Lusitanii nu încetau nici o clipă să lupte la Hispalis. Cînd Caesar a văzut aceasta, s-a temut că dacă va porni să cucerească orașul oamenii aceia fără minte îl vor incendia și vor dărîma zidurile; ținînd sfat, hotărăște să-i lase pe lusitani să pornească un atac în timpul nopții. Aceștia nu credeau că un asemenea lucru poate fi făcut intenționat. Astfel, atacînd în afara cetății, ei incendiază corăbiile aflate la rîul Baetis. În timp ce ai noștri sînt ocupați cu incendiul, ei o iau la fugă, dar sînt omorîți de călăreți. Recucerind orașul prin această manevră, Caesar pornește spre Asta; din această cetate vin soli să-i anunțe capitularea. Locuitorii Mundei, care după lupte se refugiaseră în cetate, se predau în număr mare după un asediu îndelungat. După ce sînt grupați într-o legiune, ei se înțeleg între ei ca la un semn cei din oraș să dea un atac în afara cetății în timpul nopții, iar ceilalți să înceapă un masacru în tabără. Aflîndu-se de acest lucru, în noaptea următoare, pe la straja a treia, la semnalul cuvenit, ei sînt omorîți cu toții în afara valului.

37 Locuitorii orașului Carteia, în timp ce în drumul său Caesar cucerea celelalte orașe, începură să se certe din cauza lui Pompeius. O parte din ei erau cei care trimiseseră soli la Caesar, o altă sprijinea partida lui Pompeius. Izbucnește o răscoală, ei ocupă porțile, și are loc o mare vărsare de sînge. Rănit, Pompeius pune stăpînire pe 20 de corăbii de război și fuge. Didius, care fusese comandantul flotei la Gades[81], îndată ce vestea

ajunge la el, începe să-l urmărească. Din Carteia, călăreți și pedestrași pornesc cu mare iuțeală urmîndu-l și ei. În a patra zi de navigație, pentru că plecaseră nepregătiți de la Carteia, fără provizii de apă, pompeienii ancorează la țărm. În timp ce se aprovizionează cu apă, apare Didius cu flota sa, incendiază corăbiile și pune stăpînire pe cîteva din ele.

38 Pompeius fugi cu cîțiva oameni și se retrase într-un loc apărat natural. Călăreții și cohortele care fuseseră trimise să-l urmărească sînt informați de iscoadele trimise înainte că pompeienii merg fără întrerupere zi și noapte. Pompeius era grav rănit la umăr și la piciorul stîng. La aceasta s-a adăugat și faptul că își sucise călcîiul[82], lucru care constituia o mare piedică pentru ceilalți. Astfel, în aceeași lectică în care fusese scos din turn era purtat de lusitani, după obiceiul militar. După ce a fost văzut de garnizoana lui Caesar, el este înconjurat de cavalerie și de cohorte. Dar accesul la locul acela era anevoios. De aceea ocupase Pompeius un loc întărit în mod natural, pentru ca o mînă de oameni să se poată apăra de pe înălțime împotriva unei mulțimi oricît de mari. Ai noștri atacă, dar sînt respinși de săgeți. Cînd aceștia cedau, dușmanii îi urmăreau cu înverșunare și îi împiedicau să se apropie. Deoarece acest lucru s-a repetat de mai multe ori, ai noștri au observat că el constituie o mare primejdie. Ei hotărăsc atunci să-l încercuiască cu întărituri și construiesc în grabă mare un val de pămînt egal cu înălțimea pe care se aflau adversarii pentru a putea lupta cu ei de la același nivel. Cînd aceștia observă faptul, își caută scăparea în fugă.

39 Pompeius, așa cum am arătat, rănit și cu piciorul scrîntit, își întîrzia plecarea și, din cauza locului deosebit de neprielnic, nu își putea pregăti pentru scăpare nici cal, nici vreun vehicul. Ai noștri măcelăreau în toate

părţile pe fugari. Alungat din întăritură şi pierzîndu-şi ajutoarele, Pompeius încercă să se ascundă într-o vale, într-un loc scobit în forma unei peşteri, unde nu ar fi putut fi găsit de ai noştri cu uşurinţă, dacă nu l-ar fi pîrît prizonierii. Astfel, acolo a şi fost omorît. Cînd Caesar se afla la Gades, în ajunul idelor lui aprilie[83], capul lui Pompeius a fost adus la Hispalis şi arătat poporului.

40 După moartea tînărului Cnaeus Pompeius, Didius, despre care am vorbit mai sus, plin de bucurie din pricina acestui lucru, se retrase în fortăreaţa cea mai apropiată şi scoase la ţărm cîteva corăbii pentru a le repara; deşi ... (lacună) erau un lanţ de fortificaţii ... (lacună). Lusitanii care supravieţuiseră luptei se adunară sub steagurile lor şi, formînd o trupă numeroasă, atacară pe Didius. Deşi nu era lipsit de pricepere în apărarea corăbiilor, totuşi el ieşea destul de des din fortăreaţă, din cauza numeroaselor lor atacuri şi în lupte de fiecare zi ... (lacună) se aşază la pîndă şi împarte trupa în trei. Unii erau gata să incendieze corăbiile, iar alţii să respingă pe cei care ar fi venit să le salveze; primii erau aşezaţi în aşa fel, încît să nu poată fi zăriţi; ceilalţi pornesc la luptă în văzul tuturor. Astfel, cînd Didius iese din fortăreaţă cu soldaţii pentru a-i respinge, lusitanii dau semnalul, corăbiile sînt incendiate şi cei care ieşiseră la luptă din cetăţuie la acelaşi semn, urmărind pe tîlharii care fugeau, sînt încercuiţi pe la spate cu strigăte de cei ce stătuseră la pîndă. Didius, luptînd cu mare vitejie, este omorît împreună cu mai mulţi dintre ai săi; unii ocupă bărcile care se aflau lîngă ţărm, alţii, înotînd pînă la corăbiile ancorate, se refugiază acolo şi, ridicînd ancorele, se îndreaptă spre larg cu ajutorul vîslelor. Lucrul acesta le-a salvat viaţa. Lusitanii iau pradă bogată. Caesar se întoarce în grabă de la Gades la Hispalis.

41 Fabius Maximus, pe care îl lăsase la Munda să lupte cu garnizoana de acolo[84], asedia zi şi noapte oraşul, construind fortificaţii; cei încercuiţi se hotărîră să lupte...

(lacună) după un măcel. Ai noștri nu scapă ocazia să recucerească orașul, și pe ceilalți, în număr de 14 000, îi prind de vii. Pleacă la Ursao, oraș foarte bine întărit nu numai prin fortificații dar și prin așezarea naturală care împiedica pe dușmani să-l ia cu asalt. La aceasta se adăuga faptul că în afara orașului nu se găsea apă pe o rază de 8 000 de pași[85], lucru ce le era de mare ajutor orășenilor. Pe lîngă aceasta, platforma ... (lacună) și lemnul din care obișnuiau să facă turnuri și barăci de luptă nu se găsea mai aproape de 6 000 de pași distanță; Pompeius[86], pentru a face orașul și mai bine întărit în fața unui asediu, transportase tot lemnul de jur împrejurul cetății în interior. Astfel, ai noștri erau siliți să aducă materialul de construcție de la Munda, orașul cucerit de curînd. În timp ce au loc acestea la Munda și Ursao, Caesar, întors la Hispalis de la Gades[87], convoacă în ziua următoare adunarea. Le aminti că încă la începutul cvesturii sale[88] el a socotit ca a sa această provincie mai mult decît toate celelalte și, atît cît a putut în vremea aceea, s-a arătat darnic în binefaceri; apoi, devenind pretor[89], demnitate de mai mare însemnătate, a cerut de la Senat ca provincia să fie iertată de birul pe care i-l impusese Metellus[90] și a scăpat-o de plata lui, luînd-o o dată cu aceasta sub protecția sa, asumîndu-și multe misiuni, apărînd în fața Senatului cauze publice și particulare și atrăgîndu-și dușmănia multora; chiar în timpul consulatului său, deși lipsise din provincie, îi făcuse atît bine cît putuse: însă, atît în războiul de acum, cît și înainte, el și-a dat seama că ei au uitat de toate binefacerile lui și că sînt nerecunoscători atît față de el, cît și față de poporul roman. „Voi, deși ați cunoscut dreptul ginților și instituțiile cetățenilor romani, a spus el, ați ridicat mîna de mai multe ori după obiceiul barbar asupra magistraților cu puteri sacre ai poporului roman și în plină zi ați vrut să-l omorîți în chip nelegiuit pe Cassius[91] în mijlocul forului. Voi urîți într-atît pacea, încît niciodată n-au lipsit din această

provincie legiuni ale poporului roman. La voi binefacerile sînt socotite răutăţi, iar relele, faceri de bine. De aceea, nici în timp de pace nu aţi putut avea bună înţelegere, nici în timp de război vitejie. Un particular fugit, un tînăr Cnaeus Pompeius, primit de către voi, şi-a atribuit prin fraudă fasciile şi puterea supremă. Omorînd mulţi cetăţeni, a strîns armate contra poporului roman, la îndemnul vostru a pustiit ogoarele provinciei. În ce privinţă v-aţi socotit învingători? Oare doborîndu-mă pe mine, nu vedeaţi că poporul roman are 10 legiuni în stare nu numai să vă stea vouă în cale, dar să răstoarne şi cerul? Prin renumele şi vitejia lor . . . (lacună)[92].

FRAGMENTELE

APRECIERI DESPRE CAESAR CA ORATOR

1 Cicero, *Brutus*,[2] 72, 252: În privința lui Caesar eu însumi sînt de părere și am și auzit adeseori de la acest critic foarte priceput al genului[3] că, dintre aproape toți oratorii, el vorbește latina cea mai elegantă[4] și aceasta nu numai datorită unei obișnuințe căpătate de acasă, așa cum am auzit adineaori despre cei din familiile Laelia și Mucia[5], deși cred că și aceasta a avut un rol, ci pentru a dobîndi faima desăvîrșită de bun orator el a făcut studii îndelungate, aprofundate și anevoioase, cu cea mai mare pasiune și rîvnă.

2 Cicero, *Brutus*, 74, 258: Ești de părere că baza pentru un orator este vorbirea îngrijită și curat latină[6]; cei care au avut acest merit pînă acum, nu l-au avut datorită rațiunii și științei de a o folosi, ci mai mult datorită unei bune obișnuințe.

3 *Ibidem*, 75, 261: Caesar însă, folosind rațiunea, înlocuiește vorbirea obișnuită, coruptă și greșită cu una curată și fără greș. Așadar, cînd la această eleganță a vocabularului latin, care este totuși necesară chiar dacă nu ești orator, ci doar cetățean roman de baștină, se adaugă ornamentele oratorice, atunci e ca și cum ai pune într-o lumină potrivită o pictură frumoasă. Pentru că posedă în cel mai înalt grad această calitate necesară tuturor, nu văd cui ar trebui să cedeze locul. El posedă un stil de oratorie strălucit și cu totul lipsit de rutină, datorită glasului, gestului, frumuseții pline de măreție și, într-un fel, de generozitate[7].

4 *Ibidem*, 75, 262: Atunci Brutus spuse: cuvîntările lui îmi plac deosebit de mult, am citit multe din ele.

5 Suetonius, *Caesar*, 55: În ceea ce privește elocința, el a egalat faima celor mai de seamă oratori sau chiar a depășit-o. După acuzarea lui Dolabella[8], a fost inclus fără șovăială în rîndurile avocaților celor mai de frunte. Cicero, în *Brutus*, enumerînd oratorii, spune că nu vede cui ar putea ceda Caesar, și arată că el stăpînește un stil de elocință elegant, strălucitor și chiar măreț și generos[9], iar lui Cornelius Nepos îi scrie în felul următor tot despre el[10]: „Cum? Pe care dintre oratorii fără cusur îi vei pune înaintea acestuia? Cine are oare maxime mai ascuțite și mai numeroase? Cine are vocabular mai frumos sau mai elegant?“ Se pare că încă de tînăr a urmat stilul de elocință al lui Caesar Strabo.

6 Quintilianus, *Institutio Oratoria*, X, 1, 114: Dacă Caius Caesar ar fi lipsit din for, nici unul dintre ai noștri nu ar putea sta față în față cu Cicero. Are atîta forță, atîta ascuțime, atîta energie, încît pare că a vorbit cu aceeași tărie cu care a luptat[11]. Totuși, împodobește toate acestea cu o admirabilă eleganță în exprimare, lucru de care s-a preocupat îndeosebi.

7 Idem, *op. cit.*, X, 2, 25: Cu ce ar strica totuși să folosești în anumite pasaje forța lui Caesar...

8 Tacitus, *Dialogus de oratoribus*, 21: Trebuie să fim îngăduitori că Caesar din pricina măreției planurilor și a preocupărilor sale a făcut mai puțin în materie de oratorie decît i-o cerea talentul său divin[12].

9 Idem, *ibidem*, 25: La noi, Cicero a depășit pe toți ceilalți oratori ai timpului său, însă Calvus[13], Asinius[14], Caesar, Caelius[15] și Brutus[16] sînt puși pe drept atît înaintea celor care l-au precedat, cît și a celor care i-au urmat. Nu importă că se deosebesc între ei ca speță,

cîtă vreme sînt apropiaţi ca gen: Calvus e mai concis, Asinius mai armonios, Caesar mai limpede, Caelius mai tăios, Brutus mai solemn, Cicero mai vehement, mai bogat și mai puternic; cu toţii însă au aceeași puritate a elocinţei, încît, dacă vei lua în mîna cărţile lor, fără deosebire, îţi vei da seama că, deși talentele sînt diferite, există la ei o asemănare și o înrudire de raţionament și de intenţie[17].

10 I d e m, *Annales*, XIII, 3 . . . dictatorul Caesar, rival al celor mai mari oratori . . .[18]

11 P l u t a r h, *Caesar*, 3. Se zice că Caesar a fost foarte talentat în cuvîntările politice și că și-a exercitat talentul cu foarte multă rîvnă, astfel încît ocupa incontestabil locul al doilea printre oratori; nu a ajuns însă pe primul loc, pentru că se străduia mai mult să fie cel dintîi ca putere și artă militară, așa încît, din pricina campaniilor militare și a politicii, prin care și-a dobîndit comanda supremă, n-a atins acea perfecţiune în elocinţă spre care îl mîna firea lui[19].

12 F r o n t o, p. 221. Părerea mea este că arta de a vorbi a lui Caesar a fost demnă de un împărat.

13 E m p o r i u s, *Praeceptum demonstrativae materiae*, 568[20]. Va fi lăudat, de asemenea, datorită instrucţiunii, pe care gloria și prestanţa, obţinută în for din prima tinereţe, va dovedi că a avut-o în cel mai înalt grad în talentul de a vorbi și pasiunea pentru oratorie; în același timp însă, va fi învinuit că nu a atins faima talentului oratoric în așa măsură, încît să fie clar că nu a făcut exerciţii de oratorie greacă.

14 A p u l e i u s, *Apologia*, 95 . . . nici Caesar nu i-ar putea reproșa lipsa de pasiune . . .

FRAGMENTE ȘI MĂRTURII DESPRE DISCURSURILE LUI CAESAR

Discursul împotriva lui Cornelius Dolabella

15 Suetonius, *Caesar*, 4. După potolirea tulburărilor civile[21], l-a acuzat pe Cornelius Dolabella, fost consul, care obținuse și triumful, de delapidare, și din cauza achitării acestuia a hotărît să se retragă la Rodos[22].

16 *Ibidem*, 55. Se pare că încă de tînăr a urmat genul de elocință al lui Caesar Strabo[23] și a luat chiar cîteva pasaje, cuvînt cu cuvînt, din cuvîntarea acestuia intitulată *Pro Sardis*, pe care le-a introdus în opera sa *De Divinatione*.

17 Plutarh, *Caesar*, 4. Întorcîndu-se la Roma, l-a acuzat pe Dolabella de guvernare veroasă și multe cetăți ale Greciei au depus mărturie în sprijinul lui. Dolabella însă a fost achitat.

18 Asconius, *Ciceronis Orationem pro Scauro* p. 23[24]: Ca să nu greșiți și să socotiți că acesta este același Cnaeus Dolabella, împotriva căruia cunoașteți discursurile lui Caesar, trebuie să știți că au fost doi Dolabella cu același prenume, nume și *cognomen*[25] în aceeași epocă: pe unul dintre ei Caesar l-a acuzat, dar nu i-a obținut condamnarea.

19 Tacitus, *Dialogus*, 34. În al nouăsprezecelea an al vieții, Lucius Crassus[26] l-a atacat pe Caius Carbo, în al douăzecișiunulea Caius Caesar l-a acuzat pe Dolabella ... în acele cuvîntări pe care și astăzi le citim cu admirație.

20 Velleius Paterculus, II, 43, 3. Celelalte fapte ale lui la Roma, precum și foarte cunoscuta acuzare a lui Dolabella pentru care bunăvoința cetățenilor a fost mai mare decît se acordă de obicei celor acuzați . . . , fiind foarte cunoscute, nu e necesar să fie descrise.

21 Emporius, *op. cit.*, 568. Se va spune că prin acuzarea lui Dolabella a căpătat mare faimă de orator; dar se va spune că nu a meritat-o, deoarece acela pe care-l acuzase a fost achitat.

22 Valerius Maximus, VIII, 9, 3. Chiar și divinul Iulius, care este culmea perfecțiunii divine și a geniului omenesc[27], a exprimat foarte bine puterea elocinței, spunînd în cuvîntarea contra lui Cnaeus Dolabella, pe care l-a adus în fața justiției, că prin pledoaria lui Lucius Cotta[28] îi este răpit un proces foarte favorabil pentru el; tocmai el, pe atunci elocința personificată, se plîngea de puterea elocinței.

23 Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, IV, 16, 8. Caius Caesar în discursul contra lui Dolabella, cartea I, spune: „aceștia, în templele și sanctuarele cărora erau puse obiecte ca cinstire și podoabă“[29].

24 Aurelius Victor, *De viris illustribus*, 78, 2. Apoi l-a urmărit în justiție pe Dolabella.

Discursul în sprijinul proiectului de lege Plotia

25 Suetonius, *Caesar*, 5. În timpul tribunatului militar, prima funcție pe care a căpătat-o prin voturile poporului, după ce s-a întors la Roma, a susținut cu cea mai mare rîvnă pe cei ce militau pentru repunerea în vigoare a puterii tribuniciare, pe care Sylla o redusese. A obținut prin legea Plotia[30] întoarcerea la Roma a lui Lucius Cinna[31], fratele soției sale, precum și a celor care

împreună cu el, în timpul războiului civil, îl urmaseră pe Lepidus[32], iar apoi, după moartea consulului, se refugiaseră la Sertorius, și a ținut el însuși o cuvîntare în legătură cu aceasta.

26 Aulus Gellius, *op. cit.*, XIII, 3,5. Am găsit totuși că, în cuvîntarea prin care a susținut proiectul de lege Plautia, Caius Caesar spune *necessitas* pentru *necessitudo*, adică legătură de rudenie prin alianță. Textul sună astfel: „Am impresia că în calitatea mea de rudă[33] nu mi-am precupețit nici truda, nici strădania, nici priceperea".

Discursurile rostite la moartea mătușii sale Julia și a soției sale Cornelia

27 Suetonius, *Caesar*, 6. Pe cînd era cvestor[34], a rostit elogiul funebru al mătușii sale Iulia și al soției sale Cornelia, după cum era obiceiul, în fața tribunei[35]. În elogiul mătușii sale, vorbește astfel despre originea ei și a tatălui său: „Spița dinspre mamă a mătușii mele Iulia se trage din regi, cea dinspre tată este legată de zeii nemuritori. Căci de la Ancus Marcius se trage familia Marcia Rex, nume care a fost și al mamei mele; de la Venus se trag Iulii, gintă căreia îi aparține familia noastră[36] Există deci în acest neam și sanctitatea regilor, care au cea mai mare putere printre oameni, și măreția zeilor, în puterea cărora stau chiar și regii".

28 Plutarh, *Caesar*, 5. La moartea Iuliei, soția lui Marius, el, fiind nepotul ei..., a rostit în for un strălucit discurs funebru... Romanii aveau un obicei strămoșesc să rostească cuvîntări la moartea femeilor bătrîne, dar nu și a celor tinere. Caesar este primul care a ținut totuși un discurs la moartea soției sale.

Discursul în apărarea lui Decius Samnitul

29 Tacitus, *Dialogus*, 21. Doar întîmplător mai citește cineva fie cuvîntarea lui Caesar în apărarea lui Decius Samnitul[37], fie pe a lui Brutus pentru regele Deiotarus[38] și alte asemenea opere la fel de plicticoase și moleșite, și acela poate fi numai unul care le admiră și poeziile[39].

Discursul în legătură cu pedepsirea conspiratorilor[40]

30 Cicero, *Epistulae ad Atticum*, XII, 21, 1[41]. (Brutus) socotește că primul care a făcut propunerea de pedepsire a fost Cato, propunere pe care o susținură toți cei care vorbiră înaintea lui Caesar, cu excepția acestuia; și în timp ce chiar cuvîntarea lui Caesar, ținută în calitate de pretor, fusese atît de necruțătoare[42], el este de părere că cele ale consularilor au fost mai blînde.

31 Idem, *In Catilinam*, IV, 7. Văd că pînă în prezent există două păreri: una a lui Decimus Silanus, care socotește că cei care au încercat să distrugă acestea trebuie pedepsiți cu moartea, alta a lui Caius Caesar, care respinge pedeapsa cu moartea și acceptă orice altă pedeapsă, oricît de necruțătoare... Celălalt[43] consideră că moartea n-a fost dată de zeii nemuritori ca o pedeapsă, ci fie ca o necesitate a firii, fie ca o eliberare de chinuri și nenorociri. Din această cauză, înțelepții n-au întîmpinat-o niciodată cu mîhnire, iar cei viteji au acceptat-o adesea chiar bucuroși[44]. Dar lanțurile, și acelea pe viață, au fost fără îndoială născocite pentru pedepsirea exemplară a unei crime nelegiuite. Propune să fie dispersați în diferite municipii.

32 *Ibidem,* IV, 8. Mai propune o gravă pedeapsă pentru municipii, dacă cineva dintre ei va rupe lanțurile, propune să li se dea pază strașnică, pe măsura crimei unor oameni decăzuți ca ei; propune să se stabilească ca nici unul dintre cei condamnați să nu poată obține ușurarea pedepsei nici de la senat, nici de la popor. Le ia chiar și speranța, singura care-i consolează pe oameni în nefericire. Cere pe deasupra să le fie vîndute la licitație bunurile și le lasă acestor oameni nelegiuiți doar viața, pe care dacă le-ar fi luat-o, i-ar fi scăpat de multe dureri ale sufletului și ale corpului și de orice pedeapsă a crimei lor[45].

33 *Ibidem,* IV, 10. Caius Caesar, însă, a înțeles că legea Sempronia[46] a fost promulgată referitor la cetățenii romani; dar cel care este dușman al statului nu poate fi nicidecum cetățean; în sfîrșit, chiar cel care a propus legea Sempronia a fost pedepsit cu moartea pentru crimă împotriva statului fără voia poporului[47]. De asemenea, consideră că nici nu poate fi numit concetățean Lentulus[48] însuși, corupătorul și risipitorul, de vreme ce a pus la cale cu atîta îndîrjire pieirea poporului roman și distrugerea acestui oraș.

34 P l u t a r h, *Caesar,* 7. Caesar, ridicîndu-se, a ținut un discurs bine gîndit, spunînd că nu i se pare nici conform obiceiului strămoșesc, nici drept să fie omorîți fără judecată niște oameni de cinste și neam mare, din moment ce nu este absolut necesar; dacă însă vor fi deținuți în oricare din orașele Italiei, pe care îl va alege Cicero, pînă cînd Catilina va fi învins, Senatul va avea apoi posibilitatea să judece pe fiecare în parte în pace și liniște. 8. Deoarece propunerea lui părea blîndă dar era spusă cu tărie, toți cei care au luat cuvîntul după el au susținut-o și mulți dintre cei care vorbiseră înaintea lui au trecut de partea lui, pînă cînd a venit rîndul lui Cato[49] și al lui Catulus[50].

35 C a s s i u s D i o, *Historia Romana*, XXXVII, 36. Iar Caesar, după ce toţi cei dinaintea lui propuseseră ca aceştia să fie ucişi, şi-a exprimat părerea că trebuie deţinuţi fiecare în alt oraş, iar bunurile lor vîndute, pentru a nu fi folosite la negocierea eliberării lor, iar dacă cineva ar evada, cetatea din care a fugit să fie considerată duşmană.

36 A p p i a n, *Bellum civile*, II, 5—6. Nero a propus să fie ţinuţi sub pază pînă ce Catilina va fi învins în război şi lucrurile vor fi cunoscute în amănunt. 6. Caesar era bănuit că ştie de complotul lui Catilina, dar Cicero nu avea curajul să-l acuze, deoarece el era favoritul poporului. Caesar s-a alăturat propunerii lui Nero, adăugînd că Cicero trebuie să indice oraşele în care crede el că ar trebui deţinuţi aceştia, pînă cînd, înfrîngînd pe Catilina, îi va aduce în faţa judecăţii şi astfel nimeni nu-l va învinui pe Cicero că a săvîrşit ceva ireparabil împotriva unor oameni însemnaţi, lipsiţi de apărare şi judecată.

37 C a i u s I u l i u s V i c t o r, *Ars Rhetorica*, III, 5. Orice proces care se află în curs pentru stabilirea unei pedepse intră într-o fază de natură practică, ca în cazul cînd urmează să se hotărască amenda sau felul condamnării pentru cei a căror culpabilitate a şi fost dovedită, cum este cazul celor două cuvîntări, a lui Cato şi a lui Caesar, în legătură cu pedeapsa conspiratorilor.

Discursul în apărarea bithynienilor

38 A u l u s G e l l i u s, *op. cit.*, V, 13, 6. În cuvîntarea rostită în apărarea bithynienilor[51], introducerea suna astfel: „Fie datorită ospitalităţii regelui Nicomede, fie datorită prieteniei cu aceştia, al căror proces se judecă acum, nu am putut să evit această sarcină, Marcus Iuncus. Căci aşa cum amintirea despre oameni nu trebuie să fie

distrusă de moarte, și trebuie păstrată de cei apropiați, tot astfel nu pot fi părăsiți, decît comițînd cea mai mare infamie, clienții cărora, conform obiceiului, trebuie să le acordăm ajutor chiar împotriva rudelor noastre“[52].

39 Iulius Rufinianus, 40 § 8[53]. Caesar în apărarea bithynienilor: „Cum adică? acte nu există, dar proprietatea e străină“.

Cele trei discursuri împotriva pretorilor Caius Memmius și Lucius Domitius

40 Suetonius, *Caesar*, 23. După încheierea consulatului, pe cînd pretorii Caius Memmius și Lucius Domitius[54] raportau despre activitatea lor din anul precedent, a propus o anchetă Senatului; și pentru că acesta nu a luat-o în seamă, după trei zile cheltuite în altercații zadarnice, a plecat în provincie[55].

41 *Ibidem*, 73. Mai tîrziu a fost chiar susținător al candidaturii la consulat a lui Caius Memmius, la ale cărui discursuri violente răspunsese la fel de îndîrjit.

42 *Scholia Bobiensia in Ciceronis Orationem pro Sestio.* Este vorba despre acțiunile lui Caesar din timpul consulatului, săvîrșite, după cum se părea, fără să fi luat auspiciile; în legătură cu aceasta, pretorii Caius Memmius și Lucius Domitius l-au interpelat în Senat, și există cuvîntările lui Caesar însuși împotriva lor, cuvîntări în care își apără acțiunile și îi atacă pe ei.

43 Idem, *Orationem in Vatinium.* Caius Caesar adusese în fața Senatului cauza sa, cerînd ca senatorii să-și dea părerea despre legea agrară[56]. Acolo au fost ținute și cele trei celebre cuvîntări contra lui Domitius și Memmius.

Cuvîntarea ţinută în Africa în faţa soldaţilor

44 Suetonius, *Caesar*, 66. Pe cînd aşteptarea venirii lui Iuba era de nesuportat, Caesar, convocînd adunarea soldaţilor, le-a spus: „Să ştiţi că în cîteva zile va fi aici regele cu zece legiuni, 30 000 de călăreţi, 100 000 de soldaţi uşor înarmaţi, 300 de elefanţi. De aceea, să înceteze unii să tot cerceteze şi să-şi dea părerea, şi să mă creadă pe mine, care ştiu precis; altfel îi voi îmbarca pe o corabie veche şi voi porunci să fie duşi, la întîmplare, ori încotro, pe orice vreme“[57].

Discursul în faţa soldaţilor în legătură cu interesele lor[58]

45 Diomedes, *Ars Grammatica*. În cuvîntarea către soldaţi despre interesele lor, Caesar foloseşte verbul *frustro:* „Nu vă voi frustra, soldaţi“.

Discursuri atribuite greşit lui Caesar

46 Suetonius, *Caesar*, 55. A lăsat cîteva cuvîntări, printre care unele îi sînt atribuite fără chibzuială. Pe drept socoteşte Augustus că discursul *În apărarea lui Quintus Metellus*[59] provine mai curînd de la stenografii care au urmărit prost cuvintele oratorului decît de la el însuşi: căci am găsit în cîteva exemplare că nu se intitula *În apărarea lui Metellus*, ci *Pe care l-a scris pentru Metellus*, deşi discursul este în numele lui Caesar, care îl apără pe Metellus şi pe sine de învinuirile detractorilor lor comuni. Augustus socoteşte că şi cuvîntarea adresată soldaţilor în Hispania este puţin probabil să-i aparţină lui, deşi se spune că sînt două: una ţinută într-o primă luptă, cealaltă într-o altă luptă; dar Asinius Pollio spune că în aceasta din urmă el nu a avut nici măcar timpul să convoace adunarea soldaţilor, din pricina unui atac neaşteptat al duşmanilor[60].

DESPRE ANALOGIE[61]

47 Suetonius, *Caesar*, 56. A mai lăsat două cărţi, *Despre analogie* şi tot atîtea intitulate *Anticato*, precum şi un poem numit *Iter*. Dintre acestea, primele le-a scris în timp ce trecea Alpii, pe cînd se întorcea din Gallia Citerior, după ţinerea adunărilor cu armata sa, următoarele două le-a compus în timpul luptelor de la Munda, ultimul, în timpul celor 24 de zile pe cînd mergea de la Roma în Hispania.

48 Quintilianus, *Inst. Or.*, I, 7, 34. Oare Marcus Tullius[62] e mai puţin orator pentru că s-a ocupat foarte mult de această artă şi, după cum rezultă din scrisori, a fost un preceptor sever al fiului său în ceea ce priveşte vorbirea corectă? Sau forţa lui Caius Caesar a fost redusă de publicarea cărţilor *Despre analogie*?

49 Fronto, p. 203. Ai grijă să-ţi aminteşti şi să cugeţi bine că Caesar în timpul groaznicului război gallic, pe lîngă numeroasele lui treburi militare, a compus şi două cărţi extrem de minuţioase despre analogie, scriind în şuierul săgeţilor despre declinarea substantivelor, în sunetul goarnei şi al trompetelor despre aspiraţie şi regulile cuvintelor[63].

CARTEA I

50 Cicero, *Brutus*, 72, 253. Acesta, chiar în mijlocul celor mai importante treburi, ţi-a dedicat ţie însuţi...[64] o lucrare despre regulile de a vorbi cît mai corect latineşte şi în prima carte a spus că „alegerea cuvintelor

este punctul de plecare al elocinței“ și a adus, dragă Brutus, un elogiu deosebit acestui prieten al nostru, care a preferat să vorbesc eu despre Caesar mai degrabă decît el; căci Caesar, după ce i-a pomenit numele, a scris aceste cuvinte: „Și dacă unii pentru a exprima în mod strălucit cele gîndite au pus multă rîvnă și experiență, pentru care noi trebuie să socotim că ai făcut cinste numelui și demnității poporului roman, ca fiind inițiatorul și inventatorul abundenței oratorice, trebuie oare să nesocotim cunoașterea vorbirii simple de toate zilele?

51 Aulus Gellius, *op. cit.*, I, 10, 4. Să ai întotdeauna clar în minte și în inimă ceea ce Caesar, om de talent și inteligență remarcabilă, a scris în cartea I *Despre analogie:* „Să te ferești ca de un recif de cuvîntul neobișnuit și nefolosit“.

52 *Ibidem*, XIX, 8, 3. Caesar . . . , în cărțile *Despre analogie*, dedicate lui Marcus Cicero, socotește că se spune greșit *harenae* (nisipuri), deoarece cuvîntul *harena* nu trebuie niciodată folosit la plural, așa cum nu se folosește pluralul lui *caelum* (cer) sau *triticum* (grîu); dimpotrivă însă, trebuie spus întotdeauna *quadrigae* (cvadrigă), deși e vorba de un singur car cu un singur șir de cai înhămați, așa cum se spune *arma* (arme), *moenia* (ziduri), *comitia* (comiții) și *inimicitiae* (dușmani)[65].

53 *Ibidem*, XIX, 8, 7. Atunci, aducîndu-se cartea I a tratatului *Despre analogie*, am memorat aceste cîteva cuvinte. Căci după ce spusese mai sus că nici *caelum*, nici *triticum*, nici *harena* nu pot avea sens de plural, „oare tu crezi“, adăugă el, „că faptul că spunem *un pămînt* și *mai multe pămînturi*, *oraș* și *orașe*, *imperiu* și *imperii*, dar că nu putem pune la singular cuvîntul *quadrigae*, nici la plural cuvîntul *harena* se datorește naturii acestor lucruri?“

54 Pompeius, *Commentarii in Artem Donati*, p. 197[66]. Analogia are loc în opt feluri: astfel, șase părți sînt cele specifice numelui; acestea sînt următoarele: calitatea, comparația, genul, numărul, forma cuvîntului, cazul, iată cele șase părți; terminația silabelor trebuie să fie asemănătoare: de exemplu, unul se termină în *-us* și celălalt tot în *-us;* felul silabelor penultime trebuie să fie asemănător, adică să fie ori vocale, ori consoane; apoi și cantitățile trebuie să fie asemănătoare, dacă una este scurtă, și cealaltă să fie scurtă[67]. Din toate aceste particularități, dacă una lipsește, nu mai are loc analogia. Căci chiar Caesar spune că dacă va lipsi una din aceste trăsături stabilite de el regula analogiei nu mai funcționează. Spune Caesar: „Dacă nu concordă unele cu altele în totul, nu poate fi vorba de asemănare între nume".

55 *Ibidem*, p. 108. Citim că la strămoșii noștri romani primele litere au fost numai în număr de 11, după cum spune Caesar în cartea I a *Analogiilor*. În cartea *Analogiilor* Caesar a spus într-adevăr că au fost 11[68].

56 *Ibidem*, p. 199. Am citit de multe ori aceasta, mai ales la Varro. El spune: „nu trebuie să zicem *lac* (lapte), ci *lact*". Dar Caesar a adus împotriva lui un argument foarte puternic, că nici un cuvînt nu se poate termina în două consoane mute[69].

57 *Ibidem*, p. 194. Cetatea Alba: unii spun *Albanus*, alții *Albensis*... Dar Caesar, în cărțile *Despre analogie*, a ținut să facă o diferențiere. Spune astfel Caesar în cărțile *Despre analogie:* „Sînt două orașe Alba[70], unul pe care îl știm în Aricia și altul aici în Italia. Romanii, vrînd să facă o deosebire, i-au numit pe locuitorii acesteia din urmă *Albani*, pe ai celeilalte *Albenses*. Au făcut aceasta nu pentru că nu știau că derivă de la același cuvînt — a spus Caesar — ci pentru a face deosebirea între coloni, între aceștia și ceilalți".

58 Priscianus, *Institutio Grammatica*, p. 14. Scriau genitivul lui Pompeius, *Pompeiii*, cu trei *i*, pentru că primii doi *i* erau socotiţi consoane, ca şi cum ai spune *Pompelli*[71]; dar ce silabă se poate oare pronunţa cu trei *i* consecutivi? [căci ultimul *i* trebuie considerat vocală]. Caesar, foarte învăţat în domeniul gramaticii, a fost de acord cu aceasta şi lucrul acesta este susţinut şi de Victor în *Ars Grammatica* în legătură cu silabele.

59 Probus, *Instituta Artium*, 28. Toţi cei ce au formulat reguli gramaticale, şi mai ales Caesar, cînd au stabilit cantităţile sunetelor corespunzătoare fiecărei litere pentru regulile metrice şi calităţile ritmului frazei au considerat că semivocalele sînt de preferat consoanelor mute, deoarece semivocalele geminate se apropie ca sunet de vocale, adică pot să formeze silabă, ca de exemplu *fla, ars, mons, iners* şi altele de felul acesta[72]; dimpotrivă, mutele geminate, dacă s-ar folosi ca vocale, n-ar putea să formeze nici silabă, nici sunet. Căci cine ar putea echivala cu vocale geminatele ca *b, c, d, k, q, t, g* şi ar fi în stare să audă un sunet silabic?

CARTEA A II-A.

60 Charisius, *Ars Grammatica*, I (Keil I), p. 130[73]. *Fagos* spune Caesar în cartea a II-a *Despre analogie: Fagos, populos, ulmos*[74].

61 *Ibidem*, p. 135. *Lacer* sau *laceris* (sfîşiat)? La fel ca *tener* (fraged), *puer* (copil). Dacă se suprimă vocala ultimă de la ablativ, se va şti care trebuie să fie nominativul[75]. Ovidius: „*Mille lacer spargere locis*“ (sfîşiat, te împrăştii în mii de părţi)[76]. La fel obişnuieşte să spună şi Caesar în cartea a II-a *Despre analogie* şi Valgius[77] în legătură cu nişte întrebări puse într-o scrisoare.

62 *Ibidem*, 144. *Turbo* are genitivul *Turbonis*, dacă e vorba de numele unui om, și *turbinis*, dacă voim să denumim furtuna, sau cînd e vorba de sfîrlează, jucăria copiilor. Dar Caesar, în cartea a II-a *Despre analogie*, spune că trebuie să spunem *turbonis*, nu *turbinis*, chiar cînd e vorba de furtună, la fel cu *Cato*, genitiv *Catonis*, și nu ca *homo*, *hominis*[78].

63 *Ibidem*, 122. Nu a fost acceptată regula pe care Caesar o stabilește pentru feminine, ca de pildă, *puppim* (pupă), *restim* (sfoară), *pelvim* (bazin)...[79] Căci în acest fel vom ajunge să spunem și *ab hac cani* și *ab hoc iuveni, pani*... *Aplustre* (ornament la pupa vasului). Plinius spune că Caesar a arătat că ablativele cuvintelor neutre care au terminația *-e*[80] sînt la fel cu dativul singular[81]. Substantivele neutre terminate în literele *-ar*, spune, de asemenea, Caesar, au, după aceeași regulă, dativul și ablativul identic; același lucru scrie Plinius.

64 *Ibidem*, 119. *Animal* va face *animale*, ca și *autumnal*, *autumnale*, *capital*, *capitale*, *tribunal*, *tribunale*, forme care nu trebuie îngăduite, cum am spus mai sus[82]. Plinius Secundus arată că trebuie spus *animal*, nu *animale*. Caius Caesar, ca și cum acest lucru este indiferent, spune că neutrele terminate la nominativ singular în *-l* capătă aceeași terminație ca și cele terminate în *-e*: *huic animali* și *ab hoc animali*, *huic puteali* și *ab hoc puteali*[83].

65 *Ibidem*, 133. *Iubare* (strălucire, glorie). Plinius spune că, printre altele, Caesar a stabilit și această regulă, anume că substantivele neutre terminate în *-ar* la nominativ au ablativul și dativul singular în *-i*; *iubar* însă face excepție de la regulă. Căci așa cum spunem *huic iubari*, trebuie să spunem *ab hoc iubare*, după cum spunem *huic farri* și *ab hoc farre*.

66 *Ibidem*, 141. În cartea a II-a *Despre analogie* Caesar spune că trebuie spus *panium*[84]. *Partum:* Caesar, în *Analogii*, folosește forma *harum partum*[85].

67 *Ibidem*, 90. *Panis:* genitivul plural al acestui cuvînt, spune Caesar, în cartea a II-a *Despre analogie*, este *panium*.

68 *Ibidem*, 110. Expresia *is homo idem* (însuși acest om) face la fel la singular, cît și la plural, numai că Caesar, în cartea a II-a, susține că trebuie spus la singular *idem*, la plural *isdem*[86]. Dar obiceiul nu susține aceasta. Distinge în felul următor pronumele *se* și *sese:* „trebuie să folosim *se* cînd arătăm să cineva a făcut ceva altuia, ca de exemplu: *ille dixit se hoc illi fecisse* (a spus că el a făcut acest lucru aceluia); cînd însă spunem că a făcut ceva care îl privește pe el însuși, atunci trebuie să spunem *sese*, de pildă: *dixit sese hoc sibi fecisse* (a spus că el însuși și-a făcut aceasta)[87].

69 Priscianus, *op. cit.*, VI, 64. Substantivele terminate în *-is* lung, de orice gen ar fi, formează genitivul prin suprimarea lui *-s* și adăugarea lui *-tis*, ca de exemplu: *haec lis, litis, hic* și *haec Samnis, huius Samnitis*. Așa spune Caesar în *De Analogia*.

70 *Ibidem*, 249. Substantivele terminate atît în *-is*, cît și în *-er* urmează regula celor terminate în *-er*, adică fac genitivul adăugînd terminația *-is*, ca de exemplu: *hic pulvis* și *pulver, pulveris, hic cucumis* și *cucumer, cucumeris, hic cinis* și *ciner, cineris, hic vomis* și *vomer, vomeris*. Pe lîngă aceasta, Caesar declină, ca și Probus, *pubes, puberis*, unii *puber, puberis*[88].

71 *Ibidem*, 250. *Haec pollis, pollinis* spune *Charisius*[89], dar Probus[90] și Caesar au declinat *hoc pollen, pollinis*[91].

72 *Ibidem*, 239. Nu fără temei a derivat Caesar forma *ens* de la verbul *sum, es*, așa cum de la verbul *possum, potes* avem forma *potens*[92].

73 Quintilianus, *Inst. Or.*, I, 5, 63. Mie însă îmi place să urmez regula latinească atît cît o permite cuviința. Căci nu voi putea spune (în acuzativ) *Calypsonem*,

așa cum spun *Iunonem*, deși, urmîndu-i pe arhaizanți, Caius Caesar folosește această regulă de declinare[93].

74 Aulus Gellius, *op. cit.*, IV, 16. Caius Caesar, în cărțile *Despre analogie*, socotește că toate cuvintele de acest fel trebuie folosite fără litera *-i*[94].

75 *Ibidem*, IX, 14, 25. Caius Caesar, în cartea a II-a *Despre analogie*, consideră că trebuie spus *huius die* și *huius specie*[95].

76 Isidorus, *Origines*, XI, 2, 33. Nu se știe sigur după ce categorie de cuvinte va fi declinat *mortuus*. Căci, după cum spune Caesar, dacă derivă de la *morior*, la participiul trecut ar fi trebuit să se termine în *-tus*, deci cu un singur *-u*, nu cu doi. Căci acolo unde se află geminata *-u* avem de-a face cu un nume, nu cu un participiu, ca de pildă *fatuus*, *arduus*[96].

77 *De dubiis nominibus*, 575. *Crinis* este de genul masculin, așa cum arată Caesar în *De analogia*[97].

CARTEA DESPRE ASTRE[98]

78 Macrobius, *Saturnalia*, I, 16. Iulius Caesar, așa cum s-a inspirat din știința egipteană despre mișcările astrelor[99], lăsînd o carte destul de savantă, a împrumutat tot de la ei ideea de a extinde durata încheierii anului după cursul soarelui.

79 *Ibidem*, I, 14, 2. Dar mai tîrziu, Caius Caesar a schimbat toată această instabilitate a datelor, vagă și nesigură, într-o orînduială strict definită, cu ajutorul scribului Marcus Flavius, care i-a prezentat dictatorului zilele scrise una cîte una, în așa fel încît și ordinea lor putea

fi găsită cu ușurință și, o dată găsită, își menținea poziția precisă. 3. Așadar, Caius Caesar, voind să facă începutul unei noi rînduieli a timpului, a lăsat să treacă toate zilele care mai puteau încă să producă confuzie și prin acest lucru a făcut ca ultimul an al acestei confuzii să se prelungească la 443 de zile[100]. După aceasta, imitîndu-i pe egipteni, singurii cunoscători ai tuturor lucrurilor divine, s-a străduit să reglementeze anul după mișcarea soarelui, care-și încheie cursul în 365 de zile și un sfert... 6. Iulius Caesar deci a adăugat 10 zile la durata vechiului an, pentru ca cele 365 de zile, în care soarele își parcurge zodiacul, să constituie un an; și pentru ca nici sfertul de zi să nu lipsească, a hotărît ca la fiecare patru ani preoții, care se ocupau de luni și de zile, să intercaleze o zi chiar în acea lună[101] și în acel loc în care cei vechi intercalau o lună, adică înainte de ultimele cinci zile ale lunii februarie, și a hotărît ca această zi să se numească *bissextum*[102]. 7. Cele 10 zile, pe care am spus că le-a adăugat, le-a distribuit în această ordine: a adăugat cîte două zile în ianuarie, sextilis[103] și decembrie, cîte o zi în aprilie, iunie, septembrie și noiembrie, dar n-a adăugat nici o zi lui februarie, pentru a nu schimba cultul zeilor subpămînteni, iar pentru martie, mai, quintilis[104] și octombrie a păstrat vechea situație, pentru că aveau un număr complet, adică 31 de zile[105]. 8. De aceea, ele au nonele în ziua a șaptea, așa cum hotărîse Numa, căci Caesar n-a schimbat nimic la ele. Dar ianuarie, sextilis și decembrie, cărora Caesar le-a adăugat cîte două zile, deși au început să aibă după Caesar 31 de zile, au totuși nonele[106] în a cincea zi, și de la idele lor la calendele[107] următoare trec 19 zile. 9. Căci Caesar n-a vrut să insereze zilele pe care le-a adăugat nici înainte de none, nici înainte de ide, ca să nu tulbure, printr-o nouă deplasare de două zile, sărbătorile legate de none și ide, care aveau o zi fixă. Dar nici imediat după ide n-a vrut să le introducă, ca să nu încalce data niciunei sărbători, ci a fixat locul zilelor adăugate abia după trecerea tuturor sărbătorilor lunii. În

ianuarie a introdus zilele de care am vorbit, ca a treia și a patra înainte de calendele lui februarie, în aprilie, a șasea înainte de calendele lui mai, în iunie, a treia înainte de calendele lui iulie, în august, a patra și a treia înainte de calendele lui septembrie, în septembrie, a treia înainte de calendele lui octombrie, în noiembrie, a treia înainte de calendele lui decembrie, iar în decembrie, a patra și a treia înainte de calendele lui ianuarie. 10. Așa s-a făcut că atîta timp cît înainte de această rînduială lunile cărora le-a adăugat zile numărau 17 zile (de la ide) pînă la calendele următoare, după sporirea lor cu zilele adăugate, cele care primiseră două zile aveau 19 zile pînă la calende, cele care primiseră o zi aveau 18. 11. Totuși, ordinea sărbătorilor fiecărei luni a fost respectată. Căci dacă, de exemplu, a treia zi după ide era zi de odihnă sau sărbătoare religioasă, și pe vremuri aceasta era a 16-a zi înaintea calendelor, aceeași datină a fost păstrată și după adăugarea zilelor, căci ele erau serbate în a treia zi după ide, deși după sporirea lunii nu mai avea loc în a 16-a zi înaintea calendelor, ci în a 17-a, dacă se adăugase o singură zi, sau în a 18-a, dacă se adăugaseră două. 12. De aceea, deci, introdusese zilele noi spre sfîrșitul fiecărei luni, cînd a văzut că se încheie toate sărbătorile care erau în luna respectivă, și a stabilit ca toate zilele adăugate de el să fie zile faste, ca să dea mai mare libertate activităților și nu numai că a hotărît că nici o zi din cele adăugate să nu fie nefastă[108], dar nici măcar să nu servească la ținerea adunărilor, pentru ca nu cumva adaosul să sporească intrigile magistraților[109]. 13. Caesar, stabilind astfel anul civil după cursul soarelui, l-a oficializat prin edict public.

80 P l i n i u s, *Naturalis Historia*, I (indicele autorilor cărții a XVIII). La Lucius Tarutius[110], care a scris în grecește despre astre, și la dictatorul Caesar, care a scris și el.

81 *Ibidem*, XVIII, 25, 214. Noi urmăm în cea mai mare măsură observațiile lui Caesar; aceasta va fi regula pentru Italia.

82 Ioannes Lydus, *De Ostent.*, 381, 9. ... Metrodoros[111], și după el și Caesar a scris despre răsăritul zilnic al astrelor[112].

DESPRE CALCULE (SAU CARTEA FASTELOR)[113]

83 *Scholia in Lucani Pharsaliam,* X, 185. Dovedește după rezultat că a fost foarte conștiincios, deoarece cartea lui pe care a compus-o despre calcule nu este inferioară cărții lui Eudoxus[114].

84 *Ibidem,* 187. Există și *Cartea Fastelor* a împăratului Iulius Caesar, care conține succesiunea calendaristică după știința caldeenilor, carte care a pus să fie citită în senat.

85 *Ibid., Scholia Guelferbitana.* Eudoxus spune că soarele își reia cursul după opt ani și că atunci este anul mai mare; Caius Caesar spune însă că după cinci ani[115], la sfîrșitul cărora a hotărît să fie unul bisect, și se pare că a calculat mai bine durata anului.

ANTICATO[116]

86 Suetonius, *Caesar,* 56: Vezi *De analogia,* fragmentul 47.

87 Plutarh, *Caesar,* 54. Discursul scris de el împotriva lui Cato, care murise, nu pare să fie semn de blîndețe sau împăcare. Cum l-ar fi crutat oare dacă ar fi

trăit, cînd a revărsat atîta înverșunare asupra lui cînd nu mai era în viață? Totuși, se crede, datorită blîndeței lui față de Cicero, Brutus, și față de nenumărați alți dușmani, că el nu a compus lucrarea aceea din ură, ci din ambiție politică, pentru următorul motiv: Cicero scrisese un elogiu al lui Cato, punîndu-i titlu *Cato*, și mulți lăudau lucrarea, lucru firesc, deoarece era compusă de cel mai celebru orator, în sprijinul unei cauze foarte frumoase. Acest lucru îl mînia pe Caesar, căci elogiul adus unui om care murise din pricina lui i se părea o acuzație adusă lui însuși. De aceea, a scris și el o carte, în care a adunat tot soiul de acuzații împotriva lui Cato; cartea se numește *Anticato.*

88 *Ibidem*, 3. În răspunsul la scrierea lui Cicero despre Cato își manifestă dorința să nu se compare lucrarea unui militar ca el cu a celui mai celebru orator înzestrat cu talent și care se pregătise mult în această privință[117].

89 Idem, *Cicero*, 39. După aceasta, continuă să-l cinstească și să fie binevoitor, ca și atunci cînd dînd răspuns celui care scrisese elogiul lui Cato i-a lăudat talentul și viața, asemuindu-le mai ales cu viața lui Pericles și Teramenes[118]. Opera lui Cicero se intitulează *Cato*, iar a lui Caesar *Anticato*.

90 Idem, *Cato Minor*, 11. Primind moștenirea împreună cu fiica lui Caepio[119], n-a luat nimic cu titlu de compensație pentru cheltuielile de înmormîntare. Deși făcuse și continua să facă astfel de lucruri, s-a găsit cineva care să scrie că a trecut printr-un ciur cenușa mortului, pentru a găsi aurul care se topise în foc. În așa măsură considera acesta că nu trebuie să dea seamă și nici să se teamă nu numai pentru cele făcute cu sabia, ci și cu pana[120].

91 *Ibidem*, 36. Și-a supărat toți prietenii cu neîncrederea lui, și mai ales pe Munatius[121], cel mai apropiat

dintre toţi, îl aduse la o supărare aproape de neînduplecat, aşa încît, atunci cînd Caesar a scris lucrarea împotriva lui Cato, el a oferit partea cea mai infamantă în această satiră amară.

92 *Ibidem*, 52... o reluă pe Marcia[122], care se îmbogăţise foarte mult, căci Hortensius[123], murind, îi lăsase ei moştenirea. Din această cauză Caesar, cînd îl ponegreşte pe Cato[124], îl acuză mai cu seamă de lăcomie şi de trafic în căsnicie. Căci de ce şi-a cedat soţia dacă avea nevoie de ea şi de ce a luat-o înapoi dacă nu-i trebuia? Doar dacă i-a oferit-o la început tînără ca o momeală lui Hortensius, ca s-o ia înapoi bogată.

93 *Ibidem*, 54. A luat pe sora sa Servilia[125] şi copilul lui Lucullus[126] născut din aceasta. Căci, fiind văduvă, îl însoţea şi acceptînd supravegherea lui Cato şi peregrinările lui îşi pierduse faima proastă[127], urmînd felul lui de viaţă. Şi totuşi Caesar nu l-a cruţat pe Cato de calomniile împotriva acesteia.

94 C i c e r o, *Topica* 25, 94. Cînd se tratează despre folos, despre cinste, despre echitate sau despre lucruri care sînt contrare acestora, se referă fie la o stare de drept, fie la o presupunere; acelaşi lucru se întîmplă cînd e vorba de elogii: căci, fie că se poate nega că omul a făcut ceea ce este lăudat, sau că nu trebuie să i se acorde numele pe care i l-a atribuit elogiatorul, sau nu este de loc de lăudat, pentru că lucrul nu a fost făcut nici drept, nici după lege. De toate aceste feluri de denigrare s-a folosit cu mare neruşinare Caesar împotriva lui *Cato* al meu[128].

95 C i c e r o, *Ad Atticum,* XIII, 50, 1. Balbus... mi-a spus că el şi Oppius[129] i-au scris lui Caesar că au citit cărţile împotriva lui Cato şi că le-a plăcut mult.

96 Q u i n t i l i a n u s, *Inst. Orat.*, III, 7, 28. Socotesc că genul laudativ ţine cel mai mult de calitate, deşi toate

cele trei situații pot să se potrivească în această operă, și Cicero a blamat pe Caius Caesar, care s-a folosit de ele în ponegrirea lui Cato[130].

97 Iuvenalis, *Satirae*, VI, 338. Mai mare decît sînt cei doi *Anticato* ai lui Caesar.

98 *Scholia ad loc. cit.* in Lucani *Pharsaliam*. În timpul războiului civil, Caesar, aflînd de moartea lui Cato, a cărui virtute o elogiase Cicero în dialogul celebru intitulat *Cato*, a editat două cărți, spumegînd de furie, pe care le-a intitulat *Anticato*.

99 Tacitus, *Annales*, IV, 34. Cărții lui Marcus Cicero, în care îl ridică în slăvi pe Cato, ce altceva i-a răspuns dictatorul Caesar decît compunînd ca replică o cuvîntare, ca în fața judecătorilor.

100 Appian, *op. cit.*, II, 99. După ce Cicero i-a compus un elogiu, intitulîndu-l *Cato*, Caesar i-a răspuns în scris printr-o acuzare pe care a intitulat-o *Anticato*.

101 Cassius Dio, *op. cit.*, XLIII, 13, 4. Și l-ar fi cruțat și pe Cato, căci pînă într-atît îl admira, încît în momentul cînd Cicero a scris un elogiu al acestuia nu s-a indignat, deși și el îi fusese dușman, ci a scris o lucrare pe care a intitulat-o *Anticato*[131].

102 Martianus Capella, *De Rhetorica*, V, 18. Elogiatorul este totdeauna în luptă cu pamfletarul... cînd unul laudă pe cineva, celălalt îl acuză, așa cum s-a întîmplat cu Tullius, care l-a lăudat pe Cato, și cu Caesar, care l-a acuzat în două cărți.

103 Plinius, *Naturalis Historia*, VII, 30, 117. Fii slăvit tu, care primul ai fost numit părinte al patriei, primul care ai meritat triumful în togă și laurii vorbirii frumoase, părinte al elocinței și al literaturii latine și,

așa cum dictatorul Caesar, dușmanul tău de odinioară, a scris despre tine, mai presus de laurii tuturor triumfurilor. Cu cît mai mare este meritul geniului roman de a fi lărgit granițele în acest domeniu mai mult decît pe cele ale imperiului![132]

104 P l i n i u s, *Epistulae*, III, 12. Acelea vor fi îndatoririle de dinaintea zorilor, pe care nu i-a fost permis să le încalce nepedepsit nici chiar lui Cato. Caesar însă îl critică în așa fel, încît totuși îl laudă: scrie că aceia pe care îi întîlnise în drum au roșit cînd i-au descoperit capul și au văzut că e beat; apoi adaugă: „Ai fi crezut că nu Cato a fost surprins de către ei, ci ei de către Cato".

105 A u l u s G e l l i u s, *op. cit.*, IV, 16. Caius Caesar în *Anticato* spune: „Aroganței, trufiei și tiraniei unuia singur"[133].

106 P r i s c i a n u s, *op. cit.*, VI, 36, 82. Caesar, în cartea I din *Anticato*, spune: „Cu excepția unuia singur, pe care natura l-a făcut în cu totul alt chip, fiecare îi îndrăgește pe ai săi"[134].

APOPHTEGMATA SAU DICTA COLLECTANEA[135]

107 S u e t o n i u s, *Caesar*, 56. Se spune că a scris cîte ceva încă de cînd era copil și apoi adolescent ca, de pildă, *Laudele lui Hercule*, tragedia *Oedip* și, de asemenea, o culegere de sentințe; Augustus a interzis să se publice toate aceste scrieri.

108 C i c e r o, *Ad familiares*, IX, 16, 4. Caesar însuși are o judecată literară foarte precisă și, la fel cu fratele

tău Servius[136], pe care îl socotesc foarte erudit, ar putea spune cu ușurință: versul acesta nu este al lui Plaut, acesta da; aud că Caesar, după ce a compus volumele de *Apophtegmata*, dacă i se prezintă ceva ce nu-mi aparține mie ca fiind al meu, are obiceiul să-l respingă; acum face acest lucru și mai des, deoarece prietenii lui stau aproape în fiecare zi cu mine. Se întîmplă însă ca în diferite discuții să spun multe lucruri care poate nu li se par acelora nici inculte, nici lipsite de spirit[137]. Acestea îi sînt transmise lui, împreună cu celelalte fapte; așa a cerut chiar el. Din această cauză, dacă mai aude și altceva despre mine, nu vrea să le ia în seamă.

SCRISORI[138]

MĂRTURII DESPRE COLECȚIA DE SCRISORI A LUI CAESAR

109 Suetonius, *Caesar*, 56. Există și scrisorile lui către Senat, cărora se pare că el primul le-a dat înfățișarea unei cărți de memorii cu pagini; căci înainte, consulii și comandanții le trimiteau scrise sub formă de sul. Există și scrisorile către Cicero[139] și, de asemenea, către rude și prieteni, referitoare la chestiuni personale. În ele, tot ceea ce voia să spună în secret el scria cifrat, ordinea literelor fiind în așa fel, încît nu se putea forma nici un cuvînt, dacă cineva vrea să le cerceteze și să le descifreze, să înlocuiască a patra literă a alfabetului, adică *d* în loc de *a* și în acest fel să le schimbe și pe celelalte.

110 Aulus Gellius, *op. cit.*, XVII, 9. Există cărțile de scrisori ale lui Caesar către Caius Oppius și Balbus Cornelius[140], care se îngrijeau de afacerile lui în absența sa. În aceste scrisori se găsesc în unele locuri litere

izolate, fără legătură de silabe, pe care le-ai crede puse fără rost, căci din aceste litere nu se pot forma cuvinte. Între ei exista însă convenţia secretă de a schimba locul literelor, aşa încît în scris o literă să ţină locul şi semnificaţia alteia, dar în momentul cînd era citită să-şi recapete locul şi sensul. Care literă anume era pusă în locul alteia, acest lucru se stabilea dinainte, aşa cum am spus, de către cei care pregăteau acest cifru. Există şi un comentariu al gramaticului Probus, întocmit destul de îngrijit, despre semnificaţia ascunsă a literelor în scrisorile lui Caesar.

111 Caius Iulius Victor, *op. cit.*, XXVII. Obişnuiesc însă să se înţeleagă între ei în cifru secret, lucru pe care l-a făcut şi Caesar, şi Augustus, şi Cicero, şi mulţi alţii.

FRAGMENTE

Anul 59 î.e.n.

Către Quintus Tullius Cicero[141]

112 Cicero, *Ad Quintum*, I, 2, 11. După cum mi se pare, şi Pompeius şi Caesar ţi-au încredinţat odinioară problema lui Flavius[142].

Anul 58 î.e.n.

Către Publius Clodius Pulcher[143]

113 Idem, *Pro domo sua*, 9, 22. Ai citit în adunare o scrisoare pe care spuneai că ţi-a trimis-o Caius Caesar: *Caesar către Pulcher*, şi mai argumentai că e un semn de dragoste faptul că îţi spunea pe nume şi nu adăuga la el

„proconsul“ și la tine „tribun al plebei“; apoi, că te felicita pentru că în timpul tribunatului tău[144] l-ai îndepărtat pe Marcus Cato și că după aceea l-ai lipsit tot pe el de libertate, datorită puterilor tale extraordinare; această scrisoare, ori nu ți-a trimis-o el niciodată, ori, dacă ți-a trimis-o, n-a voit să fie citită în adunare; dar fie că el ți-a trimis-o, fie că ai născocit-o tu, în mod sigur, prin citirea scrisorii aceleia s-a dat în vileag planul tău împotriva onoarei lui Cato.

Către lingoni

114 C a e s a r, *Războiul gallic*, I, 26, 6[145].

Anul 57 î.e.n.

Către Senat

115 I d e m, *Războiul gallic*, II, 35, 4.

Anul 56 î.e.n.

Destinatar incert

116 P l u t a r h, *Crassus*, 14. Era o singură cale: să candideze la consulat a doua oară. Urmînd ei această cale[146], trebuiau să-l sprijine pe Caesar, care a scris scrisori prietenilor și care trimitea mulți soldați pentru ca să participe la alegeri.

Anul 55 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

117 C i c e r o, *Ad fam.*, I, 9, 12. În această hotărîre trebuie să-l includ, după cum vezi, și pe Caesar, care avea aceleași interese și demnitate[147]. Aici a avut mare putere

vechea prietenie, pe care știi că am avut-o atît eu, cît și fratele meu Quintus cu Caesar, precum și omenia și bunăvoința lui constatată și cunoscută nouă nu de mult, atît din scrisori, cît și din serviciile făcute.

118 *Ibidem*, I, 9, 20. Pompeius a insistat mai mult decît era posibil, să mă reconciliez cu Crassus, iar Caesar a arătat în scrisori că este foarte afectat de această neînțelegere . . .

119 *Ibidem*, VII, 5, 3. În legătură cu acest om[148] te asigur, nu cu vorba mea cea veche, de care ai făcut haz pe drept, cînd ți-am scris despre Milo, ci după obiceiul roman, așa cum spun oameni cu minte: nu este nimeni mai cinstit, mai bun și mai delicat decît el.

Către Marcus Licinius Crassus Dives

120 Plutarh, *Crassus*, 16. În textul legii referitoare la acestea nu se află nimic despre războiul cu parții. Dar toți își dădeau seama că aceasta dorește Crassus; și Caesar i-a scris din Gallia, încuviințîndu-i intențiile și îndemnîndu-l la război[149].

Către senat

121 Caesar, *Războiul gallic*, IV, 38, 5.

122 Plutarh, *Cato Minor*, 51. Între timp Caesar, scriind o scrisoare, o trimise Senatului; la lectură s-a văzut că ea conține multe calomnii și acuzații la adresa lui Cato[150].

Destinatar incert

123 Eumenius, *Panegyricum Constantii*, 4, 11, 2. Caesar, celebrul inițiator al titlului vostru[151], intrînd el primul dintre romani în Britannia, a scris că a găsit un

alt continent, socotind, datorită întinderii ei atît de mari, că nu este încercuită de ocean, ci că îmbrățișează însuși oceanul.

Anul 54 î.e.n.

Către Lucius Cornelius Balbus și Caius Oppius

124 Cicero, *Ad Quintum fratrem*, II, 12, 4. Despre Caesar am uitat să-ți scriu; văd acum ce scrisoare aștepți. Dar el i-a scris lui Balbus că teancul de scrisori în care se afla a mea și a lui Balbus i-a parvenit complet udat de apă, în asemenea stare, încît nici nu știe dacă vreuna din scrisori era de la mine. Din scrisoarea lui Balbus însă a înțeles cîteva cuvinte, la care a răspuns în felul următor: „Văd că mi-ai scris ceva despre Cicero, dar n-am înțeles; atît cît am putut să deduc, era un lucru pe care cred că puteam să-l doresc mai degrabă decît să sper că se va realiza..." Cît privește gluma despre sărăcia lui, să nu i-o iei în nume de rău.

125 *Ibidem*, III, 1, 5, 18. Ceea ce îmi scrii pe la jumătatea scrisorii, anume că eu voi fi legat al lui Pompeius la idele lui septembrie, de asta n-am auzit și i-am scris lui Caesar că nici Vibullius[152], nici Oppius nu i-au transmis lui Pompeius cererea lui Caesar despre rămînerea mea. Cu ce scop? Totuși eu l-am oprit pe Oppius, căci rolul principal era al lui Vibullius, deoarece cu el Caesar tratase personal, iar lui Oppius îi scrisese numai.

Către Marcus Tullius Cicero

126 Cicero, *Ad fam.*, VII, 5, 2. Pe cînd vorbeam tocmai de Trebatius cu Balbus al nostru la mine în casă, mi-a fost adusă scrisoarea ta[153], în care, la sfîrșit, era scris: „pe Marcus Orfius[154], pe care mi-l recomanzi, îl

voi face fie rege în Gallia sau, dacă vrei, trimite-l pe el la Lepta[155]; iar tu trimite-mi pe altcineva ca să-l promovez".

127 I d e m, *Ad Quintum*, II, 13 (15 a) 1—3. În a treia zi înaintea nonelor lui iunie[156], zi în care am venit la Roma, am primit scrisoarea ta trimisă din Placentia, iar o doua zi o alta trimisă din Blandeno[157], împreună cu o scrisoare a lui Caesar, plină de îndatorire, grijă și delicatețe. E vorba de lucruri mari, ba chiar foarte mari, căci au mare importanță pentru glorie și pentru cea mai mare demnitate. Dar crede-mă pe mine, pe care mă cunoști, că am deja un lucru pe care îl socotesc de cea mai mare importanță în asemenea situații, mai întîi pe tine care îndeplinești atît de bine o funcție obștească, iar în al doilea rînd dragostea lui Caesar, atît de mare față de mine, și pe care o prețuiesc mai mult decît toate onorurile acelea pe care vrea să le aștept din partea lui. Căci mi-a făcut o bucurie de necrezut scrisoarea lui trimisă o dată cu a ta, în care îmi spune la început cît de mare plăcere i-a făcut venirea ta și amintirea vechii prietenii, iar apoi că va face în așa fel ca eu, deși regretînd absența ta și dorindu-te, să mă bucur mult că tu, cu toate că îmi lipsești, te afli totuși cu el. Dați-mi mie Britannia s-o pictez cu culorile tale, dar cu penelul meu[158]. Dar ce spun eu? Că timpul mi se pare fără sens, mai ales la Roma, mie care rămîn după cum mă roagă el? . . . Îmi mulțumește foarte spiritual și cu bunăvoință că l-am trimis pe Trebatius[159] la el. Spune că nu exista nimeni în toată mulțimea acelora care erau cu el care să poată încheia angajamentul pe cauțiune.

128 C i c e r o, *Ad fam.*, VII, 8, 1. Mi-a scris Caesar cu multă bunăvoință că tu[160] nu îi ești încă prea apropiat, din cauza multiplelor lui preocupări, dar că în mod sigur îi vei fi.

129 *Ibidem,* VII, 17, 2. Pentru că am văzut că sînt tratat de Caesar cu cea mai mare deferență și foarte iubit, și cunoscîndu-i generozitatea de necrezut și credința deosebită, i te-am recomandat[161] și încredințat cît mai insistent și mai călduros cu putință; el a primit aceasta și mi-a arătat adesea în scrisori și ți-a dovedit și ție, atît în vorbe, cît și în fapte, că este foarte mișcat de cererea mea.

130 *Ibidem,* I, 9, 19. În legătură cu Vatinius însă, împăcarea cu el se făcuse prin intermediul lui Pompeius, de îndată ce Vatinius fusese numit pretor ... După aceasta, a urmat insistența neobișnuită a lui Caesar să-l apăr pe Vatinius[162].

131 Idem, *Ad Quintum,* II, 15 (16), 5. Dar tu văd că-mi ascunzi în ce fel vorbește, frate, Caesar despre versurile mele? Căci mi-a scris înainte că a citit prima carte și despre cele dintîi spunea că nu a citit ceva mai bun nici chiar în grecește, iar despre celelalte că sînt pe alocuri chiar mai reușite, ῥαθυμότερα[163], acesta este cuvîntul pe care-l folosește.

132 Idem, *Ad fam.,* III, 1, 10. În legătură cu ceea ce-mi scrii despre tribunat, l-am cerut eu special pentru Curtius[164], și Caesar însuși mi-a răspuns că este pregătit chiar pentru el, că este gata să o facă, și m-a dojenit pentru că mă sfiam să-l rog.

133 Idem, *Ad Att.,* IV, 16, 7, (13). Din scrisoarea fratelui meu am aflat lucruri de necrezut în legătură cu dragostea lui Caesar față de mine și aceleași lucruri mi-au fost confirmate de o scrisoare foarte lungă a lui Caesar. Se așteaptă sfîrșitul războiului britanic: se pare că accesul la insulă este oprit de întărituri naturale de stînci extrem de mari. Se știe chiar că nu există în insula aceea nici un gram de argint măcar, și că nu e nici o speranță de pradă în afară de sclavi[165].

Către Publius Servilius Vatia (tatăl)

134 Cicero, *Ad Quintum*, III, 1, 6, 20. Publius Servilius tatăl, din scrisoarea pe care spune că a primit-o de la Caesar, arată că i-ai făcut un mare bine pentru că i-ai vorbit lui Caesar cu cea mai mare bunăvoință și rîvnă despre intențiile lui[166].

Către Titus Atius Labienus

135 Caesar, *Războiul gallic*, V, 46, 4.

Către Marcus Tullius Cicero

136 Cicero, *Ad Quintum*, III, 1, 5, 17. Pe cînd tocmai sigilam această scrisoare, au venit mesageri de la voi în ziua a unsprezecea înaintea calendelor lui octombrie[167], după 20 de zile. Sărmanul de mine! Cît am suferit pentru scrisoarea atît de călduroasă a lui Caesar! Cu cît era mai călduroasă, cu atît nenorocirea lui îmi provoca mai mare durere[168].

137 *Ibidem*, III, 1, 25. Caesar mi-a trimis o scrisoare din Britannia la calendele lui septembrie, pe care am primit-o în a patra zi înaintea calendelor lui octombrie[169], destul de optimistă, în legătură cu acțiunile din Britannia; în ea, ca să nu fiu mirat că n-am primit nimic de la tine, îmi scrie că n-a fost cu tine cînd a pornit pe mare.

138 *Ibidem*, III, 5 și 6, 3. Sînt foarte fericit de prietenia lui Caesar, pe care mi-o dovedește în scris; promisiunile pe care mi le face nu mă preocupă; nu sînt

setos de onoruri, nici nu duc dorul gloriei și doresc mai mult durabilitatea sentimentelor lui decît îndeplinirea promisiunilor.

Către Quintus Tullius Cicero

139 Caesar, *Războiul gallic*, V, 48, 3—6.

Anul 53 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

140 Cicero, *Philippica*, II, 20, 49. Ai venit din Gallia să ceri cvestura... Primisem și înainte o scrisoare a lui Caesar în care îmi cerea să-ți primesc scuzele. De aceea, nici măcar nu ți-am îngăduit să vorbești de recunoștință[170].

141 Charisius, *op. cit.*, I, p. 126. *Diligente*... Caesar, în scrisorile către Cicero, spune: „Nici nu a rămas în tabără ca unul precaut și grijuliu *(pro diligente)*"[171].

Anul 52 î.e.n.

Către Cnaeus Pompeius Magnus

142 Plutarh, *Pompeius*, 56. Pompeius spuse că are o scrisoare de la Caesar, care dorește să-și ia un înlocuitor și să părăsească comanda armatei; totuși, ar fi bine dacă i s-ar acorda dreptul de a candida la consulat chiar în lipsă[172].

Către Senat

143 Caesar, *Războiul gallic*, VII, 90, 8.

Anul 51 î.e.n.

Către Caius Fabius

144 Idem, *Războiul gallic*, VIII, 6, 3.

Către Caius Trebonius

145 *Ibidem*, VIII, 11, 1.

Anul 50 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

146 Cicero, *Ad Att.*, VII, 1, 3. Pe mine, amîndoi mă consideră ca al lor, dacă nu cumva al doilea se preface[173]. Căci Pompeius nu stă la îndoială: socotește pe drept că cele ce crede el în legătură cu republica eu aprob cu toată tăria. Am primit scrisori de acest fel de la amîndoi, în același timp cu scrisoarea ta, încît ar părea că nici unul, nici altul nu acordă altcuiva mai multă importanță decît mie.

147 *Ibidem*, VII, 7. Caesar, felicitîndu-mă în legătură cu suplicația, triumfă asupra propunerii lui Cato, dar nu-mi scrie ce a spus Cato în cuvîntarea sa, ci numai că a fost de părere să nu mi se decerneze suplicația[174].

148 *Ibidem*, VII, 2, 7. În scrisoarea în care mă felicită și îmi promite totul cum se mai indignează Caesar de nedreptatea ingratului Cato față de mine[175]!

149 *Ibidem*, VII, 3, 11. El îmi trimite scrisori afectuoase.

Către Senat

150 A p p i a n, *op. cit.*, II, 32. Scrisoarea trimisă de Caesar cuprindea o înșiruire elogioasă a faptelor săvîrșite de la început de el și declarația că dorește să depună puterea o dată cu Pompeius, dar că atîta timp cît acela va avea comanda, nici el nu va renunța, ci va veni de îndată ca să răzbune jignirile aduse patriei și lui însuși[176].

151 C i c e r o, *Ad fam.*, XVI, 11, 2. Caesar, prietenul nostru, a trimis senatului o scrisoare amenințătoare și violentă.

152 C a e s a r, *Războiul civil*, I, 1, 1 și 9, 3.

153 S u e t o n i u s, *Caesar*, 29. În scrisoare a implorat senatul să nu-i fie luat un dar al poporului său, ca și ceilalți comandanți să plece de la armatele lor[177].

154 P l u t a r h, *Caesar*, 30. Totuși, în pretenția lui, Caesar avea dreptate, căci pretindea ca și el și Pompeius să depună armele, sperînd că ambii, devenind simpli particulari, vor primi vreo binefacere din partea concetățenilor ... Antonius, fiind tribun, a adus și a citit poporului, împotriva voinței consulilor, o scrisoare din partea lui Caesar[178].

155 I d e m, *Antonius*, 5. Fiindcă senatul nu accepta scrisorile lui Caesar și nu permitea să fie citite, acesta, bizuindu-se pe funcția sa, le citi și schimbă astfel părerea multora, care văzură că în scrisorile sale Caesar pretinde lucruri drepte și cumpătate[179].

156 C a s s i u s D i o, *op. cit.*, XLI, 1, 1—3. Luînd scrisorile lui Caesar către senat, merse la Roma ... și nu le dădu consulilor înainte de a ajunge în adunare, ca nu cumva, primindu-le ei afară, să le ascundă. Chiar și după ce le-au primit, multă vreme n-au vrut să le ci-

tească; în cele din urmă ... au fost nevoiţi să le citească în public ..., iar în scrisoare era o descriere a tuturor binefacerilor lui Caesar faţă de republică şi o apărare împotriva învinuirilor aduse lui.

157 Plutarh, *Pompeius*, 59. Antonius, împotriva voinţei senatului, citi în adunarea poporului o scrisoare a lui Caesar care conţinea propuneri ademenitoare pentru mulţime. Propunea ca amîndoi să părăsească provinciile şi să depună comanda armatelor, apoi să se prezinte în faţa adunării poporului şi să dea socoteală de faptele lor.

Destinatar incert

158 Idem, *Caesar*, 31. A venit însă o scrisoare de la Caesar, care părea că dă dovadă de măsură; admitea să părăsească toate celelalte provincii, dar să i se dea Gallia pînă la Alpi şi Illyricum, împreună cu două legiuni, pînă cînd va fi ales din nou consul.

Anul 49 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

159 Cicero, *Ad Att.*, VII, 21, 3. Chiar Caesar mă îndeamnă la pace. Dar scrisoarea datează dinainte de a-şi începe el atacul.

160 *Ibidem*, VII, 23, 3. Ţi-am trimis o copie a scrisorii lui Caesar.

161 *Ibidem*, VIII, 2, 1. Eu i-am trimis lui Caesar o scrisoare de la Capua[180], în care i-am răspuns la problemele pe care le tratase acela cu mine în legătură cu gladiatorii lui[181]. O altă scrisoare i-am trimis-o în aceeaşi zi în care ţi-am trimis-o ţie pe aceasta. N-am putut să nu-i scriu, pentru că şi el şi Balbus îmi scriseseră.

162 *Ibidem*, VIII, 11, 5. În legătură cu ce mă întrebi, și anume cu ce mi-a scris Caesar, îți răspund că mi-a scris adeseori că îi face mare plăcere orice dorință a mea și mă roagă să continui în această privință. Balbus cel tînăr îmi scrie aceleași lucruri.

163 *Ibidem*, VIII, 15 A, 3. Mă bucur mult că ți-a făcut plăcere venirea lui Balbus al meu și al tău. Tot ce ți-a spus acesta despre Caesar și tot ceea ce a scris Caesar, știu, îți va dovedi prin fapte oricare i-ar fi soarta, că ți-a scris numai adevărul[182].

164 Cicero, *Ad Att.*, IX, 6 A. „Imperator Caesar salută pe imperator Cicero[183]. Pentru că pe Furnius[184] al nostru l-am văzut numai și n-am putut nici să vorbesc cu el, nici să aud ceea ce mă interesa, căci mă grăbeam și mă aflam în marș cu legiunile trimise înainte, n-am putut totuși evita să-ți scriu, să-l trimit și pe el la tine și să-ți mulțumesc; deși am făcut aceasta adesea, cred c-o voi face și mai des, căci o meriți pe deplin. Mai întîi te rog, căci sînt convins că voi veni repede la Roma, să mă lași să te văd, ca să mă pot bucura de sfatul, bunăvoința, autoritatea și puterea ta în toate privințele. Dar să mă întorc la treburi; iartă-mi graba și scurtimea scrisorii. Celelalte le vei afla de la Furnius".

165 *Ibidem*, IX, 15, 1. El, după cum îmi scrie, a păstrat cîte o legiune la Brundisium, Tarentum și Sipontum[185].

166 *Ibidem*, IX, 16, 2—3. Mi-a fost adusă o scrisoare de la el în a șaptea zi înaintea calendelor lui aprilie[186], în care îmi spune că își pune speranța nu în ajutorul meu, ca în scrisorile anterioare, ci în influența mea. Pentru că în scrisoare îl lăudasem pentru vestita clemență de care a dat dovadă la Corfinium[187], mi-a răspuns în felul următor: „Imperator Caesar salută pe imperator Cicero. Părerea ta despre mine este adevărată, căci mă cunoști bine: nimic nu e mai departe de mine decît cruzimea;

și mie îmi face mare plăcere atît faptul în sine, cît și bucuria că aprobi fapta mea. Nu mă tulbură faptul că cei care au fost eliberați de mine se spune că s-au împrăștiat, pentru ca apoi să pornească din nou război împotriva mea: nu vreau nimic mai mult decît ca eu să rămîn așa cum îmi e firea și ei așa cum e a lor. Aș vrea ca tu să fii alături de mine la Roma, ca să mă pot bucura de sfaturile și de influența ta în toate situațiile, așa cum am fost obișnuit[188]. Să știi că nimeni nu-mi e mai drag decît Dolabella[189] al tău. Îi voi fi recunoscător pentru aceasta, căci nimeni n-ar putea face altfel, atît de mare este bunătatea, sensibilitatea și afecțiunea lui pentru mine.

167 *Ibidem*, X, 3a, 2. Caesar mă iartă în scrisoare că nu am venit și spune că privește acest lucru în latura sa cea mai bună. Suport cu ușurință ceea ce îmi scrie, și anume că Tullus și Servius i s-au plîns pentru că nu le iartă și lor ceea ce mi-a iertat mie. Dar îți trimit o copie a scrisorii lui Caesar.

168 *Ibidem*, X, 8B. „*Imperator* Caesar salută pe *imperator* Cicero. Deși socotesc că tu nu vei face nimic fără judecată sau fără prudență, totuși, tulburat de svonurile oamenilor, am hotărît că trebuie să-ți scriu și să-ți cer bunăvoința față de mine, ca nu cumva să pornești pe o cale deja înclinată, pe care, dacă ar fi fost neîncepută, nu ai fi socotit că trebuie să apuci. Ai aduce un grav prejudiciu prieteniei noastre și ai lua o hotărîre foarte incomodă pentru tine[190], dacă ai da impresia că nu te supui soartei (căci toate par să ne fie foarte prielnice nouă și foarte nefavorabile lor), nici că urmezi cauza care era aceeași pe vremea cînd ai hotărît să te disociezi de planurile lor, ci că ai condamnat vreo faptă de a mea, lucrul cel mai grav ce mi se poate întîmpla din partea ta. Te rog, în numele prieteniei noastre, să nu faci acest lucru. În sfîrșit, ce este oare mai frumos pentru un om cinstit, liniștit și bun cetățean decît să stea departe de conflictele civile? Lucrul acesta, deși unii l-au aprobat, nu l-au putut îndeplini din cauza pri-

mejdiei: tu însă, examinînd atît exemplul vieții mele, cît și prietenia noastră, nu vei găsi nimic mai sigur nici mai cinstit decît să stai departe de orice ciocnire. Scrisă în ziua a 15-a înaintea calendelor lui mai[191], în marș".

Către Lucius Cornelius Lentulus

169 C i c e r o, *Ad Att.*, VIII, 9, 4. În a șasea zi înaintea calendelor lui martie[192] a trecut seara pe la mine Balbus cel tînăr, fugind pe ascuns spre consulul Lentulus[193], trimis de Caesar cu o scrisoare, un mesaj, și cu promisiunea acordării unei provincii, dacă se va întoarce la Roma.

170 *Ibidem,* VIII, 11, 5. Balbus cel tînăr are același mesaj; el se ducea la consulul Lentulus cu o scrisoare de la Caesar și cu promisiuni de daruri.

Către Balbus și Oppius

171 *Ibidem,* IX, 6, 1. Balbus a scris de la Roma că cele șase cohorte care fuseseră la Alba au trecut la Curius pe calea Minucia[194]; Caesar i-a scris aceasta, și că în curînd va fi în fața Romei.

172 *Ibidem,* IX, 7 C. „Caesar salută pe Oppius și Cornelius[195]. Mă bucur că îmi arătați în scrisori cît de mult aprobați cele întîmplate la Corfinium. Mă voi folosi cu plăcere de sfatul vostru, cu atît mai mult, cu cît am hotărît să o fac de bunăvoie, să mă arăt cît mai blînd și să-mi dau osteneala să mă împac cu Pompeius. Să încercăm în felul acesta, dacă vom izbuti, să recăpătăm bunăvoința tuturor și să ne bucurăm de o victorie durabilă, deoarece toți ceilalți, din cauza cruzimii lor, nu au putut evita ura și nici păstra prea mult victoria, cu excepția unuia singur, Lucius Sylla, pe care nu-l voi imita. Acesta să fie noul procedeu spre a învinge: să ne înarmăm cu blîndețe și bunătate[196]. În legătură cu reali-

zarea lui, am cîteva idei și mai pot găsi multe. Vă rog să vă gîndiți la aceste lucruri. L-am luat prizonier pe Numerius Magius, prefect al lui Pompeius[197]. Bineînțeles, mi-am respectat hotărîrea și l-am eliberat îndată. Au mai căzut în puterea mea doi prefecți ai meșteșugarilor lui Pompeius și au fost eliberați. Dacă vor să-și arate recunoștința, vor trebui să-l îndemne pe Pompeius să prefere să fie prieten cu mine decît cu cei care au fost întotdeauna cei mai mari dușmani atît ai lui, cît și ai mei, și prin uneltirile cărora s-a făcut ca republica să ajungă în situația de acum".

173 *Ibidem*, IX, 13 A 1. „Caesar salută pe Oppius Cornelius. În ziua a șaptea înaintea idelor lui martie[198] am venit la Brundisium; mi-am așezat tabăra lîngă ziduri. Pompeius se află la Brundisium. L-a trimis la mine pe Numerius Magius[199] cu solie de pace. I-am răspuns ceea ce am socotit de cuviință. Am vrut ca voi să știți imediat aceasta. Cînd voi avea speranța unei reconcilieri, vă voi anunța de îndată".

Către Quintus Pedius

174 Cicero, *Ad Att.*, IX, 14, 1. Am primit o scrisoare de la Quintus Pedius[200], în care spune că Caesar i-a scris în ajunul idelor lui martie[201] următoarele: „Pompeius stă închis în oraș. Eu am tabăra în fața porților. Încerc o acțiune de mare importanță și de durată, din cauza adîncimii mării; totuși, nu e nimic pe care să-l fac mai cu tărie. În ambele laturi ale portului am pus să se arunce blocuri de piatră ca să-l constrîng să evacueze cît mai repede trupele pe care le are la Brundisium sau să-l împiedic să iasă"[202].

Către Trebonius

175 Caesar, *Războiul civil*, II, 13, 3.

Anul 48 î.e.n.

Către Quintus Fufius Calenus

176 Idem, *Războiul civil*, III, 14, 1.

Către armată

177 Appian, *op. cit.*, II, 58. A scris o altă scrisoare către armată, în care spunea că aceia dintre ei care vor, pot să-l urmeze pe Postumius în corăbii și să debarce în orice regiune i-ar duce vîntul; să nu poarte grija corăbiilor, căci lui Caesar nu-i trebuie corăbii, ci oameni[203].

178 Caesar, *Războiul civil*, III, 25, 3.

Către Marcus Antonius

179 Cicero, *Ad Att.*, XI, 7, 2. Mi-a trimis Antonius o copie a unei scrisori a lui Caesar către el, în care scrie că a auzit că Marcus Cato și Lucius Metellus au venit în Italia ca să fie de față la Roma: că lucrul acesta nu-i place, nu cumva să aibă loc tulburări din această pricină; că interzice tuturor accesul în Italia, cu excepția celor a căror situație o va cerceta el însuși; despre aceasta scria cu multă înverșunare[204].

Destinatar incert

180 Appian, *op. cit.*, II, 79. Pompeius . . . porunci pedestrașilor să nu-l mai atace pe dușman ieșind din rînd și nici să nu mai arunce cu lăncile ci, lărgind rîndurile, să respingă pe atacanți cu lancea în mînă. Unii laudă această stratagemă a lui ca fiind foarte bună în încer-

cuire. Caesar însă, în scrisori, o dezaprobă. Căci în atac loviturile sînt mai puternice și oamenii prind curaj cînd năvălesc; dar dacă stau pe loc se tem și sînt o țintă foarte bună, din cauza nemișcării lor, pentru cei care atacă[205].

181 Cicero, *Ad Att.*, XI, 6, 7 ... întreabă-l pe Diochares, libertul lui Caesar, pe care eu nu l-am văzut, dar care a adus această scrisoare din Alexandria.

Către prieteni

182 Plutarh, *Caesar*, 48. Scrise prietenilor de la Roma că cea mai mare bucurie pe care o are de pe urma victoriei este să cruțe mereu pe cîte cineva dintre concetățenii care au luptat împotriva lui[206].

Către Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio

183 Caesar, *Războ. civ.*, III, 57, 1.

Către Cnaeus Domitius Calvinus

184 *Ibidem*, III, 78, 4.

185 Idem, *Războiul alexandrin*, 34, 3 și 38, 1.

Către Aulus Gabinius

186 Idem, *Războiul alexandrin*, 42, 4.

Către Quintus Cassius Longinus

187 Idem, *Războiul alexandrin*, 51, 1 și 56, 1.

Anul 47 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

188 Cicero, *Ad. Att.*, XI, 16, 1. Nu din vina mea se întîmplă acum că această scrisoare nu mă consolează de loc: căci este foarte scurtă și am mari bănuieli că nu e de la el.

189 *Ibidem*, XI, 17, 3. Nimeni nu aduce vestea că el a plecat din Alexandria și reiese că nimeni nu a plecat de acolo după idele lui martie[207] și că nici el n-a trimis vreo scrisoare după idele lui decembrie[208]; din aceasta îți dai seama despre scrisoarea trimisă în a cincea zi înaintea idelor lui februarie[209], că lucrul care ar fi fost fără rost, chiar dacă ar fi fost adevărat, nici măcar nu e adevărat.

190 Idem, *Ad fam.*, XVI, 8. Îți mulțumesc că m-ai anunțat repede despre scrisoarea lui Caesar.

191 *Ibidem*, XIV, 23. Mi-a sosit, în sfîrșit, o scrisoare de la Caesar, destul de binevoitoare.

192 Idem, *Pro Ligario*, 3, 7. În fața cui spun eu aceste lucruri? Oare în fața aceluia care, deși știa, totuși, înainte de a mă vedea m-a redat republicii; a aceluia care mi-a trimis o scrisoare din Egipt, spunîndu-mi să rămîn la fel cum fusesem; a aceluia care, pe cînd era unicul imperator pe toată întinderea puterii poporului roman, a îngăduit ca eu să fiu al doilea; de la care, acest Caius Pansa fiind mesager, am obținut fasciile încununate cu lauri, păstrîndu-le atît timp cît am socotit că trebuie păstrate; care, în sfîrșit, a considerat că abia atunci îmi acordă libertatea dacă mi-o dă neștirbită de niciuna din podoabele ei[210]?

193 Idem, *Pro Deiotaro*, 14, 38. Îl îndemni să aibă speranțe și să fie liniștit[211], lucru pe care știu că nu ai obiceiul să-l spui degeaba. Îmi aduc aminte că-mi scriai și mie aproape în aceiași termeni, și că nu în zadar m-ai sfătuit în scrisorile tale să sper că totul va fi bine.

194 Idem, *Ad Att.*, XI, 24, 4. Nu numai că nu vine nici un Philotimus[212], dar nici măcar nu mă anunță prin scrisoare sau prin cineva de ceea ce a făcut. Cei care vin din Ephes mă anunță că l-au văzut judecîndu-se pentru procesele lui care, lucru foarte posibil, vor fi amînate pînă la venirea lui Caesar; de aceea, cred că el ori nu are nimic de seamă să-mi trimită, după părerea lui, și din această pricină mă neglijează sau, dacă are ceva, nu se îngrijește să-mi trimită înainte de a-și termina afacerile.

195 Idem, *Ad fam.*, XIV, 24. Eu nu știu nimic sigur pînă acum nici despre venirea lui Caesar, nici de scrisoarea pe care se zice că o are Philotimus.

196 Idem, *Ad Att.*, XI, 23, 2. Un oarecare Agusius a venit de la Rhodos în a opta zi înaintea idelor lui quintilis[213]; acesta anunță că Quintus[214] fiul a plecat la Caesar în a patra zi înaintea calendelor lui iunie, că Philotimus a venit la Rhodos în ajunul acestei zile și că are o scrisoare pentru mine. Îl vei întreba pe Agusius însuși; dar el merge încet, de aceea i-am încredințat-o unuia care merge repede. Nu știu ce e în scrisoarea aceea, dar fratele meu Quintus mă felicită călduros; în greșeala mea cea mare nu pot găsi nici cu gîndul ceva care ar putea fi măcar trecut cu vederea[215].

Către Matius

197 Plutarh, *Caesar*, 50. Vestind unui prieten al său, Matius, la Roma, scurtimea și iuțeala luptei, a scris trei cuvinte: am venit, am văzut, am învins[216].

198 A p p i a n, *op. cit.*, II, 91. Trimise o scrisoare la Roma despre această luptă: am venit, am văzut, am învins.

Către Marcus Antonius

199 C i c e r o, *Philippica* II, 40, 103. Cine spune că s-a vîndut moșia din Casinum a lui Varro[217]? Cine a văzut anunțul acestei vînzări? Cine a auzit vocea crainicului? Spui că ai trimis pe cineva la Alexandria ca să o cumpere de la Caesar. Pe el însuși era greu să-l aștepți! Cine oare a auzit vreodată — de soarta nimănui nu s-au îngrijit atît de mulți — că a fost luată o parte din averea lui Varro? Cum? Chiar dacă ți-a scris Caesar să o dai înapoi, ce se poate spune oare de atîta nerușinare?

Către Senat

200 I o s e p h u s F l a v i u s, *Antiquitates Iudaicae*, XIV, 8, 5. Scrise consulilor la Roma să graveze acestea în Capitoliu.

Anul 46 î.e.n.

Către Aulus Alienus

201 *Războiul african*, 20, 3.

202 *Războiul african*, 26, 3.

Către Publius Servilius

203 C i c e r o, *Philippica* XIV, 8, 23. Ție însuți, Publius Servilius[218], ți-a trimis oare colegul vreo scrisoare despre lupta aceea nefericită de la Pharsalos? Oare a

vrut ca tu să faci propunerea în legătură cu suplicaţia? Desigur că nu. În schimb, mai tîrziu, ţi-a trimis scrisori despre Alexandria, despre Pharnaces.

Scrisori trimise în Sardinia şi alte provincii vecine cu Africa

204 *Războiul african*, 8, 1.

Scrisori trimise în provincia Africa

205 *Războiul african* 26, 1.

Către gaetuli

206 *Ibidem*, 32, 4.

Către Servius Sulpicius Rufus

207 Cicero, *Ad fam.*, XIII, 19, 1. S-a reuşit, atît datorită strălucirii lui[219], cît şi rîvnei noastre şi a celorlalţi oaspeţi, să se obţină de la Caesar tot ceea ce voiam; ai să înţelegi aceasta din scrisoarea pe care ţi-a trimis-o Caesar.

Către Titus Pomponius Atticus

208 Cicero, *Ad. Att.*, XII, 6, 4. Mi s-a părut că Caesar s-a amuzat de acel *quaeso*[220] al tău, care totuşi avea farmecul arhaismului şi era elegant; în plus, te sfătuieşte în aşa fel să fii fără grijă, încît îmi ia şi mie orice îndoială.

Destinatar incert

209 *Ibidem*, IX, 6, 1. Cînd acesta a scris că va veni la Alsiense[221], ai săi i-au trimis veste să nu facă aceasta.

Anul 45 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

210 *Ibidem*, XIII, 21, 1. Am primit o scrisoare liniștitoare de la Caesar, trimisă în ajunul calendelor lui mai, din Hispalis[222].

211 *Ibidem*, XIII, 22, 5. Ți-am trimis scrisoarea lui Caesar, dacă cumva nu ai citit-o.

Către regele Deiotarus

212 Cicero, *Pro Deiotaro*, 14, 38. Nu mă îndoiesc că prin scrisoarea ta, a cărei copie am citit-o, și pe care i-ai dat-o la Tarraco[223] acestui Blesamius pentru el, s-a reconfortat și mai mult și a scăpat de orice grijă.

Către Lucius Aelius Lamia

213 Idem, *Ad Att.*, XIII, 45, 1. După plecarea ta a fost la mine Lamia și mi-a adus o scrisoare trimisă lui de către Caesar, scrisoare care, deși era trimisă înaintea celei a lui Diochares, totuși spunea deschis că el va veni înainte de jocurile romane[224]; la sfîrșitul ei îi scria să pregătească totul pentru jocuri, ca să nu fie nevoit el însuși să se grăbească fără rost. Se pare că e neîndoielnic că va veni înaintea zilei fixate și Lamia spunea că și Balbus, după ce citise scrisoarea, era de aceeași părere.

Către Oppius şi Balbus

214 *Ibidem*, XIII, 31, 3. În legătură cu scrisoarea către Caesar m-am hotărît. Şi chiar acest lucru, despre care spun aceştia că scrie el, anume că nu va merge la parţi[225] dacă nu se vor linişti lucrurile, îl sfătuiam eu în scrisoarea aceea.

215 *Ibidem*, XIII, 46, 2. L-am întîlnit pe Balbus. De la el am aflat mai întîi aceasta: „am primit cu puţin înainte scrisoarea aceea în care îmi confirmă cu tărie că va veni înainte de jocurile romane". Am citit scrisoarea. Spune multe despre *Cato* al meu, pe care, citindu-l mereu, spune că a căpătat un stil mai bogat; după ce a citit pe *Cato* al lui Brutus, spune că şi-a format despre sine părerea că este foarte bun orator[226].

Destinatar incert

216 Cicero, *Ad Att.*, XIII, 7, 1. A fost pe la mine Sestius[227], iar în ajun Theopompus[228]; povestea că a venit o scrisoare de la Caesar; scrie că a hotărît să rămînă la Roma şi adaugă motivul care era în scrisoarea mea, anume că nu vrea ca în absenţa lui să fie nesocotite legile, aşa cum fusese nesocotită legea cheltuielilor[229].

SCRISORI LA CARE NU SE POATE STABILI DATA

Către Caius Licinius Calvus

217 Suetonius, *Caesar*, 73. Lui Caius Calvus[230], care, după epigramele injurioase la adresa lui, căuta să se împace cu el prin intermediul prietenilor, i-a scris el cel dintîi şi din proprie iniţiativă.

Către Lucius Calpurnius Piso Caesoninus

218 Charisius, *op. cit.*, I, Caesar către Piso: „Ți-am trimis o casetă sigilată".

Destinatar incert

219 Suetonius, *Caesar*, 26. Lua măsuri ca gladiatorii celebri care nu luptaseră după placul spectatorilor să fie luați cu forța și feriți de furia acestora[231]; ca tinerii luptători să învețe nu la școlile de gladiatori sau cu profesori de scrimă, ci să fie instruiți de către cavaleri romani pe la casele lor și chiar de către senatori pricepuți la arme, străduindu-se să obțină prin rugăminți, lucru care reiese și din scrisorile lui, ca ei să-și ia asupra lor învățătura fiecăruia și să dea ei înșiși reguli pentru cei care învățau.

VERSURI[232]

1. MĂRTURII

220 Tacitus, *Dialogus*, 21. Au făcut și ei[233] poezii, pe care le-au lăsat în biblioteci, nu mai bine decît Cicero, dar cu mai mult noroc, pentru că despre ei mai puțini știu că le-au scris.

221 Suetonius, *Caesar*, 56. A lăsat... și un poem intitulat *Iter*... compus în timpul călătoriei de 24 de zile de la Roma în Hispania...[234] Se citează și unele scrieri din tinerețe, ca *Laudele lui Hercule* și tragedia *Oedip*.

222 Plinius, *Epistulae*, V, 3, 2, 5. Fac cîteodată și versurele nu prea serioase... Eu să mă rușinez oare... că nu e destul de demn de mine ceea ce a fost demn de divinul Iulius?

223 Plutarh, *Caesar*, 2. Scriind poezii și discursuri, le recita în fața lor.

224 Plinius, *Naturalis Historia*, XIX, 8, 144. Tot o legumă sălbatică este și cea cu trei foi cîntată în poemele divinului Iulius și pomenită mai ales în glumele militare. Căci ei au cîntat în versuri nenumărate că au învins la Dyrrachium cu varză sălbatică[235], bătîndu-și joc de zgîrcenia cu care fuseseră acordate răsplățile. Aceasta este *cyma silvestris*.

2. FRAGMENTE

225 Suetonius, *Vita Terenti*, 5. Caius Caesar:

Printre poeții cei mari, chiar tu, jumătate Menandru[236],
Ești socotit; și pe drept, iubitor al vorbirii curate[237].
O, dacă pieselor tale plăcute-ai adauge forța,
Tu, cu talentul tău comic, pe greci i-ai ajunge-n cinstire
Și n-ai mai sta, ca acum, lăsat cu dispreț la o parte.
Doar acest lucru regret că ție-ți lipsește, Terențiu.

FRAGMENTE NESIGURE

226 Quintilianus, *Inst. Or.*, I, 7, 21. Se zice că prima dată într-o inscripție a lui Caius Caesar s-a acceptat litera *i* în mijlocul cuvintelor *optimus*, *maximus*, unde cei vechi aveau *u*[238].

227 Velius Longus, p. 2228. Anticii au scris în diferite feluri *mancupium, aucupium, manubiae,* pînă cînd Caius Caesar a scris cu *i,* așa cum apare în inscripțiile lui[239].

228 Cassiodorus *ex Cornuto,* p. 2284 și Isidorus, *Orig.,* I, 26, 15. S-a cercetat dacă trebuie să se scrie *lacrumae* sau *lacrimae, maxumus* sau *maximus* și alte cuvinte asemănătoare lor. Terentius Varro spune că Caesar obișnuia să pronunțe *i* în cuvinte de acest fel și să și scrie; apoi, datorită autorității unui astfel de om, s-a creat obiceiul[240].

229 Isidorus, *Orig.,* IV, 12, 7. *Telinum* pe care-l amintește Iulius Caesar, spunînd: ... „și ne ungem corpul cu parfum suav".

230 Caper p. 101, 21 (Keil, Gramm. Lat. VII). Ține minte că *lutum* și *macellum* se folosesc la singular, cu toate că Memmius[241] spune *ista macella,* iar Caesar *luta.*

231 Nonius p. 198. *Cinis* a fost interpretat ca feminin la Caesar, Catul și Calvus, a căror autoritate însă nu e sigură.

232 Charisius, *op. cit.,* I, p. 143. *Siremps* se declină numai la nominativ și ablativ, *siremps* ca *tabes* și *pluris: ab hac sirempse, plure, tabe;* Caesar trebuie interpretat că a spus: *Siremps lex esto, quasi sacram violaverit,* dacă nu cumva unii ar prefera să-l interpreteze adverbial.

233 Aulus Gellius, *op. cit.,* VII, 9. Marcus Tullius și Caius Caesar au spus *mordeo, memordi, pungo, pepugi, spondeo, spepondi*[242].

234 Diomedes *Ars Gram.,* I, p. 368[243]. Cicero, în al 13-lea discurs[244], spune: *Re vendita iterum empta.* De aici, e clar că nu se spune *venita,* ci fie *venumdata,* fie, ca Cicero, *vendita.* Caesar spune: *Possessiones redemi easque postea pluris venditas.*

NOTE

RĂZBOIUL ALEXANDRIN

[1] Începutul războiului a fost descris la sfîrşitul *Războiului civil*, cap. 106—112.
Alexandria, port la Mediterana, situat pe fîşia de pămînt care desparte lacul Maraeotis din stînga gurii celei mai de vest a Nilului, de mare. Întemeiat de Alexandru cel Mare în timpul expediţiei în Egipt (322 î.e.n), devenise capitala regatului elenistic al Ptolemeilor şi avea populaţie amestecată, în bună parte grecească sau de limbă greacă.

[2] Vezi Caesar, *Războiul civil*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, III, nota 204. Rhodos era vestit pentru corăbiile şi marinarii săi.

[3] *Siria* şi *Cilicia*, regiuni în sud-estul Asiei Mici, la nord de Palestina.

[4] Cea mai mare insulă din Marea Egee, în sud-estul Greciei.

[5] Populaţia unei regiuni din Arabia Petrea, în estul golfului Aelanitic; regiunea se cheamă acum Hegiaz. Pe regele lor, Molchus, l-a atras de partea lui Caesar guvernatorul Iudeii, Antipatros, partizan al lui Caesar.

[6] Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., II, nota 9 şi 20.

[7] Grindă mare de lemn cu capătul de metal în forma unui cap de berbec, cu care se spărgeau porţile sau zidurile cetăţilor.

[8] Este vorba de lacul Maraeotis (astăzi Birket Mariut, secat).

[9] Un picior avînd aproape 30 cm, înseamnă că valul avea circa 12 m.

[10] Despre Aulus Gabinius şi trupele sale vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., III, nota 29. Evenimentele avuseseră loc cu 7 ani înainte.

[11] Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., capitolul final (112).

12 În locul citat sub nota 10, se spune că Caesar a dat ordin ca Achillas să fie ucis. Achillas era unul dintre cei trei regenţi şi comandant al trupelor regale. (Vezi sfîrşitul *Războiului civil.*)

13 Observaţia vădeşte că autorul a avut personal de suferit de pe urma alexandrinilor. Şi din alte locuri se vede că el avea o proastă părere despre ei. (Vezi, de exemplu, începutul cap. 23 şi 24.)

14 Oraş şi port în Egipt, spre vest de Alexandria.

15 În faţa Alexandriei este o insulă numită *Pharos*, legată de ţărm cu un dig. Insula protejează portul de bătaia valurilor. De la numele ei provine în diverse limbi cuvîntul *far*, pentru că pe ea Ptolemeu al II-lea Filadelful instalase, în anul 285 î.e.n., primul punct de semnalizare luminoasă pentru corăbii.

16 Despre el, vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit. III, nota 106.

17 Vîntul Eurus suflă dinspre est şi îl împiedica pe Domitius, acostat mai la vest de Alexandria, să plutească spre ea.

18 *Chersonensus*, pomenit aici, este o mică peninsulă spre vest de Alexandria, între aceasta şi Paraetonium.

19 Principiu potrivit spiritului lui Caesar, care îl expune în altă formă în *Războiul civil*, I, 67.

20 Lacună în manuscrise.

21 Cele 110 nave alexandrine au fost incendiate de Caesar. Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., III, 111 şi nota 227.

22 Nilul are şapte guri.

23 Lacună în manuscrise.

24 Lacună în manuscrise.

25 Vezi nota 14.

26 Vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

27 600 m.

28 Cei vechi considerau că Nilul desparte Africa de Asia.

29 Mentalitate tipic romană. Despre Euphranor vezi cap. 25.

30 Digresiunea aceasta, cu totul fără rost, pare introdusă de un copist.

31 Aproape 9 m.

32 1,2 km.

33 Erau două poduri: unul lega digul cu insula, altul cu oraşul.

[34] În legiunile cu efectiv complet, după reforma lui Marius, o cohortă avea 500—600 de oameni, dar în situaţia lui Caesar, nevoit să lupte cu efective foarte reduse, trei cohorte puteau avea cam între 500 şi 1 000 de oameni.

[35] Vezi Appian, II, 90 şi Plutarh, *Caesar*, 49.

[36—37] Lacune în manuscrise.

[38] Vorbele lui Caesar trebuie să fi fost relatate în una din lacunele precedente.

[39] Vezi sfîrşitul cap. 7 şi nota 13.

[40] Vezi prefaţa, p. 17.

[41] Cuvintele „dacă e sincer“ arată că nici Caesar nu era cuprins de o emoţie reală. Autorul nostru pare să se înşele aici, uitînd cît de calculat era Caesar în toate (vezi, totuşi, sfîrşitul capitolului).

[42] *Canopus*, cetate lîngă gura cea mai de apus a Nilului şi insulă în faţa acestei guri.

[43] Tatăl împăratului Tiberius (succesorul lui Augustus).

[44] *Pelusium*, oraş în nord-estul Egiptului, la vărsarea gurii celei mai de răsărit a Nilului, nu departe de mare; astăzi Tineh. Cu Mithridates venea şi un număr însemnat de trupe din Iudeea, sub comanda lui Antipatros (tatăl lui Herodes), trupe care au avut un rol important în victoria lui Mithridates (vezi capitolul următor).

[45] Ceva mai mult de 10 km.

[46] Cadavrul regelui, recunoscut după armura lui aurită, a fost găsit mai tîrziu în nămol.

[47] În realitate, în testament erau trecuţi fiul şi fiica cea mai mare. Moartea regelui îi dăduse lui Caesar posibilitatea să scape de fiul cel mai mare, care îi era duşman.

[48] Purtată înaintea carului triumfal al lui Caesar la Roma, Arsinoe a fost eliberată la rugăminţile mulţimii, înduioşată de soarta ei. Mai tîrziu, la instigările Cleopatrei, este ucisă de către Antonius, în templul Dianei din Cipru, unde căutase adăpost.

[49] Plecarea n-a avut loc chiar atît de repede. Vezi prefaţa, p. 12.

[50] Autorul trece la descrierea primei campanii din Siria (cap. 34—41), la care Caesar n-a participat.

[51] Vezi *Războiul civil*, III, ed. cit., nota 25.

52 Este vorba de provincia romană numită Asia.

53 *Armenia Mică*, regiune din estul Asiei Mici, între Armenia și Cappadocia, dincoace de Eufrat.

54 Despre *Cappadocia* și *Ariobarzanes* vezi *Războiul civil*, III, nota 26.

55 *Pharnaces*, regele Pontului, fiul vestitului Mithridates. Deși aliat al romanilor, profitînd de războiul civil, atacă regiuni aflate sub protecția romanilor, încercînd să refacă regatul tatălui său, împărțit după înfrîngerea lui de către Pompeius. Obține o victorie asupra lui Domitius, dar este învins de Caesar la Zela.

56 Vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

57 *Comana*, oraș în centrul Pontului, lîngă riul Iris. O altă Comana era situată în munții Antitaurus. (Despre ea, vezi cap. 66.)

58 Vezi nota 55.

59 Caesar avea nevoie de ele în Egipt. Una dintre ele n-a ajuns decît după victoria lui Caesar.

60 *Nicopolis* (nume grecesc, însemnînd „orașul victoriei"), oraș în Armenia mică, întemeiat de Pompeius după înfrîngerea lui Mithridates, în anul 66; astăzi Devigni (după alții, Enderes).

61 Spre deosebire de legiunea a XXXVI-a, legiunea pontică fusese proaspăt recrutată în Pont și nu avea suficientă instrucție, nici experiență de război. Cît privește legiunile lui Deiotarus, deși organizate după modelul celor romane, erau departe de a avea valoarea acestora.

62 Despre pedepsele „mai îngrozitoare decît moartea", vezi cap. 70. Povestirea campaniei contra lui Pharnaces este reluată la cap. 65.

63 *Quintus Cornificius*, fiul celui care fusese concurent al lui Cicero la consulat și coleg de augurat cu el.

64 Despre Marcus Octavius vezi *Războiul civil*, III, nota 44.

65 Locuitorii orașului Iaderae, oraș în Illyria, regiunea Liburnia; astăzi Zara.

66 Vezi *Războiul civil*, III, nota 56.

67 Ideea este formulată aproape identic de Caesar în *Războiul civil*, III, 68. Asupra folosirii ideii de soartă de către Caesar, vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., p. 73.

68 Despre P. Vatinius, vezi *Războiul civil*, III, nota 77.

69 *Epidaurus*, oraș în Dalmația, azi Ragusa veche. Alte două orașe cu același nume existau în Grecia (în Argolida și Lacedemona).

70 *Tauris*, insulă în Marea Adriatică, lîngă coasta Dalmației; astăzi Torkola.

71 Octavius se îndreptase mai întîi spre insula Corcyra.

72 „Asediul" era cît pe ce să se soldeze pentru Caesar cu o înfrîngere definitivă; vezi *Războiul civil*, III, cap. 69 și urm.

73 Despre *Quintus Cassius Longinus* vezi *Războiul civil*, I, nota 21; de numirea lui ca propretor în Spania se vorbește în *Războiul civil*, II, 21.

74 *Medobriga*, oraș celtic, cum arată numele, se afla pe locul actualului oraș Marvao, în Portugalia.

75 Muntele *Herminius* se afla în sudul rîului Durius (azi Duero).

76 Despre Corduba vezi *Războiul civil*, II, nota 32.

77 Un fel de tribună, pe care stătea comandantul.

78 Vezi *Războiul african*, cap. 36.

79 Despre Iuba vezi *Războiul civil*, I, nota 50.

80 *Basilica* era un edificiu cu portice, servind ca tribunal, loc de comerț și de plimbare.

81 Alte manuscrise dau *Mergilio*. Numele conspiraților nu e cunoscut din alte împrejurări.

82 Despre *Italica* vezi *Războiul civil*, II, nota 36.

83 *Berones* erau un trib celtic din Celtiberia, regiunea Hispaniei Citerior.

84 Despre sfîrșitul lui Scapula vezi *Războiul spaniol*, cap. 33.

85 Comunitățile *(conventus)* erau totalitatea cetățenilor romani aflați în orașe de provincie.

86 Ceremonie religioasă care se făcea regulat primăvara, dar uneori și înaintea acțiunilor mai importante.

87 *Ilipa*, oraș în Spania, neidentificat. Alte manuscrise dau Leptis, dar nici un astfel de oraș nu e cunoscut în Spania.

88 Nume nesigur, transmis neclar (după alte manuscrise *Naeva*).

89 Despre *Carmo*, vezi *Războiul civil*, II, nota 34.

90 *Obucula* (sau Obuculum), oraș în Hispania Baetica, în regiunea detanilor; azi Monclova.

91 *Marcus Claudius Marcellus Aeserninus*, cvestor al propretorului Q. Cassius Longinus în Spania, se vădește în mijlocul acestor tulburări partizan înflăcărat al lui Caesar.

92 Rîul *Singilis* (în unele manuscrise Singiliense) este actualul Xenil. Orașul Segovia nu a fost identificat.

93 Despre Varro, vezi *Războiul civil*, I, nota 186.

94 Faptul dovedește că republicanii aveau încă în Spania partizani înfocați, cum rezultă și din luptele înverșunate care au avut loc aici mai tîrziu.

95 *Toga praetexta*, o mantie albă, tivită cu o bandă de purpură, îmbrăcăminte pe care o purtau copiii pînă la 16 ani și magistrații la ceremoniile religioase.

96 Abilitatea autorului e aici demnă de Caesar: el vrea să insinueze că numele lui Pompeius era folosit ca o lozincă de luptă numai împotriva lui Cassius și nu a lui Caesar. (Vezi nota 92.)

97 Referindu-se la persoana lui Q. Cassius, în loc să folosească un pronume demonstrativ, autorul folosește *cognomen*-ul, Longinus, ceea ce ar putea face pe cititorul neprevenit să creadă că e vorba de altă persoană.

98 Circa 6 km.

99 Mentalitatea este a romanului care vine de pe uscat din Italia: „dincoace“ înseamnă deci dinspre nord, deși rîul Baetis curgînd din nord-est spre sud-vest, drumul direct din Italia e mai scurt spre țărmul stîng al rîului. *Baetis* este actualul Guadalquivir și de la el Hispania Ulterior se mai numea și Baetica.

100 *Bogus* (sau *Bogud*) rege (împreună cu fratele său Bocchus), al Mauretaniei Tingitane, partizan al lui Caesar.

101 Despre Lepidus vezi, *Războiul civil*, II, nota 38.

102 Trebuie subînțeles „să împiedice lupta“.

103 Vezi nota 97.

104 *Ulia*, oraș în Hispania Baetica, nu departe de Corduba, pe muntele numit azi Montemayor.

105 Despre Trebonius, vezi *Războiul civil*, I, nota 180. El fusese trimis de Caesar cu un grad mai înalt, de proconsul, ca să-l înlocuiască pe propretorul Cassius, care comisese nelegiuiri, stîrnind răscoala localnicilor și a armatei.

106 *Malaca*, oraş în Hispania Baetica, azi Malaga.

107 *Hiberus* (sau Iberus), fluviu în Spania de nord (Citerior), astăzi Ebro.

108 Se reia povestirea campaniei contra lui Pharnaces, întreruptă la sfîrşitul cap. 41.

109 Aceste expresii, foarte vagi, ascund răscoala de la Mutina a trupelor lui Caesar din Italia, care, victorioase, credeau că sînt stăpîne pe situaţie şi pot pretinde orice. Marcus Antonius, lăsat de Caesar aici, nu numai că nu se pricepuse să liniştească, dar chiar agravase situaţia. Numai autoritatea şi abilitatea lui Caesar au reuşit să potolească lucrurile. (Vezi prefaţa, p. 23 şi nota 71.)

110 Despre Bithynia, vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

111 Aici, ca şi în multe alte locuri, se vădeşte intenţia de a arăta că interesele lui Caesar şi ale poporului roman coincid.

112 Despre acesta, vezi *Războiul civil*, II, nota 37.

113 În cap. 33 spusese că a plecat pe uscat în Siria, ceea ce e probabil o greşeală.

114 *Tarsus*, oraş în Cilicia, aşezat pe rîul Cydnus, nu departe de mare; azi Tersus.

115 *Mazaca*, oraş în Cappadocia, lîngă muntele Argaeus; numit mai tîrziu Caesareea, azi Kaisarieh.

116 *Bellona* era zeiţa războiului (lat. *bellum*).

117 Vezi *Războiul civil*, II, nota 33.

118 Acuzaţiile acestea aveau să fie reluate mai tîrziu, după încheierea războiului, de către un nepot al lui Deiotarus. Cicero i-a luat apărarea faţă de Caesar în discursul *Pro rege Deiotaro*, obţinînd iertarea lui.

119 Vezi cap. 39—40.

120 Autorul evită iarăşi să spună pe nume acestor „pricini“: conflictele sociale şi politice şi revolta armatei. (Vezi nota 109.)

121 *Zela*, oraş în Pont, astăzi Zilleh.

122 Mithridates, regele Pontului, tatăl lui Pharnaces, învinsese la Zela, în anul 67, pe legatul lui Lucullus, Valerius Triarius (nu se ştie dacă e acelaşi cu legatul lui Pompeius, amintit în *Războiul civil*, III, 92).

123 4,5 km.

124 Un fel de „tancuri“ ale antichității: carele, avînd fixate coase în prelungirea osiilor, treceau brusc printre rîndurile dușmane, tăind pe cei întîlniți în cale.

125 Ideea nu e cu totul pe linia concepțiilor lui Caesar, care credea mai degrabă în întîmplare și nu în zei. (Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., p. 73.)

126 Se spune că în aceste împrejurări ar fi rostit Caesar celebrele cuvinte ***veni, vidi, vici,*** „am venit, am văzut, am învins“. Este de mirare că autorul nu le reproduce, ceea ce ar putea da de bănuit că legenda aceasta s-a creat mai tîrziu. Asupra vorbelor, vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., p. 41, nota 80.

127 Cap. 26 și urm. Mithridates din Pergam era fiu nelegitim al lui Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, despre care se vorbește în paranteză.

128 Este vorba de Bosphorul (sau Bosporul) Cimmerian, regiune din nordul Mării Negre, în jurul strîmtorii dintre Marea de Azov și Marea Neagră.

129 Viteza cu care se deplasa Caesar era proverbială, el ajungînd de multe ori înaintea zvonurilor despre venirea sa. Situația critică de la Roma îl făcea să se grăbească și mai mult.

RĂZBOIUL AFRICAN

1 17 decembrie; după calendarul nou, introdus de Caesar, 23 octombrie 47 î.e.n.

2 ***Lilybaeum,*** promontoriu în Sicilia și orașul de lîngă el. Astăzi Marsala, lîngă Capo di Rocco.

3 Este vorba de trupele lui Iuba, regele numizilor, care îi ajuta pe pompeieni, fiind un vechi dușman al lui Caesar. Despre Iuba, vezi *Războiul civil*, I, nota 50, Editura Științifică, București, 1964.

4 Se pare că, în realitate, Iuba nu dispunea decît de vreo 60 de elefanți. (Vezi cap. 86, și ***Războiul civil,*** II, 40.)

5 Numărul legiunilor nu este clar în manuscrise. Editorii au ales cifra 4 după faptul că venise cu o legiune, acum mai

adunase una de veterani și cîteva de recruți, iar în capitolul următor spune că avea în total șase. Legiunea a V-a de veterani pare să fie faimoasa legiune *Alauda* „Ciocîrlia“ (nume gallic), pe care o formase în anul 51 î.e.n. din gallii transalpini, pentru care obținuse cetățenia romană. (Vezi Suetonius, *Caesar*, 24.)

6 Aproape 15 km. Insula Aponiana nu mai este pomenită în nici un text antic, de aceea comentatorii cred că ar fi vorba de insula Aegusa, azi Faviguana.

7 25 decembrie/31 octombrie 47.

8 În legătură cu Clupea, vezi *Războiul civil*, II, nota 41.

9 Oraș pe țărmul tunisian al Africii, la sud de Clupea, în regiunea Zeugita; astăzi Nâbel.

10 Vezi *Războiul civil*, II, nota 43.

11 Vezi despre el *Războiul civil*, II, nota 42.

12 *Cnaeus Piso*, pompeian, fiul unui legat și procvestor al lui Pompeius.

13 Legenda spune că Caesar, debarcînd, a căzut. Pentru ca soldații să nu ia aceasta ca semn rău, se spune că Caesar, care nu era superstițios, ar fi exclamat: „Ești a mea, Africa“. Este de mirare cum pompeienii nu l-au împiedicat de la bun început pe Caesar să debarce, cînd avea atît de puține trupe. Greșeala avea să le fie fatală.

14 Despre Lucius Munatius Plancus, vezi *Războiul civil*, I, nota 202.

15 Despre ironiile la adresa faptului că Scipio se autoproclamase *imperator*, vezi Caesar, *Războiul civil*, III, 31 și nota 95.

16 Oraș pe țărmul Africii, în regiunea Byzacena, între Hadrumetum și Leptis Minor, astăzi Monastir sau Mistir. Cassius Dio, XLII, 58, spune, referitor la aceste evenimente, că Caesar a atacat Hadrumetum, dar a fost respins și alungat în tabără.

17 1 ianuarie 46 / 5 noiembrie 47, data cînd Caesar inaugura cel de-al treilea consulat al său.

18 Corăbiile amintite aici i-au adus, se pare, vreo 5 000 de oameni, căci la debarcarea în Hadrumetum nu avea decît 3 000 de oameni, or, ceva mai tîrziu, lasă la Leptis șase cohorte (cap. 9), la Ruspina o legiune (cap. 10) și ia cu el șapte cohorte. Despre Utica, vezi *Războiul civil*, I, nota 154.

19 Interpretare naivă. În realitate, temîndu-se de o surpriză, Caesar era mereu gata de fugă, căci cavaleria ar fi fost mai greu de îmbarcat în cazul unui atac prin surprindere.

20 Călăreții mauri ai lui Iuba, cu tactica lor neobișnuită, aveau să-i dea mereu de lucru lui Caesar, care n-a avut niciodată o cavalerie puternică. Textul nu e prea sigur în acest pasaj.

21 *Caius Rabirius Postumus*, cavaler roman, fiul lui Caius Curtius, adoptat de Caius Rabirius, cel pe care l-a apărat Cicero în anul 54 î.e.n.

22 Este vorba de marele istoric roman Caius Sallustius Crispus, născut la Amiternum, autorul *Conspirației lui Catilina* și al *Războiului cu Iugurtha*. Partizan al lui Caesar, el fusese tribun al plebei în 52 și pretor în 47. La sfîrșitul campaniei a fost lăsat de Caesar guvernator al Africii, cu rangul de propretor, avînd reședința la Zama. În timpul guvernării a strîns o avere fabuloasă, după care s-a retras din viața politică.

23 Cercina, insulă lîngă țărmul Africii Byzacene, lîngă Syrta mică; astăzi Kerkena.

24 2 ianuarie 46 / 6 noiembrie 47.

25 Despre Leptis, vezi *Războiul civil*, II, nota 59.

26 Pentru Publius Sulpicius Rufus, vezi *Războiul civil*, I, nota 232; despre Publius Vatinius, vezi *Războiul civil*, III, nota 77. Legiunile de veterani, despre care este vorba aici, erau formate din cei care, fiind bolnavi în anul 49 î.e.n, nu putuseră părăsi Italia. Vatinius construise cu ei la Brundisium o flotă, cu ajutorul căreia a întreprins acțiunile contra pompeienilor din Illyria. (Vezi *Războiul alexandrin*, 44—47.)

27 Portul actual, aflat la vreo 3 km de Ruspina (Monastir), se numește Henchir-Tenir.

28 La începutul lui ianuarie trupele lui Caesar se ridicau la vreo 27 de cohorte (circa 8 000 de oameni), din care, abia șapte cohorte de veterani (vezi cap. 7), ceea ce era puțin în comparație cu trupele pompeienilor amintite în cap. I.

29 Asupra acestor corăbii vezi cap. 2.

30 Aproape 4,5 km.

31 Textul nu e prea sigur în acest loc, alți editori propun altă interpretare, mai puțin satisfăcătoare. Aici urmăm ediția Belles Lettres.

32 În manuscrise apare cifra 400, corectată de editorii moderni în 2 000, pentru că după venirea corăbiilor Caesar avea întreaga cavalerie, despre care în cap. 1 spune că se ridica la vreo 2 000 de călăreți.

33 Despre Labienus, vezi *Războiul civil,* I, nota 94.

34 Nu se mai știe nimic altceva despre ei.

35 Prin aceasta Caesar interzicea, deci, atacul, dîndu-le voie doar să-și ia un avînt de patru pași (aproape 6 m), pentru a arunca mai bine lancea. Fiind în inferioritate, Caesar se temea ca nu cumva atacul unor unități să rupă formația, dînd dușmanului posibilitatea unei încercuiri.

36 Este vorba de cavaleria lui Caesar (Caius Iulius).

37 Trebuie să fie vorba despre unul dintre veteranii din trupele lui Vatinius (vezi nota 25), căci legiunea a X-a avea să sosească abia mai tîrziu (vezi cap. 53—54).

38 Probabil colinele de la Mesjed Aissa (la sud-est de Sahlin).

39 După versiunea din Cassius Dio XLIII, 1—2 și Appian II, 94, Caesar s-ar fi aflat la un pas de dezastru. Numai rănirea lui Labienus și Petreius și greșeala celui din urmă, care, sigur de victorie, a hotărît s-o rezerve comandantului suprem, Scipio, i-a salvat pe partizanii lui Caesar.

40 Vezi *Războiul civil,* **II, 41.**

41 Asupra răscoalei legiunilor de la Roma vezi Appian, *Războaiele civile,* II, 92—94, Plutarh, *Caesar*, 51 și Cassius Dio, XLII, 30 și 52—54.

42 În realitate, o singură legiune era de trei ani în Africa; două fuseseră recrutate de Attius Varus în 49 (vezi *Războiul civil* I, 31), iar celelalte au fost formate abia în 47.

43 La 4 ianuarie 46/8 noiembrie 47, de la ora 10 pînă către ora 17.

44 Este vorba de marinari din insula grecească Rhodos, lîngă capul sudic al Asiei Mici.

45 *Ityrienii* erau un neam din Siria, regiune aflată la nord de Palestina.

46 După joncțiunea cu Scipio, pompeienii numărau vreo 57 000 de oameni.

47 Este vorba de țăranii care-și păstraseră pămîntul, dar erau obligați să plătească o dare *(stipendium)* pe pămînt și persoane.

48 După înfrîngerea de la Pharsalus, Cato (despre care vezi *Războiul civil*, I, nota 30) se retrăsese cu trupele sale în Africa, la Utica. Oferindu-i-se comanda supremă, el, ca fost pretor, refuză în favoarea lui Scipio, fost consul. Planul lui Cato era să nu dea lupta în cîmp deschis, ci să se retragă în cetăţi hărţuindu-l pe Caesar, slab aprovizionat, pînă la epuizare. Pompeienii, încurajaţi de situaţia lui Caesar şi de cîteva victorii, nu l-au ascultat şi au pierdut.

49 Despre el, vezi *Războiul civil*, III, nota 31.

50 Ca optimat, Cato înţelege sub aceste epitete pe populari, conduşi de Marius, Cinna şi Carbo.

51 Autorul (şi nu Cato) introduce aici unele inexactităţi. Mauretania nu era vasală Romei, şi Pompeius, deci, nu avea de ce s-o recucerească, mai ales că regele ei, Bogud, se arătase fidel Romei în acele împrejurări.

52 Regatul lui Bogud era în Mauretania. (Vezi *Războiul civil*, I, nota 30.)

53 *Ascurum*, oraş în Mauretania (Tingitana), Africa de nord.

54 Insulele Baleare se află în Mediterana, între Sardinia şi ţărmul Spaniei.

Tonul ultimelor două capitole este ironic, deşi în general autorul *Războiului african* îl laudă pe Cato. (Vezi prefaţa, p. 26, nota 93.) Vezi expresia „cu vorbe nenumărate“, de la începutul capitolului 22.

55 Cifra e nesigură, căci unele manuscrise dau 5 000 de paşi, altele chiar 3 000 (deci între 4,5 şi 9 km).

56 *Publius Sittius*, fost partizan al lui Sylla şi implicat în conspiraţia lui Catilina, trăia exilat în Mauretania. Foarte activ în timpul campaniei din Africa, hărţuieşte mereu pe pompeieni şi pe aliaţii lor. După victorie, Caesar îl numeşte guvernator peste o parte a Numidiei. Este ucis la scurt timp după moartea lui Caesar.

57 *Bocchus*, rege în Mauretania, frate mai mare al lui Bogud, partizan al lui Caesar.

58 *Cirta*, oraş bogat din Numidia, în ţinutul massylienilor, fosta capitală a Mauretaniei, numită mai tîrziu Constantina.

59 *Gaetuli*, populaţie din Libia, vecină cu numizii.

60 Caesar venea în calitate oficială de consul, deci cetățile erau datoare să-l ajute pe el, care reprezenta statul, și nu pe pompeieni, simpli particulari.

61 Hotărîrea lui Caesar era, probabil, cauzată mai degrabă de plecarea lui Iuba decît de mila față de cetățile Africii. Vorbele din capitolul următor „Provincia Africa piere..." se potrivesc mai degrabă cu situația dificilă în care se găsea chiar el. Totuși, multe din abuzurile atribuite pompeienilor erau reale.

62 *Caius Vergilius*, fost pretor, era partizan al lui Pompeius și guverna cetatea Thapsus, oraș maritim în Africa Byzacenă, colonie liberă, aflată la sud de Leptis (astăzi numit Rass Demass). Aici avea să se dea lupta decisivă între Caesar și pompeieni în această campanie.

63 Despre Titus Salienus, ca și despre cei doi spanioli Titius nu se cunosc alte date.

64 *Messana*, oraș în Sicilia, azi Messina.

65 *Marcus Valerius Messala Niger*, legat al lui Caesar, fiul oratorului cu același nume, care fusese consul în 59 î.e.n. Fiind trimis în Italia, la legiunile aflate sub comanda lui Antonius, să transmită ordinele lui Caesar, a fost alungat cu pietre de soldați. Acum se afla asediat la Messana.

66 Despre Leptis, vezi *Războiul civil*, II, nota 59.

67 Unele manuscrise vorbesc de trei cohorte.

68 Scorpion, o mașină de război, un fel de balistă de aruncat lănci, ghiulele sau alte proiectile.

69 Comentariul din acest pasaj este de o naivitate care trădează, pe de o parte, admirația oarbă a autorului față de Caesar, pe de altă parte, nepriceperea lui în probleme mai complicate de strategie. Ceea ce îl reținea pe Caesar era teama de înfrîngere și nu grija că victoria nu va fi atît de strălucită cum ar fi dorit.

70 Prin aceasta, Caesar urmărea, pe de o parte, să-i întărească pe recruți prin exerciții fizice, pe de altă parte, să-i țină mereu ocupați, pentru a nu cădea pradă zvonurilor și gîndurilor rele.

71 Faimosul general și conducător al popularilor (nestatornic însă) Caius Marius, rudă cu Caesar, răsculase triburile din

nordul Africii în lupta sa contra aristocraților. Pe cei care îl ajutaseră, el îi răsplătise dîndu-le pămînt, iar unora chiar cetățenia romană. Pompeius îi deposedase de aceste drepturi și îi pusese sub stăpînirea lui Hiempsal, regele Numidiei. (Vezi cap. 56.)

72 Numele acestei cetăți apare ca *Acholla* la Strabo, VIII, 31 și Plinius, N. H. V, 30, *Achulla* pe monede, *Acylla* — *Ancilla* în Titus Livius, XXXIII, 48, 1. Era situată la 60 km spre sud de Ruspina.

73 *Caius Messius*, tribun al plebei în anul 57 î.e.n., apoi edil, fusese mai întîi de partea lui Pompeius și trecuse apoi la Caesar. El nu luase cu sine decît trei cohorte, și dacă n-ar fi intrat în cetate înaintea lui Considius, ar fi fost înfrînt.

74 Vezi cap. 8.

75 În realitate, corăbiile fuseseră prinse de furtună și două corăbii se rătăciseră, căzînd în mîna pompeienilor. (Vezi mai jos, cap. 44.) Greutățile drumului sînt confirmate și de Cassius Dio, XLIII, 4, 3. Contradicția dintre cele două locuri s-ar explica, după unii comentatori, prin faptul că *Războiul african* e un jurnal de război notat zi cu zi, și la această dată autorul nu cunoștea peripețiile sosirii corăbiilor.

76 Vezi nota 71.

77 *Thysdra*, oraș în Africa Byzacenă, la 50 km spre sud de Ruspina, astăzi El Djemm.

78 300 000 de măsuri de grîu = 26 250 de hectolitri.

79 La 26 ianuarie 46/30 noiembrie 47, pe la orele 16,30.

80 Către miezul nopții. Aflat în posesia majorității efectivelor sale și cunoscînd acum forțele și tactica dușmanului, Caesar trece din acest moment la ofensivă.

81 Unele manuscrise dau 12 000 de pași. O mie de pași este aproape 1,5 km (1 478,50 m).

82 Repetarea admirației pentru frumusețea și mărimea gallilor și germanilor morți vădește că autorul a fost martor ocular al scenei. În anul 49 î.e.n., cînd Labienus îl părăsise pe Caesar, trecînd de partea republicanilor, luase cu el și unele trupe din Gallia, care îi erau mai devotate.

83 *Uzitta*, oraș în Africa Byzacenă, cam la jumătatea distanței între Hadrumetum și Thysdra.

84 Elefanții aveau fixate pe spate turnuri cu soldați, care trăgeau cu arcul sau aruncau sulițe, iar la piept niște ghimpi de fier fixați pe un pieptar, fiind pentru cei vechi ca niște care blindate.

85 Vezi cap. 44 și nota 75.

86 *Aegimurus*, insulă lîngă țărmul nordic al Africii, în fața Cartaginei, astăzi Djamîr.

87 Despre Publius Attius Varus vezi Caesar, *op. cit.*, I, cap. 12, nota 87. În timpul campaniei africane comanda flota din Utica, fiind deci sub ordinele lui Cato. (Vezi cap. 22.)

88 Marcus Octavius, despre care vezi *Războiul civil*, III, 5, nota 44, era sub ordinele lui Varus.

89 Centurionul nu putea lupta de mai mult de 36 de ani sub ordinele lui Caesar, care avea în timpul acestor evenimente vreo 54 de ani. El vrea doar să spună că era în armată de 36 de ani, fapt posibil pentru ofițeri și veterani. Nu este deci necesar să se modifice cifra, cum fac unii editori. Atitudinea centurionului e foarte semnificativă pentru devotamentul vechilor soldați ai lui Caesar. O cohortă avea, în acest timp, circa 300 de oameni. Grăitor este faptul că Scipio nu acceptă provocarea, ci comite un asasinat odios.

90 În acest timp al anului (Pleiadele apun pe la începutul lui noiembrie), straja a doua se întindea de pe la ora 20,30, pînă la miezul nopții.

91 Soldații purtau de obicei cu ei prăzile dobîndite și chiar sclavii personali, dar Caesar interzisese aducerea lor din Sicilia, datorită lipsei de corăbii și de provizii.

92 Nu este vorba de vreo minune, ci de un fenomen natural, cunoscut în fizică sub numele de „Feu Saint Elme".

93 Se spune că pentru a-l decide pe Iuba să vină Scipio i-ar fi promis să-i dea toată provincia romană Africa. (Vezi Cassius Dio, XLIII, 4, 6.)

94 Despre Saburra, vezi *Războiul civil*, II, 38 și nota 60.

95 Numizii călăreau, după obiceiul barbar, fără șa și frîie. Romanii aveau frîie și un fel de șa, care însă nu avea scări. Cei 800 de călăreți cu frîie ai lui Iuba fuseseră deci echipați după modelul roman.

96 Se pare că la auzul venirii lui Iuba spaima a fost atît de mare printre soldați, încît Caesar s-a văzut nevoit să țină un discurs, în care exagera în mod cu totul neverosimil lucrurile, spre a-și bate joc de teama soldaților, spunînd că regele vine cu 10 legiuni, 30 000 de călăreți, 100 000 de soldați ușor înarmați și 300 de elefanți! În încheiere, amenința să-i alunge pe alarmiști. Este curios că discursul, reprodus de Suetonius (*Caesar*, 56), nu este nici măcar amintit de autorul nostru.

97 Cassius Dio spune că e vorba de colina aflată de partea cealaltă a orașului Uzitta, spre sud-est. Este vorba probabil de actuala colină Sidi Jeha.

98 Este vorba de resturi ale trupelor lui Curio pe care, după înfrîngerea acestuia relatată la sfîrșitul cărții a II-a a *Războiului civil*, Iuba îi grațiase, înrolîndu-i în armata sa. Despre aceste trupe, vezi cap. 40 și Cassius Dio, XLIII, 30, 3.

99 Din acest moment, Caesar dispunea de 10 legiuni, cinci de veterani și cinci de recruți.

100 Nu în mod întîmplător cei pedepsiți exemplar de Caesar sînt din legiunea a X-a: această legiune, cea mai vitează și mai credincioasă în campaniile din Gallia și de la Pharsalus, fusese, pare-se cea mai activă în răscoala trupelor din anul 47, lîngă Roma. (Vezi Appian, II, 92—94; Cassius Dio, XLII, 52—55; Suetonius, *Caesar*, 70.) Caesar amenințase atunci că nu va mai lua în expediție legiunea a X-a (vezi Appian, *loc cit.*), dar fusese constrîns de nevoie să-și calce cuvîntul, nu fără a-și lua însă măsurile de siguranță relatate aici. De remarcat că Caesar pedepsește pe comandanți și nu pe soldați.

101 Vezi cap. 32.

102 Vezi nota 71. De remarcat că autorul *Războiului african* nu spune că cel care îi dăduse sub stăpînirea lui Hiempsal fusese Pompeius. Polemica cu Pompeius era, deci, o fază depășită. Pentru a-i atrage pe adversari de partea sa, se spune că Caesar promitea, printr-un fel de scurte manifeste, amnistia pentru cetățenii romani și garanția proprietății pentru indigeni. (Vezi Cassius Dio, XLIII, 5, 1—4.)

103 *Marcus Aquinius*, senator roman, partizan al lui Pompeius, este prins mai tîrziu și eliberat de Caesar (cap. 89).

104 *Caius Saserna*, numit de Caesar comandant al orașului Leptis. Întrucît ar fi de mirare ca el să se fi aflat atunci lîngă Uzitta, comentatorii cred că trebuie să fie vorba de fratele său, Publius Saserna.

105 Mantia de purpură este semnul distinctiv al comandantului suprem, ca și al regilor. Renunțînd la ea, Scipio părea că cedează comanda.

106 Din nou o dovadă că autorul a văzut cîmpul de bătaie.

107 Orele 14—15.

108 Numărul de ordine al acestor două legiuni dat de manuscrise nu e sigur, și editorii fac diverse presupuneri.

109 Pe la orele 20.

110 Aproape 9 km.

111 În *Războiul civil*, I, cap. 85—87, unde se relatează demobilizarea trupelor pompeiene învinse de Caesar în Spania, nu se vorbește de nici o condiție, și cu atît mai puțin de un jurămînt. Era însă de la sine înțeles că o dată iertați de Caesar nu mai trebuiau să lupte împotriva lui.

112 *Publius Nasidius*, cavaler roman, partizan al lui Pompeius încă de la începutul războiului, comandase în general unități navale.

113 A treia strajă începea la miezul nopții și dura pînă către ora 3.

114 Aproape 15 km.

115 10,5 km.

116 Cea de-a patra strajă cuprindea ultimul sfert al nopții, pînă la răsăritul soarelui.

117 Oraș în Africa Byzacenă.

118 9 km.

119 *Zeta*, așezare în provincia Africa, spre vest de Cartagina, nu departe de Vaga. Identificarea modernă a acestor localități e cu totul nesigură.

120 Vezi nota 116.

121 Numele gentilic al acestui personaj este transmis diferit și nesigur în manuscrise. C. Nipperdey a propus să se citească *Minucius*, lecție adoptată de majoritatea editorilor.

122 Aceasta este prima atestare literară cunoscută pînă în prezent a cămilei în Africa.

123 Se pare că este vorba de un alt Oppius, şi nu de cunoscutul prieten al lui Caesar care, după afirmaţia lui Cicero (*Ad familiares*, IX, 6, 1), nu a luat parte la campania din Africa.
124 Din zorii zilei pînă către ora trei după-amiază.
125 Nici jumătate de kilometru. Cum lucrul pare neverosimil, editorii au propus să se suprime cifrele (*in horam* IIII), citindu-se astfel „într-o oră".
126 Este vorba de o tactică specială a cavaleriei numide, constînd în atacuri brusce şi retrageri imediate, şi nu de faptul că 2 000 de călăreţi s-ar fi temut de patru veterani.
127 Către ora 17.
128 Cifra pare neverosimilă în comparaţie cu cea a duşmanilor, după ce autorul a insistat asupra dificultăţilor luptei.
129 Vezi nota 119.
130 21 martie/21 ianuarie 46. La această dată se obişnuia la Roma să se facă purificarea armelor, înaintea începerii campaniei de primăvară. Deşi de acum înainte Caesar pare decis să înceapă ofensiva, în cazul de faţă ieşirea provocatoare pare menită mai mult să dea curaj propriei armate; faptul că s-a oprit la 2 000 de paşi (3 km), nu dovedeşte intenţia reală de a lupta.
131 *Sarsura*, oraş în Africa de nord, astăzi Surseff.
132 Pare să fie vorba de actualul rîu Bir el Aiun, la 6 km spre nord de El Djemm.
133 Oraş pe ţărmul Numidiei.
134 Pe la orele 14,30.
135 4 aprilie/4 februarie 46, imediat după miezul nopţii.
136 Aproape 24 km.
137 2¼ km.
138 Cassius Dio, XLIII, 7, relatează că Scipio intenţiona să-l blocheze pe Caesar, închizînd cele două intrări ale istmului.
139 Ezitarea lui Caesar este explicabilă, căci o înfrîngere în această „cursă de şoareci", pe care o constituia istmul, ar fi fost definitivă. Plutarh, *Caesar*, 53, afirmă că Caesar nu ar fi luat parte la luptă, din cauza unui atac de epilepsie, boală de care suferea mai de mult, ceea ce ar explica în parte iniţiativa soldaţilor.

140 Fostul cvestor Tullius Rufus era partizan al lui Caesar. Lacuna existentă în manuscris tocmai aici nu ne permite să înțelegem motivele urii soldaților împotriva lui.

141 *Pompeius Rufus*, rudă a lui Faustus Sylla, era partizan al lui Pompeius.

142 După P l u t a r h, *Caesar*, 53, Scipio ar fi pierdut 30 000 de oameni; în schimb, cifra de 50 de oameni ai lui Caesar este confirmată și de acesta, deși pare nereală. Disproporția existentă permanent între pierderile învingătorilor și ale învinșilor se explică prin faptul că îndată ce una din linii o lua la fugă, aruncînd armele, ceea ce urma era un adevărat măcel și nu o luptă. Exagerările însă nu sînt excluse.

143 Este vorba de elefanții capturați de la Iuba; aceasta pare să fie cifra totală.

144 7 aprilie/7 februarie 46.

145 Caius Caninius Rebilus, vechi partizan al lui Caesar, numit de acesta consul pentru o singură zi, în locul unui consul mort la sfîrșitul anului.

146 Despre Cnaeus Domitius Calvinus, vezi *Războiul civil*, III, nota 106.

147 *Parada*, așezare în Africa Zeugitană.

148 Nu se știe la care lege Iulia se face referința și nici ce beneficii au tras cetățenii Uticii de pe urma acestei legi.

149 Utica, despre care vezi *Războiul civil*, I, nota 154, datorită faptului că nu ajutase pe cartaginezi în războiul contra romanilor, rămăsese oraș liber și își păstrase organizarea proprie, fiind condusă de un senat și avînd o adunare a cetățenilor.

150 P l u t a r h, în *Viața lui Cato cel tînăr*, 65, spune doar că la rugămintea lui Cato călăreții au părăsit orașul, renunțînd la pradă, dar nu amintește nimic de darul de 100 de sesterți.

151 După relatările lui P l u t a r h, *Cato cel tînăr*, 59, adunarea a avut loc la 9 aprilie/9 februarie anul 46, în templul lui Iupiter.

152 Despre aceste acțiuni ale lui Cato, vezi A p p i a n, II, 98; C a s s i u s D i o, XLIII, 11, 1 și P l u t a r h, *Cato cel tînăr*, 65—66.

153 Lucius Caesar, fiul unui legat din Gallia al lui Caesar, pe care îl chema tot Lucius, rudă a lui Caesar, era partizan al lui Pompeius. (Vezi *Războiul civil*, I, 8 și 9 și II, 34.)

154 În manuscrise, numele orașului este Usseta, dar așezarea, ca și amănuntele despre el, arată că e vorba despre Uzitta, amintită în cap. 41 și urm.

155 *Quintus Ligarius*, frate sau rudă cu Publius Ligarius, cel ucis din ordinul lui Caesar (cap. 64); prins de evenimente în Africa, unde era legat al lui Considius, este acuzat după război ca dușman al lui Caesar și e nevoit să se exileze, dar este apoi apărat de Cicero, în discursul *Pro Ligario*.

156 Vezi Caesar, *op. cit.*, 22.

157 Cato avusese din prima căsătorie o fată, Porcia, iar din a doua, trei copii (vezi Lucan, II, 331); dintre aceștia, singurul amintit în aceste evenimente este Marcus Cato.

158 Suma este enormă, comparată cu cea pretinsă la Hadrumetum și Thapsus (vezi cap. 97), dar Utica era cel mai important centru al provinciei. Appian, II, 100, spune că Caesar a omorît pe cîți a putut să prindă din cei 300, așa că favoarea iertării contra unei amenzi atît de mari este acordată de nevoie, întrucît tot nu-i avea în mînă.

159 *Zama*, oraș în Numidia, astăzi Zowarin.

160 Vezi cap. 95.

161 Este vorba de Caius Caninius Rebilus, despre care, vezi nota 145.

162 Traducere fidelă a textului transmis de manuscrise, dar suspectat de editori. Titus Livius, *periocha* 114 și, la fel cu el, Florus, II, 13; Orosius, VI, 16, 4, și Lucan Scholiile X, 475, spun că, dimpotrivă, Petreius l-a omorît pe Iuba. Alții spun doar că s-au omorît în duel, fără a preciza învingătorul. (Seneca retorul, *Suasoriae*, 7, 14; Seneca, *De Providentia*, 2, 10; Appian, II, 100; Cassius Dio, XLIII, 8, 4.) Afirmația textului nostru că Iuba era mai puternic nu este exclusă, căci Petreius avea atunci 65 de ani și fusese, nu de mult, grav rănit în bătălia de la Ruspina (vezi cap. 19). Este greu de decis între aceste variante contradictorii.

[163] C a s s i u s D i o, XLIII, 12, 3 și F l o r u s, II, 13 și *De Viris illustribus*, 78), afirmă că uciderea a avut loc din ordinul lui Caesar, ceea ce nu este exclus, dacă avem în vedere că un pompeian mult mai puțin cunoscut, grațiat de el în Spania (Publius Ligarius), fusese pedepsit cu moartea de către Caesar, pentru că revenise în luptă. Suetonius însă pare să creadă că uciderea nu s-a făcut din ordinul lui Caesar. Nu este exclus însă ca „neînțelegerea" de care vorbește textul să fi avut loc între cei care primiseră ordinul secret să-l omoare și cei care, crezînd în clemența lui Caesar și necunoscînd acest ordin (cum pare să nu-l fi cunoscut nici autorul nostru), nu îngăduiau acest lucru.

[164] A p p i a n, II, 97, spune că Scipio rămăsese cu 12 corăbii.

[165] *Hippo Regius*, port al Numidiei la Mediterana, la vărsarea rîului Ubus.

[166] Text nesigur: unele manuscrise spun că impozitele regale au fost confirmate, altele că au fost ușurate sau chiar desființate.

[167] Vezi nota 22.

[168] 13 iunie/14 aprilie 46.

[169] Nu se știe sigur în ce împrejurări a ajutat orașul Sulci pe Nesidius.

[170] 27 iunie/28 aprilie 46.

[171] La 25 iulie/25 mai 46.

RĂZBOIUL SPANIOL

[1] Fraza constituie legătura cu epilogul *Războiul alexandrin* și al *Războiului african*, pe care autorul lucrării de față le-a avut deci sub ochi, căci altfel ar fi fost firesc să se refere numai la ultimul în timp, cel african.

[2] Este vorba de pompeieni.

[3] Vezi *Războiul civil*, I, nota 31.

[4] Vezi *Războiul civil*, I, nota 187.

[5] Vezi C a e s a r, *op. cit.*, 41—42.

6 Epitetul nu cadrează cu sobrietatea stilului și tonului voit obiectiv al lui Caesar și nici cu a celorlalte două *Războaie, alexandrin* și *african*. „Față de Cnaeus Pompeius" pare intercalat de un copist stîngaci, căci este ilogic.

7 Senatul îi oferise consulatul pe zece ani, dar, pentru a păstra unele aparențe republicane, el refuzase, deși practic el a fost, începînd din anul 48 î.e.n., permanent consul, uneori (contrar legilor) chiar singur.

8 Îngrijorat de evenimentele din Spania, Caesar a plecat din Roma chiar la sfîrșitul anului 46 î.e.n., în plină iarnă.

9 Vezi *Războiul civil*, II, nota 32.

10 După cum se vede, textul, și așa foarte neglijent al *Războiului spaniol*, s-a transmis într-o stare deplorabilă. Dacă cele două lacune anterioare nu par prea însemnate, întinderea acesteia e greu de determinat și nu e sigur că subiectul frazei, după lacună, ar fi fost tot solii din Corduba.

11 *Quintus Pedius*, legat al lui Caesar încă din Gallia (vezi *Războiul gallic*, II, 2 și 11), înăbușă răscoala lui Milo și a gladiatorilor la Compsa, în timpul campaniei din Grecia. (*Războiul civil*, III, 22).

Despre Quintus Fabius Maximus nu se cunosc alte lucruri.

12 În realitate, Cnaeus era cel mai mare dintre fiii lui Pompeius Magnus, dar e numit „cel tînăr", spre a se deosebi de tatăl său, pe care îl chema tot Cnaeus.

13 *Ulia*, oraș în Hispania Baetica, lîngă Corduba, pe muntele numit astăzi Montemayor, era singurul mai important în această regiune care nu se dăduse încă de partea pompeienilor și nici nu putuse fi cucerit.

14 *Baetis*, fluviu în Spania de sud-vest (Andaluzia), astăzi Gualdalquivir.

15 Coșurile încărcate cu pietre serveau drept ancore.

16 Este vorba de cel mai mare dintre frați, Cnaeus, venit în ajutorul lui Sextus la Corduba.

17 Oraș în Hispania Baetica.

18 În latinește fraza este construită așa fel, încît nu se știe sigur cine pe cine a bătut.

19 *Ucubis*, oraș în Hispania Baetica, astăzi Espejo. De remarcat șirul de acțiuni relatate fără nici o logică, specific autorului *Războiului spaniol*.

20 *Salsus*, rîu în Baetica, numit și astăzi tot „rîul sărat" (Rio Salado).

21 Aproape 3 km.

22 Despre el, vezi *Războiul civil*, I, nota 180.

23 Este prima campanie în care Caesar e net superior în cavalerie, aceasta fiind, în general, partea lui slabă, ca și flota.

24 Vezi *Războiul civil*, I, nota 187.

25 Vezi cap. 7.

26 6 km.

27 După miezul nopții.

28 Locuitorii orașului Saguntum din Hispania Ulterior, pe țărmul golfului Valencia; astăzi Sagunto (mai vechi, Murvierdo).

29 Fraza e nesigură și neclară.

30 Este vorba, probabil, de Ategua și nu de Corduba, pomenită mai sus. Textul este redactat atît de neprecis și neclar încît, deși frazele sînt simple, adesea nu se poate ști despre ce e vorba.

31 De remarcat candoarea cu care e relatată o asemenea cruzime. Astfel de sinceritate nu se întîlnește în operele scrise de Caesar.

32 A doua strajă era de pe la orele 8—9 seara (în funcție de anotimp) pînă la miezul nopții.

33 Vrea să spună că a fugit la Pompeius, unde era fratele său. Relatarea e altă dovadă de naivă sinceritate.

34 Text neclar, din cauza lacunelor.

35 Ne-am aștepta la o teorie savantă de tactică, dar e vorba de o banală observație practică, dovedind că autorul nu are un rang militar înalt.

36 Cuvintele din paranteze par adăugate (poate de un copist) de dragul antitezei.

37 Ridicătură de pămînt lîngă șanțul de apărare, avînd în vîrf un gard de pari ascuțiți. Uneori, prin *val* se înțelege numai gardul de pari.

38 Oaspeții *(hospites)*, privați sau publici, erau cetățeni străini care, datorită unor merite, își căpătaseră dreptul de găzduire gratuită și erau sacri și inviolabili chiar și în timp de război.

39 Fraza de după lacună pare să aparțină lui Caesar. Cuvintele „a spus Caesar“ au fost introduse de editori.

40 Întreg capitolul este atît de mutilat, încît cu greu se poate înțelege ceva.

41 Despre Lusitania, vezi *Războiul civil*, I, 191.

42 De neînțeles de ce Caesar trimite totuși orășenilor scrisorile lui Cnaeus Pompeius fiul, care îi căzuseră în mînă.

43 După atîtea amănunte, unele fără importanță, și relatate fără nici o logică, lucrul cel mai important, predarea orașului, este expediat în cîteva cuvinte.

44 19 februarie 45.

45 Aclamarea ca *imperator* acum pare puțin ciudată, căci Caesar primise deja titlul de imperator pe viață din partea Senatului.

46 Nu numai că sinceritatea autorului e mai mare, dar războiul spaniol a fost, într-adevăr, cea mai primejdioasă și mai crudă dintre campaniile războiului civil, ale cărui atrocități sînt dezvăluite în toată amploarea lor.

47 În Ucubis.

48 *Ursao*, oraş în Baetica, între Hispalis și Munda.

49 *Baeturia*, partea superioară a regiunii Baetica, între fluviile Baetis și Arras.

50 Citatul e un fragment de vers din epopeea lui Ennius, intitulată *Annales*, și vrea — în intenția autorului — să-i dovedească cultura. În realitate, e vorba de o reminiscență de școală și nu dovedește decît semidoctismul și lipsa de gust a autorului. În nici o altă operă istorică a lui Caesar sau atribuită lui nu mai apar citate literare.

51 *Soricaria* și *Aspavia*, localități neidentificate din Baetica, nu departe de Ucubis.

52 Exemplu tipic de frază ilogică: *din această cauză* nu se referă la nimic anterior; în *amîndouă armatele* sînt cuprinși și *ai noștri*, care par că ar opri ambele armate; cine *au fost opriți*, căci anterior era vorba de *armate*? Toată lucrarea e plină de fraze ilogice, lipsite de acord, care dovedesc nu

numai lipsa de cultură și talent a autorului, dar și puțina lui inteligență.

53 Este vorba, probabil, de fiul cel mare al lui Pompeius, care însă nu e pomenit decît foarte departe, la începutul capitolului precedent.

54 Nouă referință la literatură, și mai lipsită de gust decît prima. În războiul troian, Memnon, fiul lui Tithon și al zeiței Eos (Aurora), vine în ajutorul lui Priam, după moartea lui Hector, și ucide pe Antiloh, un fiu al lui Nestor. Memnon este, la rîndul său, ucis de Ahile, dar lupta lor nu e povestită în poemele homerice, ci în ciclul de poeme tîrzii, care dezvoltă teme homerice, fapt care vădește iarăși cultura de a doua mînă a autorului.

55 Despre *Italica*, vezi *Războiul civil*, II, nota 36.

56 Năvălirea cavaleriei era probabil relatată în pasajul pierdut.

57 Suma este apreciabilă, căci fiecărui călăreț îi revenea mai mult de 400 de sesterți (escadronul — *turma* — avea 30 de oameni), or, solda unui infanterist era de 120 de sesterți pe an.

58 Oraș în Baetica, astăzi Xerez de la Frontiera.

59 5 martie 45.

60 Despre Publius Attius Varus, vezi *Războiul civil*, I, nota 87.

61 Vezi *Războiul civil*, II, nota 29.

62 Către amiază.

63 *Ventipo* (sau *Ventipons*, azi Casaliche) și *Carruca*, localități în Baetica, nu departe de Munda.

64 *Munda*, oraș în Baetica, între Ucubis și Ursao, locul bătăliei decisive între Caesar și pompeieni în Spania; astăzi Campo de Munda, provincia Teba.

65 Vezi cap. 26.

66 Iarăși o frază ilogică, deoarece încă nu s-a întîmplat nimic.

67 7,5 km.

68 Acvila fiind emblema unei legiuni, rezultă că Pompeius avea 13 legiuni.

69 Caesar avea deci opt legiuni, în schimb era mult superior în cavalerie.

70 Legiunea favorită a lui Caesar; ea era pusă întotdeauna în aripa dreaptă, unde se afla de obicei și Caesar.

71 Vezi nota 50.

72 Bătălia de la Munda a avut loc la 17 martie, anul 45, aproape un an înaintea morții lui Caesar. Se spune că la această dată, cu patru ani înainte, Pompeius Magnus pornise la luptă împotriva lui Caesar. (Vezi Plutarh, *Caesar*, 56.)

73 Cifrele sînt confirmate și de Plutarh, *Caesar*, 56. În schimb, se pare că autorul, deși martor ocular, n-a înțeles de loc importanța bătăliei și primejdia prin care a trecut Caesar, care, după relatarea tuturor izvoarelor, a fost la un pas de înfrîngere și chiar de moarte. (Vezi prefața la Caesar, *op. cit.*, 28—29).

74 Deci toate acvilele celor XIII legiuni pompeiene.

75 *Carteia*, oraș în Baetica inferioară, în ținutul bastulilor, aproape de golful Gades.

76 Circa 25 km.

77 O milă, adică 1 000 de pași = 1,5 km.

78 Este vorba de rîul Baetis.

79 Caesar, care cruța, în general, pe cetățenii romani adversari în războiul civil, îndîrjit de situația extrem de critică prin care trecuse, comite acum adevărate masacre. (Vezi Caesar, *op. cit.*, 42—43.)

80 Este vorba, probabil, de locuitorii orașului Munda. (Vezi cap. 32.) Din fraza neclară ar putea părea că e vorba de locuitorii din Corduba, care însă n-aveau cum să fie respinși în cetate, din moment ce ea fusese cucerită de Caesar.

81 Vezi *Războiul civil*, II, nota 28.

82 Appian, II, 105, spune că cineva îi tăiase călcîiul din greșeală, cînd, Pompeius încurcîndu-și piciorul în funiile corăbiei, acela voise să taie funia.

83 30 martie.

84 Vezi cap. 2.

85 12 km.

86 Este vorba de fiul cel mai mic al lui Pompeius, Sextus, căci Cnaeus fusese ucis.

87 De aici a luat tezaurul templului lui Iupiter, fiindu-i necesar pentru a-și plăti armata.

88 Caesar fusese cvestor în Spania, pe lîngă propretorul Antistius Vetus, în anul 68.

89 În anul 62, după care obținu ca propretor guvernarea Spaniei.

90 După ce răsculatul Sertorius a fost învins, Metellus a impus mari biruri localnicilor, ca pedeapsă că l-au ajutat.

91 Este vorba de Quintus Cassius Longinus, care, lăsat de Caesar guvernator în Spania, provoacă răscoala populației băștinașe și chiar a armatei, prin purtarea sa crudă și prin dările mari cerute. (Vezi *Războiul alexandrin*, cap. 48 și urm.)

92 Sfîrșitul cărții lipsește, și mărimea lacunei e greu de determinat, Caesar a mai zăbovit un timp în Spania, răsplătind cetățile care l-au ajutat, dîndu-le diverse scutiri și privilegii, uneori chiar dreptul de cetățenie romană; adversarilor le-a confiscat averile, iar cetăților lor le-a impus dări grele.

La 5 octombrie s-a întors la Roma și a serbat triumful, deși luptase împotriva unor armate romane. (Vezi prefața la Caesar, *op. cit.*, p. 43).

FRAGMENTELE

1 Despre Caesar ca orator, vezi prefața la Caesar, *op. cit.*, p. 54—57.

Discursuri ale lui Caesar mai apar în *Războiul gallic*, I, 40, 43, 45; VII, 52, 54; *Războiul civil* I, 7, 9, 32, 85; III, 6, 75; *Războiul alexandrin*, 8, 70; *Războiul african*, 54; *Războiul spaniol*, 42.

2 *Marcus Iunius Brutus*, unul dintre omorîtorii lui Caesar (a trăit între anii 85 și 42 î.e.n.), era prieten al lui Cicero, care și-a numit acest tratat cu numele lui.

3 Vorbește Atticus, prietenul lui Cicero, care se adresează lui Brutus, referindu-se la Cicero.

4 Despre felul cum trebuie înțeleasă noțiunea de eleganță, vezi Caesar, *op. cit.*, 75, nota 92.

5 Familia *Laelia*, veche familie patriciană, dăduse mai mulți oratori și oameni de cultură, printre care și pe Caius Laelius, cel căruia Cicero i-a dedicat tratatul *Despre prietenie*.

În familia *Mucia Scaevola* existaseră, de asemenea, mulți oratori și juriști; Cicero își făcuse ucenicia pe lîngă unul din ei, Quintus Mucius.

6 Vorbește tot Atticus. Ideile reproduse aici sînt din tratatul lui C a e s a r *Despre Analogie*. (Vezi B r u t u s, 72, 253.)

7 Vorbește Atticus. În judecarea acestor aprecieri trebuie avut în vedere și faptul că tratatul *Brutus* este scris în anul 46, î.e.n., după ce Caesar, învingător, îl iertase pe Cicero pentru vina de a fi luat partea lui Pompeius. În plus, e vorba și de un schimb de complimente, căci Caesar îi făcuse un elogiu strălucit lui Cicero în tratatul *De analogia*.

8 Vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 23.

9 Vezi fr. 3.

10 Deși colecția scrisorilor lui Cicero s-a păstrat, printre ele nu se află și scrisoarea către Cornelius Nepos, de care vorbește Suetonius.

11 Vezi o apreciere asemănătoare în fr. 12 și una contrarie în fr. 8.

12 Vorbește oratorul Marcus Aper, admirator al noii elocințe.

13 *Caius Licinius Calvus*, orator roman, apreciat și de Cicero în *Brutus*, 81, 279 și 82, 283; vezi și T a c i t u s, *Dialogus de oratoribus*, cap. 18, 21, 23 și 34.

14 *Caius Asinius Pollio*, vestit orator, critic, istoric și om politic, partizan al lui Caesar, dar cu un spirit foarte independent. Despre talentul său vezi S e n e c a, *Epistulae ad Lucilium* 100, 7, Q u i n t i l i a n, X, 1, 113 și T a c i t u s, *Dialogus de oratoribus*, 21.

15 *Marcus Caelius Rufus*, discipol și prieten al lui Cicero. Despre oratoria lui vezi C i c e r o, *Brutus*, 90, 273 și Q u i n t i l i a n, VI, 3, 69 și X, 1, 115.

16 Despre Brutus, vezi nota 2.

17 Aprecierea aparține lui Vispanus Messalla, admirator al vechilor oratori.

18 Este reflecția senatorilor mai bătrîni în timp ce ascultau un discurs al lui Nero.

19 Între cele două extreme, admirația necondiționată și desconsiderarea, poziția lui Plutarh pare mai aproape de adevăr.

20 Pagina trimite la *Rhetores Latini Minores*, ediția lui Halm.

21 Este vorba de luptele dintre partizanii lui Marius și ai lui Sylla.

22 Vezi C a e s a r, *op. cit.*, 23.

23 Ediţia Kiessling şi Schoell, 1875.

24 Orator remarcabil, născut la 120, ucis în 87, pe timpul lui Marius.

25 Romanii purtau în mod obişnuit trei nume: prenumele, numele de gintă (familie) şi *cognomen*, un fel de poreclă, adăugată celui de gintă şi devenită tradiţională în familie (ex. *Barbatus* „bărbosul", *Calvus*, „chelul", *Plautus*, „clăpăugul", *Cicero* „aluniţă"). Uneori, la acest *cognomen* tradiţional se mai adăuga încă unul (ex. *Africanus*, *Asiaticus*), iar în cazul adopţiei se adăuga şi vechiul său nume, ca un alt *cognomen*. De exemplu, împăratul Augustus cînd a fost înfiat de Caesar a luat numele acestuia, *Caius Iulius Caesar*, la care a adăugat *cognomen*-ul *Octavianus*, derivat de la vechiul său nume de gintă (*gens Octavia*) şi mai tîrziu şi pe acela de *Augustus*, „măreţul". În acest fel, se ajungea la patru-cinci nume. (Vezi cazul lui Scipio, Caesar, *op. cit.*, p. 506, nota 8.)
De obicei, se spuneau numai două nume, cel de gintă şi *cognomen*-ul, iar uneori chiar numai unul. (Vezi *Războiul alexandrin*, notele 97 şi 103.)

26 *Lucius Licinius Crassus*, unul dintre cei mai mari ortori înainte de Cicero, introdus de acesta ca interlocutor în tratatul *De oratore*. Nu se cunosc cauzele pentru care l-a acuzat pe Caius Papirius Carbo.

27 Laudele acestea nemăsurate se datoresc faptului ca Valerius Maximus era un partizan exaltat al imperiului, un adulator al împăratului Tiberius.

28 *Lucius Aurelius Cotta* (după izvoare mai bune *Caius*), avocat celebru al timpului care, împreună cu Hortensius, al doilea orator al epocii lui Cicero, l-a apărat în proces pe Dolabella. Achitarea acestuia nu s-a datorat însă talentului avocaţilor, ci faptului că tribunalul era favorabil partizanilor lui Sylla.

29 Este singurul citat autentic păstrat din acest discurs al lui Caesar, precum şi singura menţiune că ar fi fost împărţit în cărţi.

30 Este vorba de legea propusă în anul 78 (anul morţii lui Sylla) de către tribunalul plebei Marcus Plautius Silvanus, referitor la actele de violenţă comise de oameni înarmaţi.

[31] Fiul faimosului Lucius Cornelius Cinna, conducătorul popularilor (împreună cu Caius Marius), cu a cărui fiică se căsătorise Caesar. (Vezi C a e s a r, *op. cit.*, 22.)

[32] *Marcus Aemilius Lepidus*, consul în anul 78 î.e.n., a fost primul care s-a ridicat împotriva constituţiei aristocratice a lui Sylla, deşi anterior îl sprijinise. Pornit cu armata contra Romei, este învins în cîmpul lui Marte; fuge în Sardinia, unde moare curînd. Resturile armatei lui Lepidus s-au refugiat în Spania, unde s-au unit cu armatele lui *Quintus Sertorius*, răsculat şi el împotriva oligarhiei lui Sylla.

[33] În original: *pro nostra necessitate.*

[34] În anul 68 î.e.n.

[35] Asupra acestui fapt, vezi C a e s a r, *op cit.*, 26.

[36] Vezi C a e s a r, *op. cit.*, 21.

[37] Unul din cei proscrişi de Sylla, pe care, după moartea acestuia Caesar l-a apărat în procesul pentru recăpătarea averii.

[38] Despre Deiotarus, vezi *Războiul civil*, III, nota 25 şi *Războiul alexandrin*, nota 118. Discursul de apărare al lui Brutus a fost rostit la Niceea, în faţa lui Caesar. (Vezi C i c e r o, *Ad Atticum* XIV, 1, 2 şi *Brutus*, 5, 21.)

[39] Vorbeşte Marcus Aper, admiratorul noii elocinţe.

[40] Este vorba de conspiraţia lui Catilina. Asupra faptelor, vezi C a e s a r, *op. cit.*, 29—30.

[41] Scrisoarea e din anul 45 î.e.n.

[42] Impresia pare să fie falsă: Caesar fusese vehement în vorbe, pentru a arăta că se desolidarizează de fapta conspiraţilor, cu care era bănuit că se afla în legătură, dar propunea detenţia (şi nu moartea, cum propusese Decimus Silanus, sprijinit de Cato), ştiind sigur că, după obicei, în scurtă vreme se va reveni asupra pedepsei. Consularii, de frică, vorbiseră ambiguu. Cînd a văzut că conspiratorii nu mai pot fi salvaţi, Caesar a intervenit să nu li se mai confişte bunurile (cum propusese chiar el, ca să nu pară că numai detenţiunea ar fi o pedeapsă prea uşoară), lucru pe care l-a obţinut.

[43] Adică Caesar.

[44] Vezi S a l l u s t i u s, *De coniuratione Catilinae*, 51, 22.

[45] Vezi S a l l u s t i u s, *op. cit.*, cap. 51, par. 43.

46 Legea Sempronia, propusă de Caius Sempronius Gracchus, interzicea condamnarea la moarte a unui cetățean roman fără hotărîrea adunării poporului. Cum în aceste împrejurări poporul n-ar fi fost de acord cu uciderea conspiratorilor, care agitau lozinci populare, Cicero vrea să obțină derogare pentru condamnarea la moarte, pretextînd că, de fapt, uneltind împotriva statului ei pierduseră dreptul de cetățeni. Afirmația lui Cicero că și Caesar ar fi de părere că conspiratorii au pierdut drepturile cetățenești e o insinuare abilă în legătură cu un pasaj din care Caesar voia să tragă tocmai concluzia contrarie. (Vezi S a l l u s t i u s, *De coniuratione Catilinae*, 51, 21 și urm.)

47 În realitate, nici Caius, nici Tiberius Gracchus n-au fost executați printr-o hotărîre legală. Tiberius a fost omorît de un grup de senatori furioși că nu se iau măsuri legale împotriva lui, iar Caius, cînd a văzut că e înfrînt, a cerut unui sclav al său să-l ucidă.

48 *Publius Lentulus Sura*, cvestor în 81 î.e.n. și consul în 71 î.e.n., este exclus din Senat în urma unor procese infamante. Pentru a fi reprimit, candidează la pretură și reușește în anul consulatului lui Cicero (63), dar, în urma participării la complotul lui Catilina, este constrîns să iasă din funcție, apoi este executat.

49 Vezi *Războiul civil*, I, nota 30.

50 *Quintus Catulus*, *princeps senatus* în anul conspirației, șef al grupului aristocratic intransigent, cel care a propus în Senat să se acorde lui Cicero titlul de *pater patriae* pentru înăbușirea răscoalei.

51 Vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

52 Prietenia cu Nicomede al III-lea, regele Bithyniei (89—75 î.e.n.), fusese legată pe cînd servea în armată în Asia, sub ordinele pretorului Thermus (Despre insinuările asupra naturii acestei prietenii, vezi S u e t o n i u s, *Caesar*, 2 și 49). La împrejurările ținerii acestui discurs pare să se refere S u e t o n i u s în *op. cit.*, 49.

53 Pagina trimite la Halm, *Rhetores latini minores*.

54 *Caius Memmius Gemellus*, tribun al plebei în 66 î.e.n. și pretor în anul 58, îl acuză, împreună cu colegul său de pretură,

Lucius Domitius, pe Caesar că în anul cînd era consul a săvîrșit unele acțiuni fără să fi luat auspiciile. Caesar, în răspunsul său, îi acuză, cerînd o anchetă a Senatului asupra activității lor ca pretori. Mai tîrziu, Caesar îl susține pe Memmius cînd acesta candidează la consulat.

55 În Gallia Cisalpină, a cărei guvernare îi fusese încredințată la terminarea consulatului.

56 Despre legea agrară propusă de Caesar, vezi C a e s a r, *ed. cit.*, p. 32.

57 Vezi *Războiul african*, cap. 48 și nota 96.

58 Este vorba, probabil, de discursul ținut la Roma, în fața soldaților răsculați, la sfîrșitul anului 47 î.e.n.

59 Vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 55.

60 Se pare că e vorba de luptele de la Illerda și Munda.

61 Vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 53—54. Vezi și H. M i h ă e s c u, *Analogie și anomalie. Caesar și Cicero*, Buletinul Institutului de filologie română din Iași, VII—VIII, 1940—1941, p. 149—164.

62 Este vorba de Cicero.

63 Exagerare retorică. Lucrarea a fost compusă în timpul traversării Alpilor. (Vezi fr. 47).

64 Lui Cicero. Cel care vorbește este Atticus, și se referă la Caesar.

65 Discuția se poartă în jurul a ceea ce gramatica numește *pluralia* și *singularia tantum*, cuvinte care au numai singular sau numai plural. De obicei, cuvintele care desemnează materii continui, ca *nisip*, *grîu*, *ulei* etc., se folosesc mai mult la singular, pluralul servind să denumească mai multe sorturi din aceeași materie. Tot așa, obiectele compuse din mai multe piese de același fel, ca *ochelari*, *pantaloni* etc., se folosesc aproape numai la plural, cu excepția cazului cînd trebuie subliniat că e vorba de o singură bucată. În folosirea unuia sau a altuia intră însă adesea o mare doză de subiectivism sau chiar lipsă de logică, așa încît discuția e adesea oțioasă; numai uzul lingvistic decide în ultimă instanță.

66 Pagina trimite la H. K e i l, *Grammatici latini*, vol. V.

67 Prin silaba ultimă, Caesar pare să fi înțeles ceea ce gramatica numește *desinență*, iar prin silaba penultimă, probabil sufixul. Silaba penultimă era foarte importantă pentru latini, pentru

că pe ea stătea accentul întotdeauna cînd vocala ei era lungă sau cînd se termina cu un grup de consoane, fapt la care fac aluzie cele spuse de Pompeius într-un mod nu tocmai explicit. Prima frază este textul lui Donatus, cea de-a doua reprezintă „comentariul" lui Pompeius.

68 Alfabetul latin provine din varianta apuseană a alfabetului grec, împrumutată probabil prin intermediul etrusc. În forma sa clasică (în vigoare și pe timpul lui Caesar), alfabetul latin avea 21 de litere (a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, v, x), dar în faza lui mai veche, mai apropiată de alfabetul etrusc, el avea litere inutile limbii latine, care au fost înlăturate, introducîndu-se altele pentru sunete care lipseau etruscilor (care nu făceau, de exemplu, distincție între surdele *c*, *t*, *p* și sonorele *g*, *d*, *b*). Informația lui Caesar că în vechime alfabetul avea numai 11 litere nu este confirmată de nici o altă dată istorică sau epigrafică. Cum nu poate fi vorba de o confuzie în manuscris între XI și XXI (nici o variantă nu dă XXI, și în plus alfabetul latin avea 21 de litere, chiar pe timpul lui Caesar și nu în vechime, cum afirmă citatul), singura explicație ar fi că inițial s-au folosit numai consoanele (fără semnele pentru sonore), ceea ce, într-adevăr, dă 11 semne: cfhlmnpqrst. Faptul însă pare puțin probabil, un astfel de alfabet fiind cu totul impropriu pentru notarea limbii latine. O astfel de scriere nu se întîlnește în nici o inscripție, chiar cea mai veche (sec. VI î.e.n.) posedînd deja semne pentru vocale. Cifra este probabil greșit transmisă în manuscrise, dacă nu cumva greșită era chiar informația lui Caesar.

69 În partea păstrată a operei lui Varro, *De lingua latina*, nu se întîlnește această afirmație. Varro, ca anomalist, judecă în spiritul istoriei limbii: din punct de vedere istoric, *lact* este tema cuvîntului, aceasta ar fi trebuit să fie forma de nominativ. Caesar, ca analogist, judeca în spiritul limbii vii și, s-o recunoaștem, al bunului simț, arătînd că un cuvînt nu se poate termina în două consoane oclusive (lat. *muta*).

70 Au existat mai multe orașe cu numele de *Alba*, dintre care cele mai celebre, la care pare să se refere Caesar, erau *Alba Longa*, la sud-est de Roma, lîngă Aricia, și *Alba Fucens*, spre nord-est, în ținutul marsilor. Caesar indică primul oraș prin

„aceasta" *(ista)*, iar pe al doilea prin *hic*, „aici", ceea ce ar însemna că al doilea e mai aproape, lucru explicabil, dacă ne gîndim că Caesar a scris *De analogia* cînd traversa Alpii.

71 Observaţie fonetică extrem de judicioasă, căci primul *i* era consonantic, fiind al doilea element de diftong, iar cel de-al doilea era consoană, ca orice *i* sau *u* latin aflat înainte de vocală, în aceeaşi silabă cu ea; numai ultimul *i* era aici într-adevăr vocală. Modul de a scrie a lui Caesar este însă prea strict fonetic, inutil din punct de vedere fonologic. Tradiţia scrierii romane nu nota pe al doilea *i*, care nu era un sunet independent, ci un simplu sunet de trecere.

72 După cum se vede, Caesar consideră sonantele *l*, *r*, *n*, ca semivocale, în timp ce *i̯* şi *u̯* sînt pentru el consoane.

73 În ediţia lui C. Barwick, revăzută de F. Kühnert (Leipzig, Teubner, 1964) p. 165.

74 Caesar, ca analogist, declină substantivul cu acuzativul plural în *-os*, după declinarea a doua, după care se declinau majoritatea numelor de arbori, spre deosebire de Varro, care îl declina după a patra, formînd acuzativul plural în *-us*. (Vezi locul citat în nota precedentă.)

75 Regula se potriveşte numai la cuvintele în *-er*, căci la celelalte, dacă înlăturăm dezinenţă de ablativ, nu se obţine nominativul.

76 Ovidius, *Metamorfoze*, III, 522.

77 *Caius Valgius Rufus*, poet şi gramatic, prieten cu Horatius, a scris nişte răspunsuri la întrebări primite prin scrisori.

78 De data aceasta, analogia lui Caesar este greşită, căci uzul limbii a confirmat formele *turbo*, *turbinis*.

79 Regula este greşit stabilită, căci acuzativul în *-im* şi ablativul în *-i* îl făceau nu femininele de declinarea a III-a, ci vechile teme în *-i*, spre deosebire de temele consonantice, care aveau acuzativul *-em*, şi ablativul *-e*.

80 La nominativ.

81 Desinenţa lor de ablativ este deci *-i*.

82 Charisius, *op. cit.*, p. 117.

82 Charisius recomandă deci formele de nominativ în *-e* şi nu în *-l*, spre deosebire de Plinius, care le prefera pe acestea

din urmă. Uzul limbii a fixat pentru unele cuvinte o formă, pentru altele alta.

83 Cele spuse de Caesar nu au nimic a face cu problema discutată de Charisius, căci privesc ablativul și nu nominativul.

84 Este vorba de forma de genitiv plural a cuvîntului *panis*, „pîine", care, fiind rar întrebuințată, apărea cînd ca *panium* (regulat, după declinarea parisilabică), cînd ca *panum*.

85 Genitivul plural al substantivelor de declinarea a IV-a, cum e *partus* „naștere", făcea regulat în *-uum*.

86 Inscripțiile dau într-adevăr o formă de nominativ plural *isdem* (alături de *eisdem*), dar *eisdem* apare și pentru singular. Regula lui Caesar e stabilită arbitrar, pentru a face distincție între singular și plural, dar nu e confirmată de uz.

87 Distincția stabilită de Caesar între *se* activ și *sese* medial nu este reală, căci amîndouă sînt reflexive, deci se referă la subiect. Valoarea lui *sese* în exemplul al doilea este de întărire.

88 Este vorba de substantivele cu tema în -*s*, păstrat la nominativ dar rotacizat (transformat în *r*) la celelalte cazuri. Prin analogie cu cazurile oblice s-a introdus mai tîrziu -*r* și la nominativ, iar *i* precedent s-a deschis înaintea lui *r* în *e*. Cele două forme de nominativ, în -*s* și -*r*, au circulat o vreme împreună, pînă ce ultima s-a generalizat.

89 Vezi Keil, p. 42 și 89 (Barwick, p. 49 și 112). *Flavius Sosipater Charisius*, gramatic venit din Africa la Constantinopole în 358 e.n., autor al unei *Ars grammatica* în cinci cărți.

90 *Marcus Valerius Probus*, gramatic roman din sec. I e.n., autor al mai multor opere; nu se știe la care se referă Priscianus.

91 Pentru Charisius substantivul era feminin, pentru Caesar și Probus — neutru.

92 Verbul *esse* „a fi", nu avea în latină un participiu prezent. Ca analogist, Caesar îl creează după modelul participiilor prezente ale compușilor săi: *potens*, *absens*, *praesens*. Despre necesitatea acestei forme vezi Caesar, *op. cit.*, p. 54.

93 În perioada mai nouă, cînd greaca era răspîndită la Roma, unele cuvinte și nume grecești se declinau în latinește după model grecesc; Caesar urmează pe arhaizanți, care declinau

cuvintele grecești după modele latine, prin analogie, în speță pe *Calypso* după *Iuno*, încadrîndu-l astfel la declinarea a III-a.

94 Este vorba de dativul declinării a IV-a, care făcea regulat în *-ui*, dar uneori apăreau și forme în *-u*, forma normală, după gramaticii antici, la substantivele neutre.

95 Formele de genitiv și dativ ale declinării a V-a erau foarte oscilante. Este greu de spus care era poziția lui Caesar în această privință, căci manuscrisele nu sînt sigure în acest loc și unii comentatori cred că inițial a fost aici *diei* și *speciae*. Pentru problemă vezi excelentul comentariu al lui I. Fischer la traducerea românească a lui Aulus Gellius, Editura Academiei, 1965, p. 240, nota 21.

96 Observația lui Caesar este interesantă și justă: gramatica istorică modernă confirmă că nu e vorba de un participiu, ci de o formație adjectivală cu un sufix *-u̯o-*, introdus prin analogie cu *vivus*.

97 Substantivul *crinis*, „păr, buclă de păr", este într-adevăr de genul masculin la aproape toți scriitorii latini, cu excepția cîtorva locuri din scriitori arhaici, unde apare și feminin.

98 Lucrarea este rodul acțiunii de reformă a calendarului. Este greu de spus în ce măsură lucrarea este a lui Caesar sau a savanților care l-au ajutat în această acțiune.

99 Este vorba de savanții din Alexandria, care erau, dacă nu toți greci, cel puțin de limbă și cultură greacă. Fără îndoială că ei au preluat unele lucruri și din tradiția științifică egipteană mai veche.

100 Anul tradițional roman era bazat pe crugul lunar, care e mai mic decît cel solar (355 de zile). Pentru a remedia acest lucru, se intercala din doi în doi ani, după 23 februarie, cîte o lună formată o dată din 27, altădată din 28 de zile, ceea ce dădea la patru ani o zi în plus. În timpul războiului civil, în cei opt ani care au precedat reforma calendarului de către Caesar, nu s-au mai introdus lunile intercalare, ceea ce a produs o mare confuzie, producîndu-se un decalaj de 67 de zile între calendar și anul natural.

Caesar a adăugat două luni (total 67 de zile) între noiembrie și decembrie 46, așa încît de la 1 ianuarie anul 45 lucru-

rile au intrat în normal, calendarul fiind adaptat crugului solar de 365 de zile și $^{1}/_{4}$ (vezi nota 105).

101 Intercalarea avea loc după 23 februarie (sărbătorile *Terminalia*) acolo unde altădată se introducea luna intercalară.

102 În fiecare al IV-lea an ziua de 24 februarie era, deci, numărată de două ori. Cum această zi era a VI-a înainte de calendele lui martie *(bis sextilis Kalendas Martias)*, anul s-a numit din această cauză *bissextum* sau *bissextilis*.

103 Actuala lună august (numită așa după împăratul Augustus).

104 *Quintilis* a fost numită *iulie* în anul 44 î.e.n., după numele lui Caesar.

105 În calendarul vechi martie, mai, iulie și octombrie aveau 31 de zile, celelalte (cu excepția lui februarie) 29. Pentru a completa anul, Caesar a făcut să alterneze luni pline, de 31 de zile, cu altele de 30 (februarie de 27 sau 28), adăugînd cîte două zile în ianuarie, august și decembrie și cîte una în celelalte, spre sfîrșitul lunii, pentru a nu deranja datele tradiționale (calendele, nonele, idele), și nici sărbătorile, fixate în funcție de aceste date.

106 Nonele erau a noua zi înainte de ide (13 sau 15 ale lunii, ziua cu lună nouă). Cum aceste luni aveau, după tradiție, idele la 13, nonele lor erau pe 5.

107 Prima zi a lunii se numea *calendae*.

108 Zilele nefaste erau cele în care nu puteau avea loc acțiuni juridice sau politice.

109 Dintre zilele faste numai în anumite zile numite *comitiales* puteau avea loc adunări publice. Menținerea vechiului număr de zile comițiale, în ciuda creșterii anului, e una dintre măsurile lui Caesar menite să restrîngă acțiunea instituțiilor republicane. (Vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 48.)

110 *Lucius Tarutius Firmanus*, filozof și astronom contemporan cu Caesar.

111 *Metrodoros* din Chios, filozof și astronom grec din sec. IV î.e.n., discipol al lui Democrit.

112 Am lăsat la o parte fragmentele care nu spun decît data și momentul apariției sau apusului astrelor, acest lucru neprezentînd decît un interes strict special, pentru astronomi. Aceste fragmente, ca și *Tabula Fastorum Iulianorum*, pot fi

găsite în ediția lui B. Kübler, vol. III, partea a II-a, Leipzig, Teubner, 1897.

113 Spre deosebire de lucrarea *De astris*, care conținea calendarul astronomic, *Liber Fastorum* sau *De computatione* conținea calendarul civil, cu indicarea sărbătorilor, a zilelor faste și nefaste etc.

114 *Eudoxus* din Cnidos, elev al lui Platon, medic, astronom și matematician, a scris o carte intitulată *Fenomene și prevestiri*.

115 De fapt, al patrulea an, dar romanii numărau și anul de la care se pornea, așa încît al cincilea an după anul 45, de exemplu, era pentru ei 41 și nu 40. La fel făceau și în calculul zilelor (a II-a zi înaintea calendelor lui februarie era, de exemplu, 31 ianuarie).

116 Vezi Caesar, *op. cit.*, 58—59.

117 Chiar după înfrîngerea pompeienilor, cînd era stăpîn pe situație, Caesar a făcut tot ce i-a stat în putință ca să cîștige bunăvoința lui Cicero, dîndu-și seama cît de mult i-ar folosi, pentru convingerea vechilor săi dușmani, atragerea de partea sa a unui personaj atît de important și influent. Elogiul pe care i-l aduce lui Cicero, deși acesta a scris o lucrare vădit împotriva lui, e una dintre încercările de a-l atrage.

118 Este vorba de Pericles, faimosul conducător democrat al Atenei și mare orator (sec. V î.e.n.). Teramenes, unul din cei 30 de tirani care au condus Atena la un sfert de veac după moartea lui Pericles, conducătorul aripii moderate a oligarhiei aristocratice. Comparația cu ei, mai ales cu Pericles, avea ca scop să flateze binecunoscuta îngîmfare a lui Cicero.

119 *Quintus Servilius Caepio*, frate după mamă cu Cato cel tînăr, pe care, la moarte, l-a lăsat moștenitor împreună cu fiica sa.

120 Un atac evident la adresa lui Caesar, rar la Plutarh, atac care trebuie să fi provenit din una dintre sursele lui republicane.

121 Este vorba de Munatius Rufus, cel mai bun prieten al lui Cato, cu care, de altfel, Cato, la insistența soției sale, a încercat să se împace. (Vezi Plutarh, *Cato minor*, 37.)

122 Este vorba de Cato și de soția sa Marcia. După ce a avut de la ea copii, Cato deși o iubea, a cedat-o, după o mentalitate tipic romană *(liberorum procreandorum causa)*, lui Hortensius, care nu avea moștenitori, urmărind astfel să lege cele

două familii. Murind Hortensius, a luat-o înapoi. Insinuările lui Caesar sînt cu totul de rea-credință, căci Cato nu avea de unde să știe, atunci cînd a cedat-o pe Marcia, că Hortensius va muri.

123 *Quintus Hortensius Hortalus*, celebru orator (rival al lui Cicero) și om politic, mort în anul 50 î.e.n.

124 În scrierea *Anticato*.

125 Este vorba de Cato.

126 *Lucius Licinius Lucullus Ponticus*, consul în 74 î.e.n., celebru prin bogățiile sale și prin luptele contra lui Mithridates. Fiul lui și al surorii lui Cato, Servilia, a murit în bătălia de la Philippi.

127 Cato, omul auster și de o moralitate desăvîrșită, a avut o soră și un fiu care nu-i făceau cinste în această privință.

128 Lucrarea lui Cicero *Topica* este scrisă în iulie 44, la cîteva luni după moartea lui Caesar, de aceea își permite să-l denigreze.

129 *Lucius Cornelius Balbus*, partizan al lui Caesar, unul din oamenii lui cei mai de încredere, alături de Caius Oppius. Cu aceștia, Caesar purta corespondență cifrată. La îndemnul lui Balbus a scris Hirtius continuarea *Războiului gallic*.

130 Vezi fragmentul 94.

131 Vorbește istoricul Cremutius Cordus în Senat, pe vremea lui Tiberius, fiind acuzat că a lăudat pe ucigașii lui Caesar, Cassius și Brutus. El le răspunde cu exemplul lui Caesar însuși.

132 Plinius vorbește despre Cicero; ultima frază pare să provină din elogiul pe care i-l făcea Caesar lui Cicero în *Anticato*.

133 Este vorba, probabil, de Cato. Fraza e citată de Aulus Gellius ca exemplu pentru o problemă de gramatică (*dominatu*, dativ de declinarea a IV-a fără *-i*).

134 Este vorba tot de Cato, care punea datoria mai presus de afecțiunile familiale.

135 Vezi Caesar, *op. cit.*, 52.

136 Scrisoarea este adresată lui Lucius Papirius Paetus și este vorba despre fratele acestuia, Servius Clodius, om de litere.

137 Secretarul lui Cicero, Tiro, a întocmit chiar o culegere a vorbelor de spirit ale lui Cicero, dintre care unele au ajuns pînă la noi.

138 Vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 57—58.

139 Cîteva s-au păstrat în colecţia de scrisori ale lui Cicero.

140 Cele pe care aceştia le-au comunicat în copie lui Cicero s-au păstrat (vezi mai jos).

141 Fratele lui Cicero, legat al lui Caesar în Gallia.

142 Este vorba de Lucius Flavius, desemnat pretor pentru anul 59. Pe atunci Caesar era în bune relaţii cu Pompeius.

143 Faimosul demagog, pe care Caesar l-a utilizat adesea în manevrele sale politice. (Vezi ***Războiul civil***, III, nota **81**.)

144 Clodius a fost tribun în anul 58.

145 Pentru o imagine mai completă asupra corespondenţei lui Caesar dăm şi trimiterile la locurile din opera lui, unde se dau informaţii despre această corespondenţă. Textul scrisorilor (sau rezumatul lor) se va vedea în locurile indicate.

146 Este vorba de Pompeius şi Crassus. Despre evenimente (întîlnirea de la Luca) vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 35.

147 În această scrisoare, adresată lui Publius Cornelius Lentulus Spinther, Cicero explică cum, la insistenţele aproape ameninţătoare ale lui Pompeius, s-a împăcat cu Caesar şi Crassus.

148 Cicero i-l recomandă lui Caesar pe Trebatius.

149 Este vorba de războiul cu parţii, în care Crassus şi-a găsit moartea (53 î.e.n.).

150 Este răspunsul lui Caesar la atacurile lui Cato în Senat: Cato se opusese să i se decearnă lui Caesar rugăciuni publice pentru victoriile obţinute în Gallia, propunînd, dimpotrivă, să fie dat pe mîna germanilor ca expiere pentru că nu respectase o solie (vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 37).

151 Cum se ştie, toţi împăraţii romani au purtat titlul de Caesar.

152 Despre Vibullius vezi ***Războiul civil***, I, nota **98**.

153 Scrisoarea e adresată lui Caesar şi datează din aprilie 54.

154 Numele e nesigur transmis: alte manuscrise dau Marcus Fufitius.

155 ***Quintus Lepta praefectus fabrum*** (şeful detaşamentelor de meşteşugari) al lui Cicero în Cilicia.

156 3 iunie 54 î.e.n.

157 *Placentia și Blandeno*, orașe în Gallia Cisalpină.

158 După expediția lui Caesar în Britannia, Cicero fusese solicitat de către Caesar, prin intermediul fratelui său, Quintus Cicero, să scrie un poem dedicat acestui eveniment.

159 Este vorba de cel pe care îl recomandase Cicero în fragmentul 118. Trebatius era un bun jurist.

160—161 Scrisoarea este adresată lui Trebatius.

162 Atacat întîi foarte violent de către Cicero, care se supărase pe el pentru că depusese ca martor în procesul unui client al său, Publius Vatinius a fost apărat de Cicero la insistențele lui Caesar cînd a fost acuzat că și-a cumpărat alegătorii ca să devină pretor. Discursul de apărare nu s-a păstrat.

163 *Rhatymotera*, cuvînt grecesc însemnînd „sprintene, care se citesc ușor". Versurile lui Cicero la care se referă aici trebuie să fie poemul *Despre consulatul său*, în trei cînturi, versuri unanim recunoscute ca slabe (vezi, de exemplu, fragmentul 221). Complimentele lui Caesar sînt de complezență și epitetul citat de Cicero nu spune mare lucru: sînt versuri curgătoare, dar nu poezie adevărată.

164 Este greu de spus despre care Curtius este vorba. Un Curtius a fost tribun al plebei în 58, în anul de după consulatul lui Caesar, și este posibil, deci, ca acesta să-l fi sprijinit în alegeri.

165 Caesar dezvăluie aici adevărata cauză pentru care Caesar n-a continuat expediția din Britannia.

166 Despre Servilius, vezi *Războiul civil*, III, nota 3. Intențiile la care se referă Cicero nu ne sînt cunoscute.

167 20 septembrie 54 î.e.n. Luna e nesigură, presupusă de editori, căci manuscrisele dau *septembrie*.

168 Este vorba de moartea Iuliei, fiica lui Caesar, căsătorită cu Pompeius. Moartea ei a marcat momentul separării lor definitive. (Vezi C a e s a r, *op. cit.*, p. 35.)

169 27 octombrie 54.

170 Cicero se adresează aici lui Marcus Antonius.

171 Este vorba de cele întîmplate lui Quintus Cicero, fratele oratorului, în Gallia. (Vezi *Războiul gallic*, VI, 36.)

172 Scrisoarea e din vremea cînd Caesar, dorind să-și prelungească guvernarea Galliei, care se apropia de sfîrșit, încerca

să obțină dreptul de a candida în lipsă. Asupra faptelor vezi Caesar, *op. cit.*, p. 37.

173 Este vorba de Caesar. Cum se vede, părerea lui Cicero despre Caesar s-a schimbat pe măsura dezvăluirii intențiilor dictatoriale ale acestuia.

174 În vremea guvernării Ciliciei (mai 51 — august 50), Cicero a obținut cîteva victorii mărunte asupra unor răsculați localnici. Vanitos din fire, a cerut să se facă rugăciuni publice pentru el pentru aceste victorii. Cato s-a opus, întrucît aceasta se decerna numai dacă fuseseră uciși 5 000 de dușmani, dar Caesar, știind că cu aceasta îl va cuceri pe Cicero, i-a sprijinit cererea.

175 Caesar exploatează cazul, spre a-l învrăjbi pe Cicero (care înclina spre aristocrați) cu cel mai îndîrjit dintre ei.

176 Este vorba de scrisoarea adusă de Curio în Senat; vezi *Războiul civil*, I, 1 și nota 1.

177 Este vorba de acordarea printr-un plebiscit, în anul 52, a dreptului de a menține provincia și armata pînă la intrarea în consulat, candidînd în lipsă. (Vezi Caesar, *op. cit.*, p. 37 și *Războiul civil*, I, 32, unde Caesar pune problema exact în aceiași termeni.)

178 Cel care a adus scrisoarea pare să fi fost Curio; Antonius, în calitate de tribun al plebei, a insistat doar să fie citită în Senat. (Vezi fragm. următor.)

179 Asupra motivelor acestei cumpărări vezi Caesar, *op. cit.*, p. 38.

180 Oraș în Campania, pe Via Appia, la nord de Neapole; azi Santa Maria di Capua. Aici se aflau consulii și Pompeius, făcînd recrutări.

181 În legătură cu gladiatorii lui Caesar vezi *Războiul civil*, I, 14. Care a fost rolul lui Cicero în aceste împrejurări, nu știm.

182 În perioada începutului războiului civil, Cicero, deși principal de partea republicanilor, stă în expectativă, și sentimentele lui față de Caesar oscilează de la o zi la alta, în funcție de evenimente.

183 Scrisoare autentică a lui Caesar către Cicero. În urma unor victorii neînsemnate în regiunea munților Amanus, la granița

dintre Cilicia și Siria, la 17 octombrie 51, Cicero fusese aclamat *imperator* de trupele sale. Titlul urma să fie confirmat de Senat, fapt care nu a mai avut loc, din cauza războiului civil. Știindu-l vanitos, Caesar i se adresează cu titlul de *imperator*, arătînd prin aceasta că, dacă va învinge, îi va recunoaște titlul. Faptul a făcut mare impresie asupra lui Cicero, căci după mai mulți ani el amintea că în vremea cînd Caesar era singurul *imperator* al poporului roman i-a îngăduit și lui Cicero să fie al doilea. (Vezi fragm. 192.)

184 *Caius Furnius*, tribun al plebei în 51 î.e.n., partizan al lui Caesar și prieten cu Cicero. Marșul legiunilor de care vorbește Caesar este de fapt marșul asupra Romei.

185 Este momentul cînd Pompeius fugise de la Brundisium în Grecia, iar Caesar șovăia încă dacă să-l urmărească sau să-și asigure spatele, cucerind Spania. Cele trei legiuni au fost lăsate în porturile din sud-est, spre a împiedica întoarcerea pompeienilor în Italia.

186 27 martie 49.

187 Vezi *Războiul civil*, I, 22—23.

188 Se insistă pentru a doua oară (vezi fragm. 164) asupra importanței prezenței lui Cicero la Roma, unde Caesar se întorcea ca să țină ca dictator alegerile în care el avea să fie desemnat consul pentru anul următor. (Vezi *Războiul civil*, III, 1.) Prezența lui Cicero, om de mare autoritate, ar fi atras pe mulți dintre cei șovăielnici și ar fi dat alegerilor un aer de legalitate. Cicero însă nu s-a dus. (Vezi fragm. 167.)

189 *Cnaeus Dolabella* era ginerele lui Cicero.

190 Scrisă în termeni foarte blînzi și foarte măgulitori pentru Cicero, scrisoarea îl avertizează precis de pericolul care îl așteaptă dacă se va alia fățiș pompeienilor. În această perioadă Caesar a trimis de 17 ori la Cicero să-l determine să treacă de partea lui, dar n-a reușit.

191 16 aprilie 49.

192 24 februarie.

193 Despre Lentulus, vezi *Războiul civil*, I, nota 4.

194 Este vorba de șase cohorte pompeiene aflate sub comanda pretorului Lucius Manlius în Alba Fuceus, cohorte care și-au

părăsit comandantul, trecînd de partea lui Vibius Curius, omul lui Caesar. (Vezi *Războiul civil*, I, 24.)

195 Este vorba de Cornelius Balbus, omul său de afaceri.

196 Deși pornit tot din calcule interesate, principiul este cu totul lăudabil și neobișnuit în epocă. Lucius Sylla, de care pomenește mai sus, este dictatorul mort în anul 78, care, chiar după victorie, a dezlănțuit represiuni sîngeroase.

197 Despre Numerius Magius vezi *Războiul civil*, I, 24 și 26 și nota 132.

198 La 9 martie 49.

199 De fapt, Numerius Magius se întorcea acum cu răspuns la solia către Pompeius pe care i-o încredințase Caesar cînd l-a eliberat. (Vezi *Războiul civil*, I, 24.) Răspunsul lui Pompeius se vede că nu i-a convenit lui Caesar, care l-a trimis pe Numerius îndărăt cu alte propuneri, după care se pare că acesta nu s-a mai întors (*ibidem*, cap. 26).

200 *Quintus Pedius*, legat al lui Caesar în războiul din Gallia, pretor în timpul primei campanii a războiului civil, apoi comandant de trupe în războiul din Spania.

201 29 aprilie.

202 Vezi *Războiul civil*, I, 25 și nota 131. În locul citat Caesar afirma că se teme ca Pompeius să nu fugă, de aceea îi închide ieșirea.

203 Caesar, aflat în Grecia abia cu o parte a trupelor sale, trimite pe Postumius cu ordine la Gabinius și Antonius, care zăboveau în Italia, din cauza vremii nefavorabile pentru navigație. Pentru cazul cînd ei nu ar fi voit să se încumete, Caesar îi dăduse lui Postumius o scrisoare către armată, pe care o îndemna să plece cu orice preț, chiar fără comandanți.

204 Scrisoarea este de după înfrîngerea pompeienilor în Grecia, la Pharsalus, cînd unii dintre ei, crezînd că războiul s-a terminat, se grăbeau să se întoarcă la Roma. Cum se vede, Caesar le acordase pompeienilor învinși grațierea, dar nu și libertatea, căci, temîndu-se de noi tulburări, nu le îngăduia decît unora să se întoarcă. Nu se cunoaște, din alte scrieri, intenția lui Cato de a se întoarce în Italia, dimpotrivă, el se retrăsese în Africa, unde încerca să regrupeze pe pompeieni.

205 Ideea este expusă pe larg de Caesar în *Războiul civil*, III, 92, cu ocazia descrierii luptei de la Pharsalus. Nu este exclus ca Appian să facă o confuzie, cînd afirmă că Caesar a spus acest lucru în scrisori.

206 Vezi, de exemplu, scrisoarea către Oppius și Balbus (fragm. 172) sau cea către Cicero (fragm. 166).

207 15 martie.

208 13 decembrie.

209 27 ianuarie.

210 Fiind, probabil, sincere, elogiile lui Cicero au totuși și un scop interesat: să-l înduplece pe Caesar să ierte pe Ligarius, acordîndu-i dreptul de a se întoarce în Italia.

211 Cicero se adresează lui Caesar și se referă la regele Deiotarus.

212 Libert al lui Cicero.

213 8 iulie.

214 Este vorba de nepotul lui Cicero, fiul fratelui său Quintus, care purta același nume ca tatăl său.

215 Cicero trecuse în ultimul moment de partea lui Pompeius, în Grecia, și — deși după înfrîngere îi părăsise pe pompeieni — nu era totuși sigur de iertare. De aici neliniștea acestor scrisori.

216 Este vorba de victoria asupra lui Pharnaces. (Vezi *Războiul alexandrin*, cap. 76, unde aceste cuvinte nu sînt amintite.) Cuvintele apar și la Suetonius, *Caesar*, 37.

217 Este vorba de scriitorul Marcus Terentius Varro, partizan al lui Pompeius.

218 *Publius Servilius Vatia*, colegul de consulat al lui Caesar în anul 48. Cicero vrea să sublinieze că Caesar n-a vrut să ceară acordarea unor distincții publice pentru victoriile asupra romanilor, ci numai asupra străinilor. Vezi totuși prefața volumului I, p. 42—43.

219 Este vorba de un oarecare Lyso Patrensis din Lilybaeum (Sicilia), prieten al lui Cicero.

220 *Quaeso* e o formă arhaică pentru *quaero*, „te rog".

221 Loc lîngă Alsium, oraș în Etruria, unde avea de gînd Caesar să vină la întoarcerea din Africa.

222 29 aprilie. Caesar se afla în campania contra fiilor lui Pompeius în Spania, la Hispalis (azi Sevilla).

223 Cicero se adresează lui Caesar, care scrisese din Tarraco (în Spania, azi Taragona) regelui Deiotarus.

224 Ca edil, Lucius Aelius Lamia avea și grija organizării jocurilor romane.

225 Caesar intenționa să facă o expediție împotriva parților, dar era reținut de starea de lucruri încă nesigură de la Roma.

226 Iarăși laude abile la adresa lui Cicero, pentru a-l cîștiga, ponegrindu-l pe Brutus, care scrisese și el un elogiu al lui Cato.

227 Despre Publius Sestius (sau Sextius), care fusese apărat într-un proces de Cicero, vezi *Războiul alexandrin*, cap. 34.

228 Theopompus din Cnidos, scriitor de mituri, era prieten cu Cicero.

229 Prin *Lex Iulia Sumptuaria Caesar* pusese anumite limite cheltuielilor referitoare la lux, ca o măsură pentru îndreptarea situației după război.

230 *Caius Licinius Calvus*, orator și poet, prieten al poetului Catul, scrisese, ca și acesta, epigrame împotriva lui Caesar.

231 Publicul cerea, de obicei, moartea acestora, fapt pe care cel care prezida jocurile îl indica întorcînd degetul mare în jos; gestul invers însemna grațiere.

232 Vezi Caesar, *op. cit.*, p. 52—53.

233 Este vorba de Caesar și Brutus.

234 În iarna anului 46.

235 Vezi *Războiul civil*, III, 48. Nu se știe în ce lucrare a cîntat Caesar aceasta.

236 Este vorba de poetul Publius Terentius Afer, autor a șase comedii, în care imita pe comicul grec Menandru. Comediile lui sînt într-adevăr pline de finețe, dar le lipsește forța comică.

237 De remarcat că Caesar laudă la Terentius o calitate care îi era proprie și lui și pe care o recomandă în *De analogia*. (Vezi fragmentul 51.)

238 Din cauza lui *m* următor aici se pronunța de fapt ceva intermediar între *i* și *u*, un *ü*, iar grafia a oscilat multă vreme, arhaizanții preferînd pe *u*. Caesar, ca analogist, s-a

luat după faptul că în majoritatea cazurilor (unde nu urmează *m*) se pronunță *i* și l-a introdus și în scriere.

239 Dacă în primele două exemple (ca și în cele din fragm. 228) *i* este justificat, în *manubiae* nu este; căci cuvîntul e derivat de la *manus*. Forma cu *i* mai apare însă și în alte inscripții, ca și în unele manuscrise.

240 Explicația e naivă, căci uzul limbii și nu autoritatea impune faptele de limbă. Vezi notele precedente.

241 Este vorba de același personaj despre care se amintește în fragm. 40.

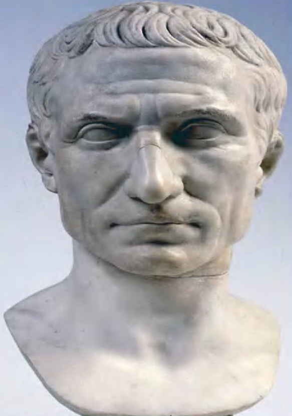
242 Perfectul acestor verbe avea și formele *momordi, pupugi* și *spopondi*. Lingviștii nu sînt nici acum de acord dacă acestea sînt formele mai vechi (cu reduplicare intensivă, mai primitivă ca sistem) sau sînt creații mai tîrzii, prin asimilare cu vocala din rădăcină. Caesar preferă, deci, și aici formele mai regulate.

243 Aici, ca și celelalte lucrări de gramatică, pagina trimite la K e i l, *Grammatici Latini*, cum s-a mai indicat.

244 Al XIII-lea din colecția discursurilor lui Cicero este *Pro lege Manilia*.

INDICE

CUPRINS

Bust din marmură albă al lui Iulius Caesar (*bustul Chiaramonti*, datat între 44 și 30 î. Hr.), unul din două portrete ale lui Caesar realizate înainte de proclamarea Imperiului, alături de *bustul Tusculum*.

Musei Vaticano
Museo Pio Clementino

Iulius Caesar (102 – 44 î. Hr.) nu a terminat de scris nici una din operele atribuite lui. *Războiul gallic* și *Războiul civil* (care cuprinde doar prima parte a acestui conflict) au fost terminate după moartea sa de cei apropiați lui: Oppius, Balbus sau Hirtius.

Textele incluse în prezentul volum îi sunt atribuite și aduc în atenția publicului larg campaniile militare purtate de Iulius Caesar în timpul războiului civil. Autorul *Războiului alexandrin* este considerat Aulus Hirtius (90 – 43 î. Hr.), prieten și subordonat al lui Caesar, care a scris și ultima carte a *Războiului gallic*. Istoricii perioadei romane consideră că *Războiul african* și *Războiul spaniol* reprezintă narațiuni detaliate realizate de ofițeri care au participat activ la aceste campanii. Aceste trei texte întregesc saga *Războiului civil*, a cărui primă parte a fost publicată de Editura Științifică împreună cu *Războiul gallic*.

ES